

Ming Dönemine Ait Uygurca Ofisi Belgeleri - III

Mihriğül Helil*
(Pekin)

Özet:

Çince ve Yabancı Dillerin Karşılaştırmalı Sözlüğü (Huayi yiyu) 華夷譯語 içerisinde yer alan Uygurca-Çince metinler, genel olarak belirli konulara ilişkin olarak saraya sunulmuş resmî belgelerden oluşmaktadır. Bu çalışmada, Uygurca Ofisine ait toplam 90 belge esas alınarak metinler üzerinde filolojik bir çalışma yapılmış ve ayrıntılı açıklamalar sunulmuştur.

Anahtar sözcükler: Huayi yiyu, Uygurca Ofisi Belgeleri, Eski Uygurca, Ming Hanedanı, Batı Bölgeleri

Abstract: *Uyghur Documents of The Uyghur Translators Office Of The Ming Period - III*

“ The Uyghur - Chinese texts contained in the Comparative Dictionary of Chinese and Foreign Languages (Huayi yiyu, 華夷譯語) generally consist of official documents submitted to the imperial court on specific matters. This study is based on a total of 90 documents from the Uyghur Translators Office and offers detailed philological notes based on these texts.

Keywords: Huayi yiyu, Documents of the Uyghur Translators Office, Old Uyghur, Ming Dynasty, Western Regions

---

* Institute of Ethnology and Anthropology, Chinese Academy of Social Sciences, mireguli@cass.org.cn; ORCID ID: 0000-0003-4666-0576.
Bu çalışma, Çin Sosyal Bilimler Akademisi'nin “Nadir ve Ezoterik Disiplinler Destek Programı” (Proje No: 25JXLM08) kapsamında desteklenmiştir.

9. Açıklamalar¹

001 Qamul: Çince 哈密 (Hami “Komul”) ifadesine karşılık gelmektedir. Bu adın bilinen en eski biçimi, 690-693 yıllarına tarihlenen *Ongin Yazıtı*’nda *qam[ıl] balıq* şeklinde geçmektedir (Tekin 2000: 224). 9. yüzyıla ait Eski Uygurca Pelliot Ouigour 12: 10’lerde ise bu yer adı *qamıl* biçiminde kaydedilmiştir (Hamilton 1986: 138). Çin tarihî kaynakları, farklı hanedanlık dönemlerinde bölgenin adı çeşitli biçimlerde aktarmış; *Hou Han Shu*’da *Yiwulu* (伊吾廬), *Jin Shu*’da *Yihe ilçesi* (宜禾縣), *Sui Shu*’da *Yiwu* (伊吾), Tang dönemi kayıtlarında ise *Yizhou* (伊州) olarak geçmektedir. Ming Hanedanı döneminde ise yer adı çok sayıda farklı biçimde belgelenmiştir. *Yuan Shi* “Barçuk Art Tegin Biyografisi” (巴爾術阿而忒的斤 Ba’ershu A’erte Dejin) içinde *Hamili* (哈密力), “Shizu Benji”de (世祖本紀) *Hemili* (合迷裡), “Tuoli Biyografisi”nde (脫力世官傳) *Kemili* (渴密裡), “Bilan Nashili Biyografisi”nde (必蘭納識裡傳) ise *Ganmulu* (感木魯) olarak yer almaktadır. MDOKS’de *Qamul* (噶木勒) biçiminde kaydedilmiştir (Hami Xianzhi 1989: 66).

Filolojik ve kronolojik analizler, *Qamıl* yer adının 15. yüzyıl başlarından itibaren kademeli bir şekilde *Qamul* şekline dönüşmeye başladığını göstermektedir. Bu değişim, ikinci hecedeki *-i-* ünlüsünün *-u-* sesine doğru yuvarlaklaşmasıyla gerçekleşmiştir. Bu dönüşüm yazılı belgelerde takip edilebilir. Yusuf Wang (1740–1760) döneminde şair Zuhurî’nin şiirlerinde Arap harfleriyle قامل

¹ Kısaltmalar: AH: Atebetü’l-Hakâyık; COKS: Curçece Ofisi Karşılaştırmalı Sözlüğü 女真館譯語; COB: Curçence Ofisi Belgeleri 女真館來文; DLT: Divanu Lugati’t-Türk; MDOS: Müslüman Dili Karşılaştırma Sözlüğü 回回館雜字; MDOB: Müslüman Dili Ofisi Belgeleri 回回館來文; MOS: Moğolca Ofisi Sözlüğü 韃靼館雜字; MOB: Moğolca Ofisi Belgeleri 韃靼館來文; MDOKS: Müslüman dili ofisi Karşılaştırmalı Sözlüğü 回回館譯語; OKD: Oğuz Kağan Destanı; TOB: Tibetçe Ofisi Belgeleri 西番館來文; UOB: Uygurca Ofisi Belgeleri 高昌館來文; UOS: Uygurca Ofisi Sözlüğü 高昌館雜字; UOKS: Uygurca Ofisi Karşılaştırmalı Sözlüğü 畏兀爾館譯語; WT: Wuti Qingwen Jian.

(*Qamul*) yazımını görülürken Erdeşir Wang (1780–1813) döneminde yazılmış bir Kur’an nüshasının kenar notlarında قمول biçimi yer almaktadır. 19. yüzyıl başlarından itibaren bu yeni biçim *qomul* yerleşmiş ve 1910 yılında Kazan’da yayımlanan *Tarihi Eminiye*’de de aynı yazım kullanılmıştır (Sayrami 1991). Yaklaşık 1980 yılında yazılan *Qumul Bostanlığı* adlı eserde de قمول biçimi korunmuştur. Batılı kaynaklarda ise Albert von Le Coq, 1916’da yayımlanan kitabında yer adını Latin harfleriyle *Qōmul* olarak vermiştir.

001 yañaq: Çince 面 (mian “yüz; taraf”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 353’te bu karakter doğrudan *yañaq* ile eşleştirilmiştir. DLT: 925’de *yañaq* şu şekilde tanımlanır: “yanak; ağzın iki yanında dişlerin oturduğu kemik; her şeyin yanı, yan.” 11. yüzyıldan itibaren *yañaq*, hem anatomik hem de yön veya konum belirten mecazî anlamlar kazanmıştır. OKD: 320 kaydında kelimenin “yön, taraf” anlamında kullanıldığı görülmektedir; örn: *tün yañaqqa* ifadesi “şimale doğru” anlamına gelir (Bang & Arat 1936: 28). MOS: 189’de Çince 地面 (di mian “yer, bölge”) ifadesi Moğolcaya *yağar niyur* olarak çevrilmiştir. Bu çeviride 地 karakteri *yağar* ile, 面 karakteri ise *niyur* “yüz, surat” ile karşılanmıştır. Benzer biçimde, MDOB: 20 kaydında aynı ifade Farsçaya *diyār* “diyar, yöre” olarak aktarılmıştır; örn: *diyār-i Turfan*, Çince 吐魯番地面 (tulufan dimian “Turfan bölgesi”) karşılığıdır.

001 yumşap çäi: Çince 差 (chai “görevlendirmek”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 670’de, *yumşap* fiili Çince 差遣 (chaiqian “görevlendirme, sevk etme”) ile eşleştirilmiştir. UOB’de ise zaman zaman Çince kelimeler ile onların Uygurca karşılıkları “p” harfi ile ayrılarak yan yana verilmiştir. Eski Uygurca belgelerde *yumşa-* fiili benzer anlamlarla kullanılmaktadır; örn: OKD: 118: *elçi yumşap* “elçi gönderdi” (Bang & Arat 1936: 16). Bu kullanım, çağdaş bazı Türk dillerinde de varlığını sürdürmektedir; örn: Kazakça ve Kırgızcada *jumsa-* fiili hâlen “birine bir vazife vermek, birisini bir işte kullanmak” anlamında kullanılmaktadır (Yudahin 1998: 232b). Modern Uygurcanın Komul ağzında ise fiil *yumşa-* “birine tatlı dille iş yaptırmak”

şeklinde korunmuştur. Örn: *ädäm yumšaşqa usta ädämken* “O, başkalarına tatlı dille iş yaptırmakta usta biridir”.

001 babaga: Çince 把把格 (babage “babaga”) ifadesine karşılık gelmektedir. Yapısal açıdan değerlendirildiğinde, kelimenin Çince alıntı yoluyla Uygurcaya geçtiği ve biçimsel olarak Çince telaffuzun esas alındığı açıktır. Bu kişi adının orijinal biçiminin *babaq* olduğunu düşünebiliriz; nitekim Anonim *Tārīh-i Kāşğar*’da *babaq bāg* şeklinde bir kişi adı kaydedilmiştir (Molla Mirsalih Kaşgari 1985: 173). Genel olarak, haraçları Saray’a sunmakla görevli elçilerin adları Çince kaynaklarda zikredilmiştir; buna rağmen, Komul’dan gelen elçi *babaga* hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca Komul hükümdarının adının metinde yer almamış olması, belgenin yaklaşık kronolojisini dahi belirlemeyi imkânsız kılmaktadır (Ligeti 1967: 273).

002 başlıy: Çince 等 (deng “ve benzeri; diğerleri; vb.”) ifadesine karşılık gelmektedir. Ligeti (1967: 273), UOB’deki *başlıy* sözcüğünün “ve diğerleri” şeklinde tercüme edilmesinin doğru olduğunu vurgulamakta ve Radloff ile Malov’un 14. yüzyıla ait Eski Uygurca belgelerde geçen *başlıy bağlār* biçimini “önder olan begler” şeklinde tercüme etmesini hatalı bulmaktadır.

003 daimiñ: Çince 大明 (daming “büyük Ming”) ifadesine karşılık gelmektedir. Bu terim, Çin tarihinde 1368-1644 yılları arasında hüküm süren Ming Hanedanı için kullanılmıştır. MDOB: 237’de Çince *damiñ*’in Farsça karşılığı olarak *دایمینک daiming* geçmektedir.

003 hayan: Çince 皇帝 (huangdi “imparator”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 291’de, Çince *huangdi*’ye karşılık gelen Uygurca kelime *hayan*’dır. Kağan ünvanı, ilk olarak 3. yüzyılda Xianbei (鮮卑) hükümdarları tarafından kullanılmış, daha sonra bozkırın diğer toplulukları arasında da yaygınlık kazanmıştır. *hayan* için bk. UW III.4: 1-3.

003 tapuyınta: Çince 前 (qian “ön, önünde”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 539’da Çince 前 karakteri *tapuyınta* terimiyle eşleştirilmiştir. Clauson (1972: 710), bu kelimenin

özellikle OD'de geçtiğini ve “ön, önünde” anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Örn: *tapuñuñlarqa män yürür bola män* “Ben sizin önünüzde yürüyen olurum.” Benzer biçimde, *Behtiyarnâme*'de geçen *sizniñ tapuñuñuzta meniñ sözüm bar turur* “sizin huzurunuzda (önünüzde) söyleyecek sözüm vardır” ifadesinde *tapuñ*, saygı ve itaat bağlamını ifade eden bir konum belirticisi olarak işlev görmektedir. Aynı işlev *Kutadgu Bilig*'in (2007: 101) 840. beytinde de gözlemlenir: *tapuñ bæg tapısı üzä bolmasa* “hizmetkâr, efendisi (hükümdarı) hoşnut etmezse...”.

003 baş çal-: Çince 叩頭 (koutou “secde etmek, yere baş koymak”) ifadesine karşılık gelmektedir. Bu biçim aynı şekilde UOS: 702'de de görülür: *baş çalıp* 叩頭. Eski Uygurca *çal-* “vurmak, atmak, (vücutuyla yere) düşmek; eğilmek” (Wilkens 2021: 218b). Pelliot (1995: 47) konuyla ilişkin olarak “*çalış-* fiili, ‘bir darbe vurmak’ anlamındaki *çal-*’dan türeyen *çalın-* ‘darbe almak, döğölmek’ anlamına gelir” şeklinde açıklama yapmaktadır. Bu anlam çerçevesinde, *baş çal-* birleşik fiili, yere baş koyma eylemini, yani fiziksel secdeyi tanımlar. Bu kullanım, klasik metinlerde hem dinî-duygusal hem de siyasal ritüel bağlamlarında sıkça görülür. Örn: *Kutadgu Bilig*'in 2781. beytinde: *saqış bérdukindä ulır baş çalar* “hesap verirken inler ve başını yerden yere vurur” (2007: 290). Aynı fiilin *çalun-* çekimi de benzer bir anlam bütünlüğü taşır. OKD: 108'de geçen örnekte: *sänlärdin baş çalunıyuluq tiläp män turur* “sizden itaat dilerim” (Arat, Bang 1930: 17) ifadesi, eylemin doğrudan itaat ve bağlılık bağlamında kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca bu yapı, estetik ve duygusal olarak anlam genişlemesine uğramıştır. Babur'un şiirlerinden birinde geçen şu mısra bunu açık biçimde ortaya koyar: *qaşın nâqşın tessevvur qılmağunçe yärgä baş çalman* “Senin kaşlarının güzelliğini düşünmeden yere baş koymam (secde etmem)” (Samoyloviç 1917: 83). MOB'de Çince 叩頭 kelimesinin Moğolca karşılığı *mürğü öcimü* “saygıyla secde sunmak”tır (Wuyungaowa 2014: 174). *Huayi Yiyu*: 429'de ise bu kelimenin karşılığı olarak yalnızca *mürğü* fiili kullanılmıştır. UOKS: 429'da Çince 叩頭

kelimesinin karşılığı Farsça alıntı olan *niyas* 你呀思 (niyasi) kaydedilmiştir, MDOKS: 225’de aynı kelime 你呀字 (niyazi) olarak görülmektedir, burada kelimenin Çince karşılığı 拜 (bai) “tapmak, secde etmek” karakteri verilmiştir. Farsça *niyāz* kelimesi “istek, hacet; sevgi gösterme; adak; yalvarma” gibi çok katmanlı anlamlara sahiptir (Liu 2008: 116).

003 öçip: Çince 奏 (zou “hükümdara bir arzuhal sunmak; rapor sunmak”) ifadesine karşılık gelmektedir. Çin resmî terminolojisinde bu karakter, imparatora veya yüksek bir makama yönelik olarak sunulan resmî başvuru, rapor, arz veya dilek anlamına gelir. Etimolojik olarak *öçi-*, Moğolca *öçi-* “söylemek, cevap vermek, ifade vermek, ibadet etmek, dua etmek; dua, adak, kurban sunmak” fiilinden gelmektedir (Lessing 2003: 982). WT: 674’de, Çince 奏 karakterine karşılık olarak Moğolca *ayiladqamui* ve Uygurca *bilindürädu* gelmektedir.

003 qul kişi: Çince 奴婢 (nubi “köle hizmetçi”) ifadesine karşılık gelmektedir. Bu biçim aynı şekilde UOS: 290’de *qul kişi* 奴婢 şeklinde görülmektedir. Bunun dışında, UOKS’de *qul kişi*’nin karşılığı olarak *qullar* 坤勒兒 (kun-le-er) kaydedilmiştir. *Huayi Yiyu*: 268’de ise aynı kavrama karşılık olarak *bo’ol* 孛斡 (bo-wo) biçimi yer almaktadır. MOB: 173’de 奴婢’nin Moğolca karşılığı *boyul* olarak geçmektedir. MDOKS: 238’de ise 奴婢 karşılığı olarak *bandah* sözcüğü kaydedilmiştir. Farsça *bandeh* “köle, kul” anlamlarına gelmektedir (Steingass 1892: 202).

003 yer sarı: Çince 方向 (fangxiang “yön, istikamet”) ifadesine karşılık gelmektedir. OKD: 103’de *tört sarıqa* “dört yana” anlamında değerlendirilir (Bang, Arat 1936: 16). MOB’de, Çince *fangxiang* “yön” teriminin *γajar dürbeljin* biçiminde çevrildiğini belirtmektedir. Bu bileşik yapı, anlamdan çok biçim odaklı olup kelime kelimesine bir çeviri stratejisiyle oluşturulmuştur. Burada Moğolca *γajar*’ın Çince karşılığı 地 (di “yer/toprak”); Moğolca *dürbeljin*’nin Çince karşılığı ise 方 (fang “yön”) şeklinde aktarılmıştır (Wuyungaowa 2014: 183).

004 sowuq: Çince 寒 (han “soğuk”) ifadesine karşılık gelmektedir. *sowuq*, kelimenin kökü *soğı-*, “soğumak, serinlemek, ateş düşmesi” fiilinden gelmektedir (Wilkens 2021: 618b) . Bu kökün sesbilimsel değişimi, Türk dillerinin tarihî gelişim süreci açısından da önem arz etmektedir. Zamanla bu kökten türeyen biçimler modern Türk dillerinde şu varyantlara dönüşmüştür: *so-*, *su-*, *suiq*, *suuk*, *sowu-*, *sovuqluk*, *sowuq*.

005 taşsuq: Çince 希罕 (xihan “nadir, yaygın olmayan şey, ender bir şey”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 791’de, Çince 希罕’ın karşılığı olarak *taşsuq* sözcüğü kaydedilmiştir. Clauson (1972: 525), *taşsuq* kelimesinin ya isim ya da sıfat olarak *taş* kökünden türediğini, bu kökün “şaşırtıcı”, “değerli” ve “nadir” anlamları taşıdığını belirtmektedir. Ayrıca bu kelimenin, Moğolcada ve Farsçada da benzer biçimde “kıymetli, ender bulunan” anlamlarında kullanıldığı bilinmektedir. DLT: 832’de *taşsuq* kelimesi özellikle “çok hoş ve ender bulunan (şey)” için kullanılmaktadır. Örn: *taşsuq nâñ* “çok hoş, ender bulunan şey.” Aynı şekilde KB: 794 (Arat 2007: 96) beyitte geçen *bu taş taşsuq işlär* ifadesi “bu acâyip işler” biçiminde çevrilebilir. AH: 47’de de benzer bir bağlamda *anıñ tikri taşsuq ädiz bolsu tıp* ifadesi “ona yapılan övgü gerçekten çok nadide ve yücedir” şeklinde aktarılmaktadır. Modern Uygurcada *taşsuq*, genellikle yiyeceklerin kalitesi, lezzeti veya nadirliği gibi özellikleri nitелеmek amacıyla kullanılmaktadır.

005 nāmā türklüg: Çince 物件 (wujian “nesne”) ifadesine karşılık gelmektedir. Yapıdaki *nāmā*, doğrudan “şey” ya da “nesne” anlamına gelen *wu* karakterine karşılık gelirken, *türklüg* ise *jian* karakteriyle eşleştirilmiştir. UOS: 438’de *türklüg* kelimesi, Çince *jian* ile doğrudan karşılanmaktadır. Clauson (1972: 777), Manihaist metinlerde geçen *tört yégirmi törlüg baş* “ondört çeşit baş” ifadesine atıfla, *türklüg* kelimesinin tarihî bağlamda “çeşit” ya da “tip” kavramlarına işaret ettiğini belirtmiştir. Aynı şekilde DLT: 890’de, *türklüg* sözcüğü *türlüg* “bir şeyin çeşitlerini ifade eden söz, çeşit çeşit” biçiminde tanımlanır ve şu örneklere yer vermektedir:

qač türlüg näñ “nesnenin türleri” ve *qač türlüg söz aydım* “birkaç türlü sözler söyledim.”

005 ämdi: Çince 今 (jin “şimdi, bugün, modern çağ”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 102’de sözcük *amtuqı* biçiminde okunmakta ve Çince 如今 ile doğrudan karşılanmaktadır.

005 tutum: Çince 將 (jiang “...e/...a doğru, gelecek zaman edatı”) ifadesine karşılık gelmektedir. *tutum*, UOS: 724’te Çince 將 karakteriyle eşleştirilmiştir. Hu Zhenhua (1982: 4), *tutum*’un Modern Uygurcadaki *tutam* kelimesiyle ilişkili olduğunu, bu kelimenin “bir avuç” veya “demet” anlamına geldiğini ve özellikle fiziksel bir ölçü birimi olarak kullanıldığını belirtmektedir. Ligeti (1967: 274), *tutum*’un “almak, tutmak” anlamına sahip bir fiil olarak görülebileceğini belirtir ve edat olarak kullanılan Çince *jiang*’ın bazen *jiang* “almak, yakalamak” ile birbirinin yerine kullanılabilirdiğini ifade eder. Dolayısıyla *tutum* sözcüğünün *tut-* “almak, yakalamak” fiilinden türediğini vurgulanmaktadır. MOB: 190’de Çince *jiang* karakterinin Moğolca karşılığı *abču* “almak” fiilidir. Örn: *abuju bi yin ebüge alaba* “(o) atamı öldürdü.” *tutum*’u 把 (ba “belirtme hâli anlamında kullanılan edat; tutmak, kavramak; sap, kulp; sabit sapı olan nesnelere için ölçü birimi”) anlamında değerlendirmenin anlamsal olarak doğru olmadığını belirtmeliyiz; çünkü *tutum*, “demet, tutam” anlamına gelir ve miktar belirten *ba* ile *jiang* (belirtme hâli) anlamındaki *ba* arasında doğrudan bir anlamsal bağlantı bulunmamaktadır. Başlangıçta *tutum*, miktar belirten bir ölçü kelimesi olarak çevrilmiş olsa da, Uygur Ofisindeki çevirmenler Çince *ba*’nın iki kullanımını (hem *jiang* anlamında hem de ölçü kelimesi olarak) Uygurca *tutum* ile eşdeğer görmüştür; bu durum çeviri sırasında her iki kullanımın karışmasına yol açmıştır. Bu nedenle UOS’de Çince *jiang*, yanlışlıkla *tutum* olarak çevrilmiştir.

006 arɣumaq: Çince 阿魯骨馬 (aluguma) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 241’de *arɣumaq*’ın Çince karşılığı *aluguma* olarak kaydedilmiştir. Radloff *arɣumaq* kelimesini özellikle

Türkmen coğrafyasına ait Arap atlarını tanımlamak için kullanılırken, benzer bir biçim olan *arýumaq*, Orta Asya kökenli safkan at anlamına geldiğini vurgulamaktadır MDOS: 850’de ise *arýumaq* sözcüğü Arap harfli yazımda ارقوماق (arqūmaq) biçiminde geçmekte ve Çince *aluguma*’nın fonetik çevirisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Moğolca *arýamaγ* “iyi yarıçacak veya binilecek at; saf kan at, soylu at” (Lessing 2003: 83b). MOB: 169’de *aluguma* teriminin Moğolcaya *aruqu morin* biçiminde çevrildiği görülmektedir. Burada *aruqu*, Çince *aluguma*’nin Moğolca fonetik karşılığıdır; *morin* ise Moğolcada “at” anlamına gelmektedir. Radloff ayrıca, *arýumaq* ile DLT: 510’da yer alan *arqun* “yabanî aygırla evcil kısraktan doğma at” terimi arasında semantik bir ilişki kurmaktadır.

006 pi: Çince 匹 (pi “kumaş parçası; atlar için sayaç”) ifadesine karşılık gelmektedir. Bu terim, at, katır gibi hayvanları saymak için kullanılan *pi* ölçü birimidir. UOB’de, bu karakterin doğrudan fonetik transkripsiyon yöntemiyle aktarıldığı gözlemlenmektedir.

006 soya: Çince 羚羊角 (lingyangjiao “antilop boynuzu”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 1000’de, *soya*’nın Çince karşılığı 羚羊角 olarak kaydedilmiştir. UOKS’de Çince 進羚羊角 ifadesinin 瑣葉塔兒惕 suo ie/tartıq/ “antilop boynuzu sunmak” biçiminde görülmektedir (Shōgaito 1984: 3). Ming Hanedanı dönemine ait kayıtlar, Komul, Turfan ve Lükçün gibi bölgelerden gelen elçilerin Çin sarayına düzenli olarak antilop boynuzu sunduğunu göstermektedir. Bu nesne, dönem kaynaklarında hem tıbbî bir madde olarak hem de yerel haraç kapsamında değerlendirilen değerli bir ürün olarak geçmektedir. Antilop boynuzunu toz hâline getirilip bal ile karıştırıldığında her türlü şiddetli ateşlenmeyi düşürdüğü kaydedilmiştir (Schafer 2020: 154).

006 üç on: Çince 三十 (sanshi “otuz”) ifadesine karşılık gelmektedir. Terim, *üç* ve *on* sözcüklerinin birleşiminden oluşmuştur. UOS: 579’da *otuz* biçiminde karşımıza çıkar ve Çince

karşılığı *sanshi* olarak kaydedilmiştir. Hu Zhenhua tarafından derlenen UOB'nın 19. belgesinde *üçon*, 46., 50., 67. ve 76. belgelerde *beş on*, 46., 51., 63., 76. ve 84. belgelerde ise *eki on* biçimleri tespit edilmiştir. Buna karşılık, Eski Türkçede bu tür bileşik sayı biçimlerinin yerine *otuz*, *yigirmi* ve *älig* gibi biçimler geçmektedir (Gabain 2004: 95). Bu yaklaşım, UOB'deki genel dil kullanımıyla daha tutarlıdır. Ligeti (1967: 275), UOB'de karşılaşılan bu tür sayıların, çevirmenin her bir basamağı *üç* ve *on* ayrı ayrı ele alınması sonucunda ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bu tür sayı yapılarına Sarı Uygurcada da rastlanmaktadır. Örn: *uşon* “otuz”, *şigion* “yirmi” ve *beson* “elli” gibi formlar, bu yapıların çağdaş izlerini yansıtmaktadır (Chen 2004: 489).

006 çibıqı: Çince 枝 (zhi “dallar, uzantılar; dallanmak”) ifadesine karşılık gelmektedir. *çibıqı* kelimesi, “çubuk” veya “sopa” anlamındaki *çib* köküne isim türetici *-ı* ve *-q* eklerinin eklenmesiyle oluşturulmuştur. UOS: 150'de, *çibıqı* Çince 枝 terimi ile eşleştirilmektedir. DLT: 174' de bu terim *çibıq* biçiminde okunur ve “yaş olan dal” şeklinde tanımlanır. OKD: 11'de geçen *talnıñ çubuqı* ifadesi “söğüt dalı” anlamına gelmektedir. Kelimenin çağdaş biçimleri Modern Uygurcada *çivıq*, *çuvuq* veya *çuyuq* şeklinde görülmektedir.

006 tartıp bardı: Çince 進貢去了 (jingongqule “hediye sunmaya gitti”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 939'de geçen *tartıp kälđi* nin Çince karşılığı ise 進貢來 şeklindedir. OKD: 690'de yer alan *tartuq tartıp* ifadesi “hediye sunmak” anlamında kullanılmaktadır. UOKS'de *suw ie tartıq* 璜葉塔兒惕 ifadesi “antilop boynuzu sunmak”, *at tartıq* 阿忒塔兒惕 ise “at sunmak” anlamına gelmektedir (Shögaito 1984: 3). Son olarak, *tartıp bardı* ifadesinde yer alan *bar-* fiilinin yalnızca yönelimi ifade ettiğine dikkat edilmelidir.

007 inayät: Çince 望 (wang “bakmak, dört gözle beklemek; umut etmek, beklemek”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 667'de *inayät*, Çince 仰望 (yangwang “yukarı bakmak, birine umutla bakmak”) terimiyle eşleştirilmiştir. Benzer şekilde

UOB'nın 45. ve 76. numaralı belgelerde Çince 仰慕 (yangmu "hayran olmak") ifadesi kullanılmış ve *inayät: yan saqınıp: muu* biçiminde çevrilmiştir. UOB'nin 2, 5, 9, 13, 21, 23, 25, 31, 38, 39, 40, 44, 46, 51, 53, 56, 59, 62, 66, 69, 80 ve 84 numaralı belgelerinde ise Çince 仰望 ifadesi kullanılmış ve yalnızca *inayät* kelimesiyle tercüme edilmiştir. Ayrıca MDOKS'te Arapça عنایت kelimesi Çince *wang* karakteriyle eşleştirilmiştir. UOB'deki *inayät*, Arapça alıntıdır, "ilgi, dikkat, önem verme, takdir, gözetme, ihsan etme" gibi anlamlara sahiptir. Farsçada'da benzer şekilde "ilgi, gözetim, takdir, bağış" anlamlarında kullanılmaktadır. UOS'te *inayät* kelimesi yer almamakla birlikte, Arapça عنایت kelimesi MDOKS'te kaydedilmiştir (Liu 2008: 116). Neva'î'nin *Mecâlisü'n-nefâis*'ta geçen *aña üç färzând täñri 'inayät qıldı* "Tanrı ona üç çocuk verdi" ifadesinde, *inayät* kelimesi "bahşetmek" anlamında kullanılmıştır. MDOB'de *inayät* kelimesi genellikle Çince 蒙 (meng "lütüfla almak, bahşedilmek") karakterinin karşılığı olarak geçmektedir. Örn: *inayät dargāh* ifadesinin çince karşılığı 蒙朝廷 (mengchaoting "saray tarafından bahşedilmek"); *inayät 'ayn mamlakat* ifadesinin Çince karşılığı ise 蒙本國 (meng benguo "ülkesinden lütuf almak") biçiminde verilmiştir. Bu örneklerden hareketle, *inayät* kelimesinin Çince karşılığı olarak *wang* karakteri yerine *meng* karakterinin tercih edilmesinin daha doğru olacağı söylenebilir. Bununla birlikte, *wang* karakteri MDOB'de genellikle *'umīd vāram dargāh* 仰望朝廷 (yangwang chaoting "merhametine saygı ile umut bağlamak") şeklinde tercüme edilmiştir. MDOS'te ise 望 (wang "bakmak") karakterin karşılığı olarak *ümid ki* (اوميد كه) ifadesi kullanılmaktadır. MDOB'deki bu iki örnekte *wang* olarak çevirilmesi anlam açısından isabetli görünmektedir. Buna karşın, MDOKS'te *inayät* kelimesinin yanlışlıkla *wang* karakteriyle eşleştirilmesi, bu hatanın Töyo Bunko edisyonundaki UOB'ye de yansımaya yol açmıştır. Bu durum, hem çeviri hem de anlam açısından ciddi bir sorun teşkil etmektedir.

007 oŋ: Çince 王 (wang “kral, hükümdar; kraliyet; soyadı”) ifadesine karşılık gelmektedir. Bu ünvan, özellikle Yuan (1271–1368) ve Ming (1368–1644) hanedanlıkları dönemine ait belgelerde yaygın biçimde kullanılmıştır. Söz konusu dönemlerde *wang* karakteri, Doğu Çağatay Hanlığı hükümdarlarına dair kayıtlarda açıkça görülmektedir. Nitekim bu belgelerde geçen *yunus oŋ*, Çin kaynaklarında 羽奴思王 (yunusiwang) biçiminde; *sultan aqmat oŋ* ise Çin kaynaklarında 速壇阿黑馬王 (sutan aheima wang) şeklinde kaydedilmiştir.

008 erinčkäp: Çince 憐憫 (lianmin “acımak, merhamet etmek”) ifadesine karşılık gelmektedir. MOB: 173’de *lianmin* kelimesinin Moğolca biçimi *eneriküy*, *eneri* olarak geçmektedir. Buradaki *eneri* sözcüğü, “acıma, merhamet etme, iyilikseverlik” anlamlarını içermektedir.

008 nätäg: Çince 怎生 (zensheng “nasıl, neden”) ifadesine karşılık gelmektedir. Bu kelime UOS’de doğrudan yer almamaktadır. Çince *zensheng* ifadesi, özellikle Yuan ve Ming hanedanlıkları dönemine ait belgelerde sıkça kullanılmış olup anlam bakımından “nasıl” veya “neden” şeklinde çevrilebilir. Nitekim, MOB: 174’de geçen 怎生恩賜 (zensheng enci “nasıl lütuf edersiniz”) ifadesi Moğolcaya *yambar (yamar) yar soyurqaqu* biçiminde çevrilmiştir.

009 utlı: Çince 恩 (en “merhamet, lütuf”) ifadesine karşılık gelmektedir. *en* sözcüğü, tarihsel olarak imparatorların sadık hizmetkârlarına veya bağlı devlet adamlarına yönelik bağış, ihsan ya da lütuf anlamlarını içeren güçlü bir siyasi içerik taşımaktadır. UOS: 949’da *en* Uygurca *utlı* olarak çevrilmiştir. Eski Uygurca biçimleri için bk. Clauson 1972: 54.

009 soyurqap sı: Çince 賜 (ci “lütüfta bulunmak”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 661’de *soyurqap* sözcüğünün Çince karşılığı 嘗賜 (shangci “mükâfatlandırmak, merhamet etmek”) olarak verilmiştir. *soyurqa-* fiili üzerine ayrıntılı değerlendirmeler için ayrıca bk. Clauson 1972: 556; Karaayak 2022: 523–525.

009 öçip taptı: Çince 奏得 (zoude “imparatora ya da yüksek bir otoriteye rapor sunmak vermek”) ifadesine karşılık gelmektedir. Bu bağlamda *zou* eylemi bir dileğin veya talebin sunulmasını, *de* karakteri ise bu dileğin başarıyla sonuçlandığını ya da kabul edildiğini ifade etmektedir. Eski Uygurcada kullanılan *öçi-* fiili, Moğolca *öci-* kökünden gelmiştir ve “karşılık vermek”, “cevap vermek” anlamlarına gelir. WT’ de (1957: 674), *zoude*’nın Uygurca karşılığı *täläp qiladu* olarak verilmiştir.

010 yarlıq bilür: Çince 聖旨知道 (shengzhi zhidao “imparatorluk fermanını bilmek”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 524’te, *shengzhi* terimi Uygurcada *yarlıq* olarak karşılanırken, UOS: 794’te, *zhidao* terimi *bilür* biçiminde yer almaktadır. Benzer biçimde, MDOB: 237’de *shengzhi zhidao* ifadesi *yarlıy bi-dānī* şeklinde çevrilmiştir. COB’de ise karşılığı *buruji saxi* olarak verilmiştir. Bu çeviri, anlam aktarımı ile fonetik transkripsiyonun birleşiminden oluşmaktadır (Dao & He 1983: 236, 396). MOB’in Hongwu dönemine ait nüshasında, ifade şu şekilde geçmektedir: *yambar-iyar soyur-qaqu-yi jarlıq meden* “Nasıl (hangi) lütufla olursa olsun, bağışlayıcı yarlık lütfederek” (Wuyungaowa 2014: 125). Benzer şekilde *haqan nu jarlıq medetügei* ifadesi “Hakan’ın yarlığı lütfetsin” anlamına gelirken, *soyurqaqu yi jarlıq medemü je* yapısı “Acaba lütfekâr yarlık (bize) lütfetsin mi” anlamında kullanılmaktadır (Wuyungaowa 2014: 126, 136). Yongle dönemi belgelerinde ise bu ifade şu şekilde görülmektedir: *yambar (yamar) yar soyurqaqu yi jarlıq medemü ja* “Her ne tür lütuf olursa olsun, yarlık lütfetsin”. Bu kullanım, dönemin resmi belgelerinde kapanış formülü olarak yer almaktadır (Wuyungaowa 2014: 176).

Moğolcada bu yapının *jarlıq mede-* ifadesi kaydedilmiştir. Özellikle *Moğolların Gizli Tarihi*’nde birçok örneği bulunmaktadır. Örn: *edöe jarlıq medemü je* “şimdi de senin emrini bekliyoruz” (Temir 2010: 193); *jarlıq medetügei* “emir vermek sana aittir” (Temir 2010: 175). Ayrıca *han-eçige-in jarlıq medetügei* ifadesi “Han babamızın iradesini dinlemek borcumuzdur” anlamında kullanmıştır (Temir 2010: 176). Bu örnekler, *jarlıq mede-* kalıbının

Moğolcada imparatorluk fermanına dair bilgi sahibi olma ve bu bilgiye uygun davranma bağlamında kökleşmiş bir deyim olduğunu göstermektedir. Nitekim Hongwu döneminde derlenen MOB’de bu ifade üç kez geçmekte ve resmi belgelerde kapanış kalıbı olarak işlev görmektedir. Yongle dönemine ait belgelerde ise bu formülün daha da geliştiği ve resmi protokole dâhil edildiği görülmektedir.

Ayrıca, UOB, MDOB ve COB’de yer alan 怎生恩賜知道 (zengsheng enci zhidao) ifadesinin çevirileri, farklı dillerdeki karşılıklarıyla birlikte bu yapının çok dilli resmi belgelerde ortak bir kalıp olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bu durum, Siyiguan tarafından derlenen çok dilli belgelerde Yuan Hanedanı döneminden itibaren belirli bir yazım ve çeviri formülünün korunduğunu göstermektedir.

011 üstünki: Çince 朝廷 (chaoting “imparatorluk hanedanı, hanedan”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 292’de bu kavram Uygurca *üstünki* olarak çevrilmiştir. Aynı kavram, MDOB: 237’de *dargāh* “saray; kat, huzu; eşik; kapı”, kelimenin anlamı için bk. Steingass 1892: 513. Yongle dönemi MOB’inde *chaoting* terimi Moğolca *degedüs-ün* ifadesiyle karşılanmıştır (Wuyungaowa 2014: 173). COB’de *chaoting* terimi, iki farklı yöntemle aktarılmıştır: 1. Anlam odaklı çeviri: *xali-in-bə* “divana çıkmak, saray toplantısına katılmak”, 2. Fonetik-anlamsal birleşik çeviri: *čao-la-mai-ti-iŋ* (Dao & He 1983: 312, 392, 414).

013 uluy buyan: Çince 洪福 (hongfu “iyi şans, büyük nimet”) ifadesine karşılık gelmektedir. *hongfu* teriminin UOS’de yer almamasıdır. MOB’de *hongfu* terimi *suu tu* biçiminde çevrilmiştir (Wuyungaowa 2014: 174). COKS’de *hongfu* ifadesi *amban huturi* şeklinde aktarılmıştır (Dao & He 1983: 188).

013 kälip kiŋši: kiŋ: Çince 來京 (laijing “başkente gelmek”) ifadesine karşılık gelmektedir. *kiŋši* ise, doğrudan 京師 (jingshi “bir ülkenin başkenti”) kavramını ifade etmektedir. Çevirmen *kiŋši* kelimesini bir Uygurca kelime olarak algılamış ve arkasına kelimenin Çince karşılığı olarak düşündüğü *kiŋ*’i de eklemiştir.

MOB’de ise yalnızca *kiŋ* biçiminin yer aldığı, *kiŋši* formunun ise kullanılmadığı görülmektedir (Wuyungaowa 2014: 184).

014 tartıp: Çince 進貢 (*jingong* “haraç vermek, bir vasalın üstüne olan haraç borcunu ödemek”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 666’da *tartıp* kelimesi doğrudan *jingong* ile eşleştirilmiştir. Fiilin kök hâli *tart-* ise “çekmek, sürüklemek” anlamına gelir. Dikkat çekici bir diğer husus, UOS ve UOB’de *jingong* kavramının çoğunlukla *tart-* fiilinin zarffiil ekiyle gelmiş olmasıdır. Haraç sistemi, kökenini Çin’in eski 畿服 (*jifu* “Zhou hanedanlığı döneminde, kraliyet başkentinin dışındaki bölgeler, sarayla olan ilişkilerine ve başkentten uzaklıklarına göre birkaç ana bölgeye ayrılan sistem”) düzenine dayandırır. Hongwu dönemi MOB: 136’da, *jingong* ifadesinin Moğolca karşılığı *ayuljarin üjegülüged*, Yongle dönemi MOB: 174’te ise *ayuljarin yan üjegülün* biçiminde kaydedilmiştir. MDOB: 237’de aynı ifade Farsçadan alınma *taqdim* ile karşılanmıştır. Buna karşılık, WT: 606’da Uygurca *tartıq tutadu* kullanımını görülmektedir.

014 yalbarıp tiläptur tau: Çince 求討 (*qiutao* “talep etmek, istemek; yalvarmak; tartışmak”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 725’te *yalbarıp*, Çince *qiu* ile karşılanmıştır. *tiläptur* ise UOS: 664’te Çince 乞討 ’ın (*qitao* “talep etmek, istemek; yalvarmak; tartışmak”) karşılığı olarak kaydedilmiştir. Ayrıntılı incelemede, UOKS’de 求討職事 (*qiutao zhishi* “görev istemek / resmi bir görev talep etmek”) ifadesi Uygurca 輟羅亦失惕勒都兒 (*chuoluo-yi-shi-ti-le-dou-er*) *čule iş tiläydur* biçiminde verilmiş (Shōgaito 1984: 450). Bunun yanı sıra, MOB’de 求討’ın karşılığı olarak Moğolca *jalbarin yujun* biçimi kullanılmıştır (Wuyungaowa 2014: 191). Burada *jalbar-* “istemek, yalvarmak” ve *yuj-* “talep etmek” fiillerine zarf fiil eki eklenerek “talepte bulunmak” eylemi pekiştirilmiştir.

014 yanıp bar-: Çince 回去 (*huiqu* “geri dönmek, geri gitmek”) ifadesine karşılık gelmektedir. MOB’de, Çince *huiqu* ifadesi Moğolcaya *qari eči* olarak aktarılmıştır (Wuyungaowa 2014: 186). UOKS’da *huiqu* ifadesinin karşılığı Uygurca 呀泥把兒

(ya-ni-ba-er) *yanıp bar* biçiminde verilmiştir (Shōgaito 1984: 385). Ayrıca 10 numaralı UOB’de bu yapı *bar yanıp* şeklinde de geçmektedir.

015 köküz-luq: Çince 胸背 (xióngbèi “Göğüs sırtı”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 460’ta *kögüzluq*, Çince *xióngbèi* ile eşleştirilmiştir. Öte yandan UOKS’da, Çince 補子 (buzi “Ming ve Qing hanedanları döneminde, resmi kıyafetlerde rütbeyi belirten amblemler; Sivil memurların kıyafetlerinde göğüs ve sırt kısmına kuş motifleri, askerî memurların kıyafetlerinde ise hayvan motifleri işlenirdi”) teriminin Uygurca karşılığı olarak 闊哭子六克 (kuo-ku-zi-liu-ke) *köküzlüg* sözcüğü kaydedilmiş (Shōgaito 1984: 548).

015 yayal toruy: Çince 膝襪 (xīlǎn “Ming Hanedanlığı dönemine ait bir tür üniforma”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 471’de *xilan*’ın Uygurca karşılığı *yayal toruy* olarak kaydedilmiş, Çince fonetik okunuşu 呀罕土祿 (ya-han-tu-lu) biçiminde verilmiş ve 通袖膝襪 (tongxiu xilan “Uzun kollu, diz ucu süslemeli giysi”) şeklinde açıklanmıştır. Burada *tongxiu*, Ming dönemi giyiminde uzun kollu bir model türünü; *xilan* ise eteğin alt kenarındaki özel tasarım biçimini ifade etmektedir.

MOS’nde 膝襪 ın Moğolca karşılığı *kirqay tu* biçiminde geçmekte olup bu terim *kirqay* köküne dayanmaktadır. Moğolcada *kirqay*, “kenar, sınır, kıyı” anlamındadır; örn: *bös-ün kirqay* “kumaşın kenarı” (Meng-Han Cidian 2000: 637). MDOS: 876’da ise 膝襪 sesletim olarak *şilan* biçiminde verilmiştir. *Beilu Yiyu*: 460’ta (北虜譯語) Çince 通袖褶襪 (tongxiu zhelan) ifadesinin karşılığı olarak *jaqam dula’a[n]* “warm collar, brim” kaydedilmiş ve Çince fonetik karşılığı 紮汗堵刺阿 (zha-han-du-la-a) biçiminde verilmiştir (Apatóczy 2009: 60); *jaqam dula’a* “warm collar” (Bürgüd 2017: 133). Moğolcada *jaqam* “yaka, elbise yakası”, *dulayan* ise “sıcak, hararetli, kızgın, sıcacıklık” anlamındadır (Lessing 2003: 1581, 432). Ligeti (1966: 277), *Beilu Yiyu*’da yer alan *zha-han-du-la-a* ifadesini *jaqal dula’a* olarak okunabileceğini ve bunun UOS’ndeki *yaqal* ile eşleştirilebileceğini öne sürmüştür.

Filolojik açıdan değerlendirildiğinde, UOS'deki *yayal* unsurunun *Beilu Yiyu*'daki *jaqam* ile etimolojik ilişki taşıması mümkündür. UOS'deki *yayal*, “ense kısmı işlemeli (at)” anlamına gelirken, Modern Uygurcada “pas rengi” veya “pas renkli keçi” anlamlarını korumaktadır. *toruy* ise “kestane rengi (at)” anlamında olup UOS'de *yayal* ögesini tamamlayıcı bir sıfat olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda, UOS derleyicisinin, *Beilu Yiyu*'da yer alan terimlerden hareketle yeni bir karşılık oluşturduğu; Moğolca *jaqam*'daki /j-/ sesini Uygurcanın fonolojik yapısına uygun biçimde /y-/ ile değiştirdiği görülmektedir. Ardından *toruy* eklenerek terimin anlam kapsamı genişletilmiş olabilir. Bununla birlikte, saray kültürüne özgü *xilan* gibi bir terimde neden *toruy* gibi renk bildiren bir unsurun tercih edildiği, daha fazla belge ışığında incelenmesi gereken bir husustur.

016 kök kızıl: quŋ böz: Çince 青紅布 (qinghongbu “Mavi ve kırmızı pamuklu kumaş, tekstil ürünleri, keten”) ifadesine karşılık gelmektedir. MOB'de 青紅布匹 (qinghong bupi “Mavi ve kırmızı pamuklu kumaş”) ifadesi Moğolcada *köke ulayan ülejin* (Wuyungaowa 2014: 187) ve *köke ulayan bös* (Wuyungaowa 2014: 200) biçimlerinde kaydedilmiştir. Burada *köke* Çince *qing* “mavi/yeşilimsi”, *ulayan* Çince *hong* “kırmızı”, *bös* ise Çince *bu* “bez, kumaş” karşılığında kullanılmıştır. Buna ek olarak, bazı belgelerde geçen *quŋ böz* ifadesi, muhtemelen Çince *qinghong bupi* için Eski Uygurca bir karşılık niteliğindedir. Burada *quŋ*, Çince *hong*'un fonetik aktarması olup “kırmızı” anlamına gelirken, *böz* “kumaş, bez” anlamındadır.

016 başlıy nāmā: Çince 等物 (dengwu “ve benzeri... , vb.”) ifadesine karşılık gelmektedir. Bu terim, çok dilli belgelerde farklı biçimlerde aktarılmıştır. Uygurcada *başlıy nāmā* “başlıca şeyler” sözcüğünden hareketle “diğer şeyler, benzer şeyler” anlamında kullanılmıştır. Hongwu dönemi nüshası MOB'de *dengwu* için *kiged* biçimi kaydedilmiş, Örn: *sibayud siregülsün kiged* “kartal, yaban leoparı vb.” ifadesinde olduğu gibi (Wuyungaowa 2014: 127). Yongle dönemi nüshasında ise *kiged ed* biçimi tercih

edilmiştir (Wuyungaowa 2014: 173). MDOB’de ise aynı terim *digar çizi* olarak karşılanmıştır (Hu & Hu 2005: 248).

0019 zuñbiñ bäg: Çince 總兵官 (zongbingguan “garnizon komutanı”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 41’da, *bäg* kelimesinin karşılığı olarak *guan* yani “memur, görevli” ifadesi kullanılmıştır. Çince kaynaklarda *zongbingguan* terimi, özellikle Ming ve Qing hanedanları döneminde askeri yönetim kademelerinde üst düzey komutanları tanımlamak için kullanılmıştır. Bu bağlamda, *zuñbiñ bäg* ifadesi, “genel askerî komutan” veya “başkomutan” gibi bir ünvanı ifade eder.

0019 yorı bitig: Çince 行文 (xingwen) ifadesine karşılık gelmektedir. Metinde, çevirmen *xingwen* terimini sözcük anlamına dayanarak *xing* için Uygurca *yorı* kelimesini kullanmıştır. UOS: 605’de *yorı* “yürümek, gitmek” anlamında kayıtlıdır. Çevirmen böylece *xingwen* terimini, bileşenlerine birebir karşılık verecek şekilde kelime kelime aktarmış; *xing* için *yorı*, *wen* için bitig kullanmıştır. Ancak Çince *xing* karakterinin anlam kapsamı çok daha geniştir. Fiziksel hareketi (“yürümek, gitmek, seyahat etmek”) ifade etmesinin yanı sıra, “uygulamak, icra etmek, yerine getirmek; dolaşıma sokmak, yaymak; yürütmek, tatbik etmek ya da davranmak” anlamlarına da gelebilir. Dolayısıyla *xingwen*’in *yorı bitig* şeklinde—‘yürümek’ anlamıyla ‘belge’yi birleştirerek—aktarılması, amaçlanan idarî anlamı yansıtmayan mekanik ve karakter-karakter bir çeviri oluşturmaktadır. Bu tür kelimesi kelimesine çeviriler bu malzemelerde yaygındır ve çoğu zaman anlamsal olarak tuhaf ya da Uygurcada hatta anlamsız ifadelerle yol açar.

019 sözlä berip: Çince 說與 (shuoyu) iki karaktere karşılık gelmektedir. Çince *yu* karakteri çoğunlukla “-e, -a; için; ile” ile” anlamlarında işlev görerek bir eylemin alıcı öznesini belirtir. 說與各處邊衛館軍 (shuo yu gechu bianwei guan) ifadesinde anlam “tüm sınır karakollarının garnizonlarını bilgilendirmek”tir; burada *yu*, bildirim eyleminin muhatabını göstermektedir. Bu nedenle, söz

konusu bağlamda *yu* karakterinin *berip* “vermek” olarak çevrilmesi uygun değildir.

020 öñi bölük: Çincedeki 各處 (*gechu* “her yer”) ifadesine karşılık gelmektedir. Eski Uygurca *öñ* için bk. Clauson 1972: 168. MDOKS: 236’da *gechu* için “her yer, her mekân” anlamındaki *här jay* terimi tercih edilmiştir.

020 qıdıy wi: Çincedeki 邊衛 (*bianwei* “sınır garnizonu”) ifadesine karşılık gelmektedir. Ming Hanedanı, sınır bölgelerinde askerî sisteme bağlı çok sayıda *dusi* (都司) teşkilatı kurmuş, bu teşkilatlar kendi bünyesinde 衛 *wei* olarak adlandırılan garnizonları yönetmiştir. Bu garnizonlar, iki temel işleve sahip kurumsal yapılar olarak teşkil edilmiştir. Bir yandan sınırların savunulmasından sorumlu askerî birimler olarak görev yaparken, diğer yandan buldukları bölgelerde idari otoriteyi temsil ederek nüfus ve tarım arazileri üzerinde tam yetki kullanmaktaydılar. Böylece Ming dönemi sınır bölgeleri, askeri kontrolün merkezde olduğu bir tür askerî-idari bölge yapısına bürünmüştür.

Siyiguan Kao (四夷館考) adlı kaynakta şu şekilde kaydetmiştir: “Doğuda Komul’a, batıda Ilibaliq’a, güneyde Hotan’a, kuzeyde Oyrat’a; güneydoğuda ise Suzhou’ya kadar uzanır... Si-yi-guan’e Komul, Lükçün, Anding, A’dun, Küsen, Handong, Ilibaliq bağlıdır”. Burada adı geçen “Anding, A’dun, Küsen, Handong” gibi yerler, Ming’in Batı Bölgesi’nde kurduğu ve 關西衛 (*guan xiwei*) “seddin batısındaki garnizonlar” olarak bilinen önemli savunma garnizonlarıdır. Metinde geçen *qıdıy wi*, Uygurcada Çince *bianwei*’in tercümesi olup buradaki *wi* unsurunun doğrudan Ming döneminde Batı Bölgesi’nde kurulan söz konusu *Guanxi* garnizonlarını işaret ettiği anlaşılmaktadır. Ancak elimizdeki belge, Ming’in bu yönetim sistemi hakkındaki tek Uygurca kayıt olması sebebiyle oldukça değerlidir. Bununla birlikte, tek bir belgeye dayanılarak *wi* unsurunun kesin olarak hangi garnizon ya da idarî birimi ifade ettiğini belirlemek şu aşamada mümkün değildir.

020 bąg čäriğ mui: Çincedeki 官軍每 (guanjunmei) “her bir hükümet askeri” ifadesine karşılık gelmektedir. Uygurcada *bąg* kelimesi köken olarak “boy veya klan reisi, tâbi bey” anlamındadır (Doerfer 1965: 818). Doerfer (III: 1079), *čäriğ*’in erken dönem Moğolca kökenli bir alıntı olduğunu vurgular. *mui*, Çince 每 “her biri, çoğul eki işlevinde” karakterinin doğrudan fonetik alıntısıdır. Moğolcada ve erken Türk dillerinde adların tekil ve çoğul biçimleri bulunur; ancak burada çevirmen, Çince 軍每 çoğul anlam vurgulu ifadesini aktarırken, çoğulluk anlamını doğrudan 每 karakteriyle yansıtmıştır.

021 täñri yer ojšatı: Çince 天地般的 (tiandi bande) “gökyüzü ve yeryüzü gibi” ifadesine karşılık gelmektedir.

022 turıyuzyač: Çince 設立 (sheli) “kurmak, tesis etmek” ifadesine karşılık gelmektedir. Buradaki *-Guz-* ettirgenlik ekidir ve geç dönemdeki Çağataycada yaygın olarak “bir eylemi başkasına yaptırmak” veya “bir durumun ortaya çıkmasına sebep olmak” işlevinde görülür (Bodrogligeti 2001: 168). *-Gač* sebep bildiren zarf-fiil ekidir. Eski Uygurcada örnekleri nadir olmakla birlikte, Çağatayca’da iki eylem arasında nedensellik veya zaman sırası kurmak için sık kullanılmıştır (Bodrogligeti 2001: 276). Modern Uygurcada da *-yač* biçiminde varlığını sürdürür ve “... ederken, ... yaptığı için” gibi anlamlar taşır (Tömür 1987: 258).

022 yamun: Çince 衙門 (yamen) karşılığı olup Çin tarihinde özellikle Ming ve Qing dönemlerinde “resmî idare binası, hükümet dairesi” anlamında kullanılmıştır. Bu terim, çeşitli dillerde belgelenmiştir. WT: 2756’de doğrudan *yamun* olarak kaydedilmiştir. Modern Uygurcada ise kelime, son ünsüzde görülen tipik ses değişimi sonucu *yamul* biçiminde yaşamaktadır.

022 namaptur: šij: Çincedeki 升 (sheng) teriminin karşılığıdır. *namaptur*, UOS’nde Çince sesletimiyle 那麻都爾 (na-ma-dou-er) olarak kaydedilmiş olup anlamı “görevde terfi ettirmek, rütbece yükseltmek”tir (Hu & Huang 1984: 58). Bu terimin, Moğolca *neme-* “yamamak, katmak, eklemek, arttırmak” (Lessing 2003: 896) fiilinden türediği düşünülmektedir.

023 şıb bąg čäriğ: Çincedeki 官職 (guanzhi) “görev, memuriyet” ifadesine karşılık gelmektedir. *şıb* ögesinin Çince metinlerde açık ve kesin bir karşılığı tespit edilememektedir.

023 qadayalap: Çince 管 (guan “yönetmek, denetlemek”) olarak karşılanmıştır ve Çince karakterle okunuşu 哈答哈喇 (ha-da-ha-la) biçiminde verilmiştir (Hu & Huang 1984: 64). Ayrıca, *iş qadayalap* ifadesiyle “işleri yönetmek” anlamında kullanımına da rastlanmaktadır (Hu & Hu 1984: 54; Clauson 1972: 163). MOB’de Çince 管束 Moğolcaya *qadayal-un* olarak çevrilmiştir. Bu terim, Uyurca *qadayalap* ile aynı kökene sahiptir (Wuyungaowa 2014: 184). Moğolca’da *qadayala-* “korumak, saklamak, koruma altına almak, hapiste tutmak” anlamındadır (Lessing 2003: 1391a).

024 yarčımlap şıb: Çince 束 (shu) kavramına karşılık gelmektedir. UOS’de, bu terim Çince karakterleriyle okunuşu 呀兒 嗔喇 (ya-er-zhen-la) olarak verilmiştir (Hu & Huang 1984: 91). *yarčımlap* kelimesinin kökeni Moğolca *jarčim* terimine dayanmaktadır. Moğolca kaynaklarda *jarčim* çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. *Moğolların Gizli Tarihi*’de *jarčimtai* olarak “düzenli, muntazam” anlamına gelir (Haenisch 1939: 86); *Huayi Yiyu*’de *jarčimlan* “düzenlemek, tertip etmek” ve *jarčimla’ul* “düzenleyici öğreti” anlamlarını taşır (Mostaert 1977: 65); *Muqaddimat al-Adab*’de *jarčim* “ilke, prensip” anlamında yer almaktadır (Poppe 2009: 30); Ayrıca Moğolca *jarčim* “ilke, yol, yordam, kural, prensip; kanun, gelenek, görenek” (Lessing 2003: 1602), *jarčimlaxu* ise “ilke ve kural koymak, yol yordam belirlemek; kanun yapmak; bir ilkeyi izlemek, prensipli davranmak” anlamlarındadır.

025 tüzi alyučı tuyup iş: Çince 不要生事 (buyao shengshi) “olay çıkarmamak, karışıklık çıkarmamak” ifadesine karşılık gelmektedir. Çince *yao* çok işlevlidir; fiil, isim, sıfat, zarf veya yardımcı fiil olarak görev yapar. UOB’de *yao* tutarlı biçimde *tüzi* olarak çevrilmiştir; örn: *tüzi alyučı* “yapma” anlamındadır. Çince yardımcı unsur olarak *yao*, niyet, yükümlülük veya zorunluluk ifade eder; ancak UOB’de bu dilbilgisel ayrım göz ardı edilmiş ve

yao, yardımcı unsur olarak değil, sözlüksel bir kelime olarak çevrilmiştir. Buradaki dört karakter, Uygurca sözcük morfem morfem karşılık göstermektedir. *alyučı, al-* “almak” fiiline *-GučI* ekiyle türetilmiştir. *tuyp, tuy-* “doğmak” fiiline zarf-fiil eki eklenmesiyle oluşmuştur. Çince “sorun çıkarmak” eylemi *shengshi* fiiliyle ifade edilirken, Uygurcada *iş tap- / iş tuytur-* ile karşılır. Bu fiilin olumsuzu *tüzi* gibi yardımcı sözcüklerle değil, *-mA-* olumsuzluk ekiyle kurulur. Geç dönem Uygur metinlerinde *-(A)yXn* zarf-fiil eki daha sık görülür; bu nedenle fiil daha doğal biçimde **iş tuyturmayın* olması gerekmektedir.

026 küüä: Çince 或 (huo “veya, yahut”) kelimesine karşılık gelmektedir. Pulleyblank’te (1991: 136) Klasik Çincenin geç döneminde 或 karakterinin telaffuzu *ɣwək* biçimindeydi.

026 saqlap yırlap: Çince 遵守 (zunshou “riayet etmek, uymak”) karşılığı olarak kaydedilmiştir. UOB’nin Çin Ulusal Kütüphanesi nüshasının 43. ve 46. bölümlerinde 遵守 kelimesi iki kez geçmektedir, her iki yerde de Eski Uygurca çeviri *yetärip saqlap* şeklindedir. Ancak *saqlap yırlap* biçimi, yazım hatası olarak değerlendirilmelidir. Fiil kökü *saqla-* “korumak, muhafaza etmek, gözetmek” anlamına gelirken, *yırla-* “ağlamak” anlamındadır ve bu bağlamda *zunshou* karşılığı olarak kullanılması hem anlamsal hem de dilbilgisel bakımdan mümkün değildir. Metin bağlamı dikkate alındığında, burada kastedilen fiil biçiminin *yıyp* “toplamak, derlemek” olması gerekmektedir; UOS’nde de *shou* karakterinin karşılığı olarak *yıyp* geçmektedir.

027 yasaqñı törü mä: fa du niq: di: Çince 法度的 (fadude “kanun ve düzenin”) karşılığı olarak kaydedilmiştir. UOS: 55’de *törü-mä yasaqñı* ifadesinin Çin harfleriyle okunuşu 土祿麻呀撒禿 (tu-lu-ma-ya-sa-tu) biçiminde verilmiştir. *yasaq* kelimesi Moğolcadan ödünçlemedir, son dönem Uygurca metinlerinde ve Çağatayca metinlerde sıkça rastlanır (Clauson 1972: 285). Terimin, Mançuca biçimi (Hu 1994: 855) *jasak* 劄薩克 (zhasake), Moğolca biçimi ise (Meng-Han Cidian 2000: 1316) *jasay* “yönetim, hükümet, iktidar; zacak”. Qing döneminde Li Fanyuan’e bağlı 旗籍

清吏司 (qi-ji qing-li-si)'nin WT'deki (1959: 468) Mançuca karşılığı *zhasak i dangsei bolgobure fiyenten*, Çağatayca karşılığı ise *jasaqniñ dāsturini arıylatadurıyan jujuq* olarak kaydedilmiştir. Söz konusu ifadedeki *fa du*, Çince *fadu*'nun fonetik karşılığıdır; *+niñ*, iyelik veya ilgi eki işlevindedir; *ti* ise 的 (de) karakterinin alternatif fonetik biçimidir.

028 zun körüp ši: Çince 巡視 (zun shi) karşılığıdır. Burada *zun*, Çince 巡 karakterinin fonetik karşılığı olarak kullanılmıştır. Ardından gelen *körüp*, 視 “bakmak, görmek” karakterinin anlam çevirisi olarak işlev görmektedir.

029 övkäläp yän: Çince 嚴 (yan, “ciddi, sert”) karşılığıdır. *övkälä-* fiili “öfkeli olmak, kızgın olmak, öfkelenmek, kızmak; (bir kişiye karşı) öfkeli olmak; sinirlenmek” anlamına gelmektedir (UW I.3: 133-134).

031 tuu-tu samši: Çince 都督僉事 (dudu qianshi) karşılığıdır. *dudu* ünvanı, Orhun Yazıtları'ndan beri görülmüş olup genellikle *tutuq* biçimindedir. 1362 tarihli Çince Moğolca yazıtlarında bu ünvan *dodoγ* biçiminde geçmekte, Çince karşılığı 朶朶 (duoduo) şeklinde yazılmıştır (Cleaves 1949: 105-106). Ligeti (1967: 280), Yuan Hanedanlığı döneminde bu terimin eski formu *totoq* olarak Uygurcada tekrar ortaya çıktığını ve ardından bu biçimin Moğolca'ya *dodoq* olarak geçtiğini belirtmektedir. *samši* kelimesi Çince *qianshi* karşılığıdır. Ligeti (1967: 280), *tutu samši* teriminin “genel valinin sekreteri” anlamına geldiğini öne sürmüştür.

032 libayanda: Çince kaynaklarda 力伯顏答 (liboyanda) biçiminde kaydedilmiştir. Uygur yazısıyla *libayanda* biçimi, yerli adın Çince transkripsiyonunun yalnızca mekanik bir yeniden aktarımıdır ve bu nedenle güvenilirlik taşımaz. Ming dönemi tarihî kayıtlarına göre, Komul'nin Zhongshun Wang'ı (忠順王) Shanba (陝巴) döneminde (1492–1506), Kara Koy (哈刺灰) boyunun lideri 失拜姻答 (Shibaiyinda) idi. Pelliot (1948: 139–141), *libayanda* ile

Shibaiyinda'nın aynı şahıs olduğunu ve *shibaiyinda* formunun *Şir Bayandar olarak yeniden kurulabileceğini ileri sürmüştür.

1498 yılı kayıtlarında, “Komul’un Dudusu Enke Bolat 奄克孛剌 (yankebola) ile Shibaiyinda Suzhou’da bulunuyordu; Seyyid Hüseyin 寫亦虎仙 (xieyi hushan) ve Molla Hasan 滿刺哈三 (manla hasan) ise Komul’daydı” (Chen 1984: 476) ifadesi yer alır. Burada Enke Bolat ve Shibaiyinda sırasıyla Uygurların ve Karakoyların liderleri olarak tanımlanırken; Seyyid Hüseyin ve Molla Hasan ise Müslümanların liderlerdir. Diğer bir kayıta şu ifade geçmektedir: “Komul işlerini yönetmesi için Dudu Enke Bolat’a emir verildi; Müslümanların Dudu’su Seyyid Hüseyin ve Kara Koyların Dudu’su Bay Derviş 拜迭力迷失 (bai dielimishi) ile birlikte üç farklı topluluğu bölüşerek yönetip ona yardımcı oldular” (Chen 1984: 15). Ayrıca *Ming Shilu*’da (cilt 30: 1716) “Müslümanların Dudu’su Seyyid Hüseyin ve Shibaiyinda Müslümanları yönetecektir” şeklinde bir kayıt bulunmaktadır.

Bununla birlikte, Shibaiyinda ile libayanda’nın aynı kişi olup olmadığı kesinlik kazanmamıştır. Pelliot, Shibaiyinda ile Bay Derviş 拜迭力迷失’in aynı şahıs olduğunu belirtmiştir. Ancak Ligeti (1967: 279), *Şir Bayandar* ile Bay Dârmiş veya Bay Dârmiş’in farklı kişiler olduğunu, her ikisinin de Kara Koy boyunun liderleri olmasına rağmen, aynı şahıs olarak değerlendirilemeyeceğini vurgular. Ayrıca Ligeti, Shibaiyinda formunun *Şir Bayandar değil, **Şi(x) Bayandar* olarak yeniden kurulması gerektiğini savunur.

033 munıŋ tǵ: Çince 因 (yin) “-den dolayı, bu nedenle” karşılığında kullanılmıştır. UOS: 789’de *munıŋ tǵ*, Çince 因此 (yinci) “bundan dolayı” anlamıyla verilmiş ve Çince okunuşu 母佞得 (mu-ning-de) olarak verilmiştir. MOB’de *yinci* için çoğunlukla *tegüber* biçimiyle ifade edilir (Wuyungaowa 2014: 183). *Huayi Yiyu*’de *teü’ber* 挑兀別兒 (tao-wu-bie-er) formu yer alır ve “o şekilde, o suretle” anlamına gelir (Haenisch 1957: 839). Bu sözcük, Moğolca’da işaret zamiri *tegü(n)* “o, şu” ile araç/vasıta hâli eki *-ber*’in birleşmesinden oluşmuştur. *-ber* eki, “ile, aracılığıyla,

sayesinde” anlamı taşır; böylece *teü’ber* “o şekilde, ondan dolayı” anlamını kazanır. Sözcük, Kowalewski (1864: 1751a) ve Lessing (1960: 794; 2003: 1226) sözlüklerinde “onunla, onun sayesinde, onun tarafından, o yüzden” gibi anlamlarla kaydedilmiştir. Moğolca yazılı kaynaklarda *teü’ber* / *tegüber*, sebep-sonuç ilişkisini ifade eden bağlamlarda sıkça kullanılmıştır. Örn: *Moğolların Gizli Tarihi*’nin §21 bölümünde *teü’ber uqaasu temdek ino teñri-in köüt biyü je* ifadesi, (yan çeviri: 為那般省-呵明白他的天-的子有也者; genel çeviri: 這般看來，顯是天的兒子) “Bu (hadise) üzerinde fikir yürütülürse, onların tanrı oğlu oldukları meydana çıkar” şeklinde çevrilmiştir (Temir 2010: 8). Benzer şekilde §244’teki *te’über erdentu Temüjin mino čeeji erdentu* (yan çeviri: 為那般技能有的人名我的智膈技能有的; genel çeviri: 為那般所以帖木真心有技能) “Bundan dolayı Temucin’im akıl bakımından kuvvetli oldu” cümlesi, Nedensel mantık çerçevesinde Cengiz Han’ın yeteneğini ifade etmektedir (Temir 2010: 164). Hongwu dönemine ait MOB’de de *te’über* ifadesi, çıkarım, sonuç veya gerekçe bildiren yapılarda yer alır. Örn: *te’über bariju aqı jarlıq ögbe* (為那般天地萬般生靈行) “bu sebeple ferman verildi”; *te’über tengri yajar tümen jüil amitan dur* “bu nedenle, gök ve yer tüm on bin canlıya hükmeder” (Wuyungaowa 2014: 100); *te’über olan i yen ülü botarayulun oduriduıad emünegsi irejü* (為那般多的行不教潰散了引領著 往南來著) “bu nedenle, çok olan kişiler doğru şekilde yönlendirilip dağılmadan güneğe götürüldü” (Wuyungaowa 2014: 110); *te’über delegei değere samaıu (samaıun) bolııad* (為那般天下上亂做了) “bu nedenle, dünyada üstte kargaşı oldu” (Wuyungaowa 2014: 118); *te’über namu yajarlıg un uruıu tariı ba körsis olan nöküü kigeü eyetüldüjü* (為那般俺每鄉裡親戚並鄰多伴當等商量著) “bu nedenle, köyde akrabalar ve komşular ile çok eşlik eden kişiler bir araya gelip danıştılar” (Wuyungaowa 2014: 124); *te’über bi uriıangıan nu olan tüsimeü ba irgen nü sedkil büğüde yin joriı* (為那般 我一種人名多臣每並

百姓的心都的意思) “bu nedenle, benim, Uriyankhan ve diğer kişiler ile halkın tüm düşüncesi oldu” (Wuyungaowa 2014: 128).

Yukarıdaki örneklerden görüldüğü üzere, Moğolca *teü'ber* kelimesinin Çince karşılığı 為那般 “bunun gibi” olarak verilmiştir. Buradaki 般 karakteri, sözlük anlamı açısından “tür, çeşit; aynı; gibi” anlamlarına sahiptir ve burada benzetme işlevi görmektedir.

UOS: 789'te *yinci* “bu nedenle” karşılığı olarak verilen Uygurca ifade ise *munıñ-täg* “böyle, bu tarzda, bunun gibi” biçimindedir. Peki, bunun Çince karşılığı olan *yinci* ile ilişkisi nedir? UOS'yi düzenleyenler, *yinci* (yinci) ifadesinin Uygurca karşılığını tespit ederken öncelikle Hongwu dönemine ait *Huayi Yiyu* kaynağına başvurmuşlardır. Bu kaynakta, *yinci* kelimesine karşılık gelen Moğolca sözcük *teü'ber* (挑兀別兒) olarak belirlenmiştir; yan çevirisi ise *weinaban* şeklindedir. Benzer şekilde, MOB'de de *teü'ber* (挑兀別兒) kelimesinin Çince karşılığı *weinaban* olarak verilmiştir.

Böylece UOS derleyicileri, *teü'ber*'in yan çevirisi olan *weinaban*'ı esas almayı tercih etmiş; çeviri sırasında *wei* unsuru atılmış, *naban* ise *munıñ-täg* biçiminde aktarılmıştır. Çevirmenin bakış açısına göre, burada *ban* karakteri “aynı; gibi” anlamındadır.

Anlamsal evrim açısından değerlendirildiğinde, UOS'de *yinci* “bundan dolayı” ifadesinin *munıñ-täg* “bunun gibi” biçimiyle çevrilmiş olması, büyük olasılıkla Moğolca *teü'ber* “o şekilde” ifadesinin etkisinden kaynaklanmaktadır. *Huayi Yiyu*'de *teü'ber*'in karşısında aynı anlamlı bir yan çeviri bulunması ve MOB'da benzer kullanım biçimlerinin yer alması bu etkileşimi doğrulamaktadır. Dolayısıyla sözlük derleyicileri, *yinci*'yi çevirirken Moğolca'daki “o şekilde” yapısını model almış, “o şekilde” karşılığını Eski Uygurca *munıñ-täg* biçiminde vermiş ve bağlaç işlevli “-den dolayı” unsuru 為'yi açıkça belirtmemiştir.

034 enç-täg: am: Çince 安少 (anshao) karşılığında kullanılmıştır. UOS' de Çince 平 (ping) “düzgün, sakin” olarak çevrilmiştir. Burada *enç*, “sakin, huzurlu” anlamına gelen bir

sözcüktür (Clouston 1972: 171); *-täg* ise Eski Uygurcada yaygın biçimde görülen benzetme hâli ekidir.

037 ahta: Çince karşılığı 騮馬 (shanma) “kısarak, kısırlaştırılmış at” olarak belirtilmiştir. UOS: 224’de *ahta* 騮馬 “kısırlandırılmış at” olarak anlamlandırılmıştır. *ahta* kelimesi UOB’de çok kere kaydedilmiştir: *ahta on pi kedin at tört pi tartıp bardı* “Kısırlandırılmış on at ve dört batı atı haraç olarak sundular” (Hu & Huang 1982: 3). Benzer ifadeler, COB’de *ada morin* “kısır at” (Dao & He 1983: 387) ve MDOB’de *ahtah* terimlerinde de görülür (Hu & Hu 2005: 235). Schönig (2000: 64) gibi araştırmacılar *ahta* teriminin Moğolcadan (Lessing 1960: 15) ödünç alındığını ileri sürmektedirler.

037 kâdin at: Çince karşılığı 西馬 (xima) olarak verilmiştir. Benzer bir ifade MDOB’de *asb tazi* şeklinde yer almakta olup (Hu & Hu 2005: 241), burada *tazi*, etnik bir terim olan *tajik* ile ilişkilidir (Steingass 1892: 275), Çince karşılığı ise 大食 (dashi) dir. Tajik atı, yani 大食馬 (daxima) ya da 阿拉伯馬 (a la bo ma) “Arap atı”, o dönemde üstün kaliteli bir at türü olarak kabul edilmekteydi. Arap kökenli olan uzun bacaklı, ince belli “Tacik” atlarının dahi “Batı Denizi” sahillerinde ejderler ile kısarakların çiftleşmesinden türedikleri söylenir (Schafer 2020: 110).

039 yıryp ärzün niq: ti: Çince 收留的 (shouliude) “barındırılan, kabul edilen” ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 629’de *yıryp* 收 “toplamak, almak” anlamında; UOS: 835’de *ärzün* ise 留 “tutmak, bırakmak” anlamında kayıtlıdır. Bu örnekte, çevirmen Çince *shouliu* birleşik fiilini anlamsal bütünlüğü korumak yerine, iki ayrı ögeye bölerek karşılamış ve kelime kelime çözümlene yoluna gitmiştir.

044 qul kişi mui: Çince 奴婢每 (nubimei) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 290’de Çince *nubimei* karşılığında verilmiştir. Burada *qul* (奴) “köle”, *kişi* (婢) ise “cariye” anlamındadır. Çok dilli belgelerde 每 anlamının karşılanma biçimleri çeşitlidir; bunlar arasında Moğolca en sistematik örnekleri sunar. Örn. Yongle

dönemindeki MOB'da Moğolca çoğul ek *-nar* yaygın olarak kullanılır: *binar* “biz(ler)” (Wuyungaowa 2014: 176), MOB : 178'de *boyl nar* “köle ve cariyeler”, MOB: 189'de *teümünar* “başlar, reisler”, *çi nar* “siz(ler)”. Buna karşın, Hongwu dönemindeki MOB'da çoğul eki *-d* kullanımı görülmektedir: *boluyud* “köle ve cariyeler”, *qobčad* “giysiler”, *yongqud* “ipek kumaşlar”, *noyanlijud* “memurlar”, *čerigüd* “askerler” (Wuyungaowa 2014: 139–140). Bu durum, *-nar* ve *-d* ekleri arasında belirgin bir çoğul ifade sistemi farkı olduğunu ortaya koymaktadır.

046 altun luy tawar eki pi: Çince 織金緞子二匹 (zhijin duanzi) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 459'de *altunluy*, *zhijin* “dokunmuş altınlı (brokar)” anlamına gelir. UOS: 455'de *tawar*, *duanzi* “döşemelik ipek, saten” karşılığında kullanılmıştır. *eki pi* ise sayısal ölçü birimi yapısında “iki top” anlamını taşır. *altunluy* kelimesi “dokunmuş altınlı” anlamındaki Çince *zhijin* karşılığıdır. Temel kök *altun* “altın” ya da “altın madeni” anlamına gelir. *Tārīhi Hämidi* (1986: 121)'de şu kayıt dikkat çekicidir: *ähmät hanniñ jäsidiñi altun döp atidi. čünki moyullar hanlarniñ jäsätlerini izätläp altun döp ataydikän. hätta hanlar, häkimlarning buyruk nişäne hätlerini altun nişän, altun dästäk döp atayti* “Ahmed Han'ın türbesine *altun* denirdi; zira Moğollar hanların mezarlarına hürmet gösterir ve onlara *altun* derlerdi. Hatta hanların ve beylerin ferman tabelalarına dahi ‘altın nişan’, ‘altın levha’ denirdi.” Bu, Uygurlarda altının sadece değerli bir metalin fiziksel adı olmadığını, aynı zamanda sembolik ve ritüel anlamlar da taşıdığını yansıtmaktadır. Başka bir bölümde ise şöyle kaydedilmiştir: *yänä altun mazar digän bir ziyarätgahmu bolup u qädimqi musulman hanliridin bolyan sultan sä'idhan bahadur zamandin ta isma'il han binni abdul-rähim han wä muhämät imin han zamaniyičä bolyan ikki yüz yilyičä, bälki bunıñdinmu köpräk waqit içidä, bir munčä hanlar yättä šähärni sorap ötkän ikän. moyullar hanlarniñ jäsidi bar yärlärni, bälki hanlarniñ jässidinimu hörmätläp wä izzätläp altun döp ataydikän. šunlaşqa, bu mazarmu altun mazar degän*

nam bilän mäšhur bolıyan bolsa keräk “Ayrıca *altun* olarak adlandırılan bir türbe vardır. Burada, Sultan Said Han Bahadır’dan başlayarak İsmail Han, Binni Abdulrahim Han ve Muhammed Emin Han’a kadar birçok Müslüman han defnedilmiştir. Bu hanlar, iki yüz yılı aşkın bir süre boyunca yedi şehri yönetmişlerdir... Moğollar, hanların mezarlarına büyük saygı göstermiş ve bu mezarlara *altun* adını vermişlerdir. Bu nedenle, bu mezar ‘altun mazar’ yani ‘altın türbe’ olarak anılmıştır.” (Sayrami 1986: 641). Bu ifade, “altun mazar”ın yani “altın türbe”nin aynı zamanda “kral mezarı” anlamına da geldiğini göstermektedir.

MOB’de bu terim Moğolca *nekemel altatu* biçiminde çevrilmiştir (Wuyungaowa 2014: 174). MDOB’de ise Farsça *zar-baft* karşılığı verilmiştir (Hu & Hu 2005: 241). Burada *zar* “altın”, *baft* “dokuma, tekstil” anlamındadır. Benzer biçimde WT: 3161’de Moğolca *altan sirkegtu torqa* ve Uygurca *altun kalabutun tawar* kayıtlıdır; anlam ve yapı bakımından önceki örneklerle paraleldir.

047 kök eki pi sidam eki pi: Çince 青二匹素二匹 (qing erpi su erpi) karşılığı olur. *sidam* kelimesine ilişkin benzer bir kullanım, Hongwu dönemi MOB’de 失亦擔中忽蔔察速 (shi-yi-dan hu-bu-cha-su) *sidam qobçasu* ifadesinde “sade giysi” görülmektedir (Wuyungaowa 2014: 95). Modern Uygurcada *sidam* kelimesi “düz kumaş, tek renkli, sade yüzeyle” anlamlarına sahiptir.

047 çini ayaq çini tãpši: Çince 磁碗磁片 (ciwan cipan) karşılığı olur. UOS: 422’ de Çince 碗 (wan)’ın Uygurca karşılığı *ayaq* “kase”, UOS: 428’ de Çince 碟 (die)’nin Uygurca karşılığı ise *tãpši* “tabak”, yine UOS: 439’ de Çince 磁器 (ciqi)’nin Uygurca karşılığı *çini qapqu* “çini eşya” olarak kaydedilmiştir. Benzer ifade, MDOB’ de de yer almakta olup Çince 磁碗磁片 (ciwan cipian)’nin karşılığı olarak *lãjürdī kãsa lãjürdī tãbaq* ifadesi “çini kase, çini tabak” anlamındadır (Hu & Hu 2005: 246). Bu belgede Çince wan’ın karşılığı *kãsa* “kase”, Çince pan’ın karşılığı ise *tãbaq* “tabak” olarak verilmiştir (Hu & Hu 2005: 158). *lãjürdī* kelimesi “lacivert” anlamındadır (Bociyu Hanyu Cidian: 2022). *çini*

kelimesi WT: 3113’de “çini, kâse” anlamında kullanılmaktadır. Moğolcada karşılığı *ayaq*’tır. WT: 3420’de *tâpişi* ise “tabak” anlamına gelir.

055 baba yesu: Çince 把把亦速 (babayisu) ifadesine karşılık gelmektedir. Ligeti (1967: 284), bu kişi adının muhtemelen Komul bölgesinden ismi bilinmeyen bir elçiyi temsil ettiğini belirtmiştir. *Ming Shilu*’da şu kayıtlar yer almaktadır: “Komul ve diğer muhafızların elçileri, baba yesu ve diğerleri resmi görevle gelmiş, onlara ziyafet verilmiş, ayrıca giysi ve renkli kumaşlar gibi hediyeler takdim edilmiştir.” (Chen 1984: 167).

058 bodun topraq çıqıp çiqılur sarı nāmā: Çince 本土出產方物 (bentu chuchan fangwu) “yerel ürünler” anlamına karşılık gelmektedir. UOS: 858’de, Çince 本 (ben)’in Uygurca karşılığı *bodun* “yerli, ana”; UOS: 44’de, Çince 土 (tu)’nun Uygurca karşılığı *topraq* “toprak”; UOS: 829’de, Çince 出 (chu)’nun Uygurca karşılığı *çiqıp* “çıkmaq”; UOS: 790’de, Çince 土產 (tuchan)’nın Uygurca karşılığı *topraq çiqılur* “yerel ürün”; UOS: 547’de, Çince 四方 (sifang)’ın Uygurca karşılığı *sarı* “yön, taraf”, *tört sarı* “dört yön”; UOS: 437’de, Çince 物 (wu)’nun Uygurca karşılığı *nāmā* “eşya, madde” olarak verilmiştir. Bu ifadedeki her kelime, UOS içindeki karşılıklarına dayanarak oluşturulmuştur. *bodun* kelimesi UOS’de farklı anlamlarda yer almaktadır; örn: *bodın* 身 (shen) “vücut, beden” (m. 349), *bodunni yasap* 修身 (xiushen) “kendini düzeltmek” (m. 675) ve *bodun ben* “yerli, asli” (m. 858) anlamları mevcuttur. Genel olarak *bodun* kelimesinin temel anlamı “halk, millet”dir (Wilkens 2021: 185). Öte yandan, WT’de *ben* “vücut” anlamı için karşılık olarak Uygurca *boy* (m.1260) kullanılmaktadır. Wilkens (2021: 183) tarafından belirtilen eski formu *bod* olan *boy*, “beden, boy, tasvir” anlamlarını taşımaktadır. WT’de Çincedeki *ben*’in anlamına karşılık gelen Uygurca terimler arasında *şubu* “bu” (2553), *tāki* “bitkinin kökü” (4059), *awal* “asıl, köken” (434) ve *özi yāri* “yerel alan, memleket” (155) sayılabilir. Çincedeki *fangwu* ifadesi ise MOB’de geçmemektedir. *fang* için yaygın tercüme olarak Moğolca

dörböljin kullanılmaktadır. Örn: *dörböljin ed* “yöresel ürünler” (Wuyungaowa 2014: 189). COKS’de *fangwu* ifadesi *ärgə i xaçin* olarak verilmiş olup *ärgə* “yön, taraf”, *xaçin* “mal, eşya” anlamındadır fakat bu birleşim standart bir terim oluşturmaz (Dao & He 1983: 265). MDOKS’de ise karşılık olarak Farsça *gūmā shāti* terimi kullanılmıştır, ancak kökeni kesin olarak belirlenmemiştir (Hu & Hu 2005: 201). TOB’de Tibetçeye ལྷགས་དངོས་པོ་ *phyogs-dnos-po* şeklinde aktarılmıştır.

059 qaštaš: Çin karakteri 玉 (yu) ile karşılık bulmakta olup tarihsel olarak “yeşim taşı” anlamına gelir. İç Asya ve Çin coğrafyasında kültürel ve ekonomik açıdan önemli bir madde olan yeşim taşı, özellikle Ming Hanedanı (1368–1644) döneminde Batı Bölgeleri ile yapılan ticarete ve ilişkilerde temel bir unsur olarak öne çıkmıştır. Komul, Turfan, Badanşa ve Lükçin gibi önemli merkezlerden gelen elçiler, yeşim taşını vergi ve hediye olarak sunmuş; bu durum yeşim taşının sadece maddi değerini değil, aynı zamanda siyasi ve kültürel bir simge olarak taşıdığı prestiji de ortaya koymuştur.

Ming dönemi kaynakları, yeşim taşına olan yüksek talebi ayrıntılı biçimde belgelemekte; bu talebin Orta Çin’de gelişmiş bir yeşim kültürünün varlığına işaret ettiği görülmektedir. Yeşim taşı, saray törenlerinde, sanat eserlerinde ve siyasi simgesel yapılarda merkezi bir role sahip olmuş, bu nedenle ekonomik değeri yanında sosyal ve kültürel bir güç ve statü sembolü olarak benimsenmiştir.

059 tasma: Çince 皮條 (pi tiao) karşılığıyla ifade edilmekte olup temel anlamıyla deri veya benzeri malzemelerden yapılmış kayış, şerit ya da ince banttır. UOS: 994’de, *tasma* doğrudan 皮條 olarak karşılanmıştır. WT’nde ise, *tüklük tasma* ifadesinin Çincesi 毛揉的皮條 (maoroude pitiao) olarak geçmektedir.

067 başlıq türklüg: Çince 等件 (deng jian “her bir öge, sırasıyla her parça”) ifadesine karşılık gelmektedir. MOB’de Çince terim *kied juil* olarak aktarılmıştır. *kied*, anlam bakımından 等 karakterine karşılık gelirken, *juil* ise 件 karakterini yansıtır.

070 ärksingülüg: Çince 謹慎 (jinshen “ihtiyatlı, tedbirli”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 857’de *ärksingülüg*’ün Çince karşılığı olarak *jin* karakteri kaydedilmiştir. *ärksin-* için bk. Clauson 1972: 227; UW I.1: 180-184.

070 qatırlanıp: Çince 慎 (shen “dikkatli davranmak, tedbirli olmak”) ifadesine karşılık gelmektedir. Hu ve Huang 1982: 11, bu kelimeyi *qadıqlanıp* olarak okuyarak 注意(zhuyi “dikkat etmek, önemsemek”) anlamını vermektedir. Kelime *qatırlanıp* “çaba göstermek, gayret etmek” olarak düzeltilmelidir, fiil kökü *qatırlan-* için bk. Clauson 1972: 163.

070 birök mä:küüä bar: ärki: Çince 或有 (huoyou “muhtemelen, olabilir”) ifadesine karşılık gelmektedir. *birök* için bk. Clauson 1972: 362.

072 awlap quşlap: Çince 打圍 (dawei “toplu avlanma yöntemi”) ifadesine karşılık gelmektedir. Çağatayca kaynaklarında, bu bileşiğin isimleşmiş biçimi av sahaları ve av uygulamalarını tanımlayan metinlerde geçer. Örn: *xojandnuñ avlayı quşlayı bisyar yaxşı dur* “Hocaend’in av alanları çok iyidir” cümlesinde bileşik, çevreyip avlama eylemini toplu olarak ifade eden isimleşmiş bir olay belirten ifade olarak kullanılır (Eiji 2006: 7).

072 yı[l]qıların qodup: Çince 牧放 (mufang “otlatmak”) ifadesine karşılık gelmektedir. *yılqı* için bk. Clauson 1972: 925. Burada UOB çevirmeni, 牧放 ifadesini iki ayrı karakter olarak yorumlamış; *mu* için *yı[l]qıların*, *fang* için ise *qodup* karşılığını kullanarak mekanik bir tercüme üretmiştir.

074 qarayul: Çince 哨瞭 (shaoliao “nöbet tutan; bekçilik yapan asker”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 772’de *shaoliao*’ın Uygurca karşılığı *qarayul* olarak kaydedilmiştir. *qarayul* kelimesi Moğolcadan alıntılanmıştır. WT: 156’da hem Mançuca *karun* hem de Moğolcada *qarayul* biçimleri kaydedilmiştir. Moğolcada *qarayul* “karakol, gözcü, nöbetçi, bekçi, keşif kolu” anlamındadır (Lessing 2003: 1439b). Coğrafi ve tarihsel açıdan bu terim, Ming dönemindeki Çin Seddi boyunca stratejik noktalarla doğrudan ilişkilidir. Seddi doğuda sınırlayan

nokta *Shanhaiguan* (山海關), batıda ise *Jiayuguan* (嘉峪關)'dır. Lin Meicun (2011: 121), Orta Asya ve Fars tüccarlarının *Jiayuguan*'ı *He-le-wa-le* (合勒瓦勒) adıyla andıklarını ve bunun muhtemelen Uygurca *qara'ul* "gözcü postası" veya Farsça *derbend* "kapı" kelimesinden türemiş olabileceğini öne sürer. *Timurlu elçisi Hoca Giyaseddin Nakkaş'ın Sefaretnamesi*, Jiayuguan'dan geçen tüccarları ayrıntılı biçimde tasvir eder: "Çöle girdiler, birkaç gün sonra çıktılar, ardından *qara'ul* adlı kaleye girdiler" (Çandarlıoğlu 1995: 89). UOKS'de *Jiayuguan*, 叉刺兀爾 (cha-la-wu-er) biçiminde kaydedilmiş olup Shōgaito (1984: 118) bunu *čarayur (?) olarak yeniden yapılandırmıştır. Shōgaito, bu ifadenin Moğolca *qarayul* "nöbetçi, karakol" ile benzerliğine dikkat çekerek, bu terimlerinin hem fonetik hem de anlamsal olarak *Jiayuguan*'a karşılık geldiğini belirtir. Buradan hareketle, *Timurlu elçisi Hoca Giyaseddin Nakkaş'ın Sefaretnamesi*'nde geçen *qara'ul* (喀刺兀勒) ile UOKS' deki *čarayur'un, Uygurcada *Jiayuguan* (嘉峪關)'a karşılık gelen ifadeler olduğu; bunların kökeninin ise Moğolcadan alınmış *qarayul* sözcüğü olduğu tahmin edilmektedir.

075 qaçtı kächtı: Çince 走過 (zouguo "geçmek") ifadesine karşılık gelmektedir. UOKS: 235'te Çince *zou*'un Uygurca fonetik karşılığı olarak 與裡 (yu-li) kaydedilmiş ve Uygurca *yori-* ile eşleştirilmiştir.

075 tawraq: Çince 快 (kuai "hızlı, çabuk, süratli") ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 715'te Çince 快去 ifadesinin Uygurca karşılığı *tawraq baryın* şeklinde kaydedilmiştir. Clauson (1972: 443), *tawraq* kelimesinin temel anlamını "hızlı, çabuk" olarak belirtir ve Budist metinlerden şu örneği verir: *yel teg tawraq yügürüp* "rüzgar gibi hızla koşmak." OKD'da (1936: 16) ise 114. satırda geçen *män tawraq basıp asturıp yoq bolsunyl tep qilur-män* "derhal baskın yapıp yok ettirim" biçiminde yorumlanmaktadır.

075 taldanlap tau: Çince 調 (tiao "aktarmak, taşımak, değiştirmek; ayarlamak") ifadesine karşılık gelmektedir. *taldanlap*,

UOS: 60'de 遮 (zhe “örtmek, korumak”) anlamında kaydedilmiştir. *tau*, açıkça Çincedeki *tiao* karakterinin fonetik aktarımıdır.

076 tutup käl:çoo: Çince fiil 捉 (zhuo “kavramak, tutmak; yakalamak, ele geçirmek”) ifadesine karşılık gelmektedir. *çoo*, Çince *zhuo*'un fonetik bir aktarımıdır. **078 qoço:** Yer adı *Koço*'ya dair kanıtlar, 1908'de Turfan'dan bulunan Eski Uygurca el yazmalarında görülmektedir. Pelliot *Koço*'nun Tang hanedanı dönemindeki Çince *gaochang*'ın (高昌) Uygurca fonetik bir transkripsiyonu olduğunu öne sürmüştür. Çince *gaochang* adının semantik kökeni iyi belgelenmiştir. *Kuzey Hanedanları Tarihi*'nde şu açıklama yer alır: “Yüksek ve açık arazisi ve halkının refahı nedeniyle Gaochang olarak adlandırıldı.” (Chen & Meng & Gao 2010: 449). Bu açıklama muhtemelen 5. yüzyıla kadar geri gider ve *gaochang*'ın en erken dönemlerden itibaren tanımlayıcı anlam taşıyan özel ad olarak işlev gördüğünü gösterir.

Bu tarihsel bağlam dikkate alındığında, Uygurca *qoço*'nun anlamsal içeriğe sahip olmaması şaşırtıcı değildir. 5. yüzyıllarda, Çince yer adı *gaochang* zaten yerleşmişti; bu dönemde Turfan bölgesinde Uygurca henüz konuşma dili olarak benimsememişti. Dolayısıyla *qoço*'nun, Çince *gaochang*'dan geldiği tamamen açıktır. Bu yer adı Yuan dönemine ait bir Uygurca yazıtta *kaočan oŋ* şeklinde kaydedilmiştir (Geng & Hamilton 1981: 20).

079 tüzi siŋ: Çince 不曾 (buceng “henüz, hiç”) ifadesine karşılık gelmektedir. Buradaki *tüzi*, Çince *bu*'ya karşılık gelir. *siŋ* ise doğrudan Çince *ceng*'den gelmektedir.

081 yüküngäli çökkäli: Çince 朝貢 (chaogong “[imparatora] haraç sunmak”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 833'te Çince *chao*'ın Uygurca karşılığı *yüküngäli*, UOS: 834'te ise *gong*'un karşılığı *çökkäli* olarak verilmiştir. Her iki fiile de, sırasıyla, *yükün-* “eğilmek, reverans yapmak, hürmet etmek” (Wilkens 2021: 924) ve *çök-* “yere düşmüş olmak, çökmek, düşmüş olmak, yılmak, ümitsizliğe düşmek, (cesaretini) kaybetmek” (Wilkens 2021: 239) köküne zarf-fiil eki *-gAll* eklenmiştir. UOKS: 132'de, *yükün-* fiilinin Çince karşılığı olarak 跪 (gui “diz çökmek”) kaydedilmiş ve

Uygurca sözcüğün fonetik aktarımı 與坤 (yu-li) olarak verilmiştir. Buna ilişkin kavramlar WT: 605’de 朝 için *körünüş*, WT’: 479’da 貢 için *tartıq*; WT’: 606’da 來朝 için ise *körünüşkâ kelädu* biçimleri yer almaktadır.

081 amtı äšit:wun: Çince 今聞 (jinwen “şimdi işitmek/şimdi duymak”) ifadesine karşılık gelmektedir. *äšit-* fiili, Eski Uygurcada “işitmek, dinlemek” anlamına gelir (Wilkens 2021: 125). Özellikle WT: 1571’de, *äšit-* fiili Çince 聽 (ting) ve 聞 (wen) karakterleriyle eşleştirilmiştir.

082 yaŋlai: Çince 仰賴 (yaŋlai “güvenmek”) ifadesine karşılık gelmektedir. Uygurca *yaŋlai*, açıkça Çince terimin fonetik aktarımıdır.

083 täŋri altın: Çince 天下 (tianxia “gök kubbenin altındaki topraklar, tüm dünya”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 1’de *tian* karakterinin Uygurca karşılığı olarak *täŋri*, UOS: 542’de *xia* karakterinin karşılığı olarak *altın* verilmiştir. MDOS: 239’da tianxia’nın karşılığı olarak *rūyī zamīn* “yeryüzünde” ifadesi kaydedilmiştir.

084 tolu at altı pi: Çince 備馬六匹 (beimaliupi “binmek için eyer ve dizginleri hazır olan altı at”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 736’da 備 karakterinin Uygurca karşılığı olarak *tolu* verilmiş ve Eski Uygurcadaki temel anlamları “dolu, eksiksiz, tamamlanmış, zengin” şeklinde belirtilmiştir (Wilkens 2021: 729). Yongle dönemi MOB: 173’te, Çince 備驢馬 (beishanma “Deve ve atları hazırlamak”) ifadesinin Moğolca karşılığı *bi ahta*, MOB: 182’de ise 備辦駝馬 (beiban tuoma “vikunya hazırlamak”) ifadesinin karşılığı *beledüjü temegen morin* şeklinde kaydedilmiştir. *Moğolların Gizli Tarihi*’nde *beled-* “hazırlamak” ile kurulmuş sıfatfiil biçimi *beledüksen* “hazır olan” (Temir 2010: 245) geçmektedir. WT: 868’de *bei*’in Moğolca karşılığı *beledkel*, Uygurca karşılığı *täyyar*; WT: 870’de *beiban*’ın Moğolca karşılığı *belenkimüi*, Uygurca karşılığı *däsläptä täyyar qıladu*; WT: 4393’de

ise *beiban*'nın Moğolca karşılığı *toqumui*, Uygurca karşılığı *toquydu* biçiminde kaydedilmiştir.

085 bir käsäk: Çince 一塊 (yikuai “bir parça, bir blok”) ifadesine karşılık gelmektedir. Bu sözcük ölçü birimi olarak kullanılmıştır.

085 batman: Çince 斤 (jin “yaklaşık 500g ağırlık birimi”) ifadesine karşılık gelmektedir. Kelimenin kökeni, Partça *pdm'n* yani *padmān* sözcüğüne dayanmaktadır; anlamı “ölçü, belirlenmiş sayı veya yer ağırlık birimi”dir (Durkin 2004: 269).

086 tau-mu: Çince 頭目 (toumu “şef; kabile reisi; lider; prens”) ifadesine karşılık gelmektedir.

089 qan on: Çince 罕完 (hanwan) ifadesine karşılık gelmektedir. Ligeti (1967: 288), bu kaydın bir önceki 9 numaralı UOB belgesinin niteliğinde olduğunu belirtmektedir. 9 numaralı belgede Koço hükümdarının sunduğu haraç listesi kayıtlanmışken, 10 numaralı belgede elçinin talep ettiği hediyeler ayrıntılı biçimde listelenmiştir. Bu bağlamda, burada adı geçen *Qan on*, büyük olasılıkla 9 numaralı belgede geçen elçi ile aynı kişidir; yani *Saqara oŋ*'un temsilcisidir.

093 sidam kök tawar: Çince 素青緞子 (suqingduanzi “düz mavi ipek kumaş”) ifadesine karşılık gelmektedir. 1452 tarihli Moğolca belgede *sidam kökä*'nın Çince karşılığı 素青 (suqing “sade mavi”) olarak kaydedilmiştir (Cleaves 1950: 439). MOB'de ise *suqingduanzi* ifadesi *köke*, *sidam ulaŋan sidam noyoŋan* şeklinde verilmiştir. UOS: 558'de Çince 素 (su “sade, süssüz”) karakterinin Uygurca karşılığı *sidam* olarak kaydedilmiş. UOS: 924'te Çince 素碗 (suwan “sade kâse”) ifadesi Uygurcada *sidam ayaq* biçiminde kullanılmıştır. *Huayi Yiyu*'de *ši'idam* sözcüğünün Çince aktarımı 失亦擔 (shi-yi-dan) olarak verilmiş olup bu sözcük Çince *su* karakterinin karşılığı olarak kaydedilmiştir (Mostaert & Rachewiltz 1995: 32). WT: 109 'da Uygurca *sidam qızıl tawar* ‘*äläm* ifadesinin Çince karşılığı 紅緞素旗 (hongduan suqi “kırmızı saten sade bayrak”) olarak verilmiştir. Yine WT: 535'te Uygurca

sidam durdun ifadesinin Çince karşılığı 平地縐 (pingdizhou “sade dokuma krep”) biçiminde kaydedilmiştir. Modern Uygurcada da sözcük yaşamaya devam etmektedir ve *sidam rext* “sade kumaş” biçiminde kullanılmaktadır.

096 fahurdiñ: Çince 法虎兒丁 (Fahuerding) ifadesine karşılık gelmektedir. 1416–1419 yılları arasında, Komul Müslüman boyunun liderinin adı 木納法虎兒丁 (Munafahuerding) olup Çin tarih kaynaklarında 法火兒丁 (Fahuoerding) olarak da geçmektedir. Bu kişi 1427 yılından önce ölmüştür. Kayıtlara göre 1414 yılının on birinci ayında, Komul’un Zhongyi Wang’ı Mänli Timur (免力帖木兒 Mianlitiemuer), Başkomutan Muna Fähuridin ve beraberindekiler, elçiler göndererek atlar sunmuşlardır.” (Chen 1984: 53).

1416 yılı itibarıyla, “Komul’in Zhongyi Wang’ı Mänli Timur ile Başkomutan Muna Fahuridin’in gönderdikleri elçiler geri döndüler. Saray, Mänli Timur’a 100 top ipek ihsan etti. Ayrıca annesi ile Zhongshun Wang Tokto (脫脫, Tuotuo)’nun annesine onar top ipek verildi. Muna Fahuridin, Yardımcı Komutan (Dudujiashi) 都督僉事 görevine terfi ettirildi ve kendisine de onar top ipek, hem ön yüzü hem de arka yüzü ile birlikte ihsan edildi” (Chen 1984: 54). 1419 yılı kayıtlarına göre, “Zhongshun Wang’ın oğlu Budaşiri ile Komul bölgesindeki başlıca lider Muna Fahuridin’in her birine süslü ipek ve sade ipek ihsan edildi. Saray elçisi Batı Bölgelerinden geri döndüğünde, onların elçiyi uygun saygı ve törenle karşıladıkları bildirildi” (Chen 1984: 123).

Bunun dışında, 1420 yılında Şahrüh’nun elçisi Hoca Giyaseddin Nakkaş, Komul’a giden yolculuğunu kaydetmiş ve kayıtlarda, “Emir Fahuridin, Komul şehrinde yaşayan Müslümanların hakimi idi” ifadesine yer verilmiştir (Çandiroğlu 1995: 85). Fahuridin’in adı, aynı döneme ait 11, 12, 29 ve 30 numaralı UOB belgelerinde de geçmektedir. Bu durum, onun Komul’deki yerel yönetimdeki konumu ve Ming Hanedanı ile ilişkilerdeki önemini doğrudan göstermektedir.

100 noşadır: Çince 硃砂 (naosha “nişadır”) ifadesine karşılık gelmektedir. Aynı kelime UOS: 995’de de aynı biçimde görülür. Amonyum klorür, yahut “amonyak tuzu” olarak bilinen maden, volkanik bölgelerdeki açıklıkların çevresinde tabii olarak bulunduğu gibi, evcil hayvan gübresinden de üretilebilmektedir. Tang döneminde bu maden Batı bölgelerinden ithal edilmekteydi; en çok da Çin hâkimiyetindeki Kuça’dan haraç olarak temin edilmekteydi. Çince kelime 硃砂 (Eski Çince telaffuzuyla *njau’şa*), muhtemelen Soğdcadan geçmiş olup Farsça *naušādir* kelimesinden türemiş olabilir (Laufer 1919: 504-507; Schafer 2020: 357).

109 için taşın: Çince 表裡 (biaoli “dış ve iç; kişinin dış görünüşü ve iç düşünceleri”) ifadesine karşılık gelmektedir. TOB’de biaoli’ye karşılık gelen kelime *phyi-nan* ཐྱི་ནང། (16a), MOB’deki karşılı ise *yadir dotor*’dur (Wuyungaowa 2014: 174-175).

110 sančba: Çince 繡 (xiu “işlemek; nakış işlemek; süslemek”) ifadesine karşılık gelmektedir. Eski Uygurca *sanč-* “delmek, sokmak, delik açmak, saplamak, şişlemek; paramparça etmek; (düşmanı) yenmek; sancımak, batarcasına ağrı hissetmek” (Wilkens 2021: 579) fiilinden türemiştir. Modern Uygurcanın Komul ağzında *čašma* “işleme; bir kumaş parçasının üzerine dikişler dikilerek yapılan süsleme etkinliği” >*čančma>*sančma>**sanč-* “sokmak, iğnelemek, batırmak”+*-mA* biçimsel gelişimi izlenmektedir. Nitekim hem Komul ağzında hem de Standart Uygurcada söz başı *s-* kimi durumlarda *č-*’ye değişebilmektedir. Örn: Standart Uygurca *sanč-* “sokmak, iğnelemek, batırmak”, Komul ağzında *čaš-* > *čanč-*; Komul ağzında *čaca-* > Standart Uygurca *salca* “kerpeten, kışkaç”; ayrıca benzer durumlar için bk. *čašqan* > *sačqan* “sıçan”; *čač* > *sač* “saç” vb.

114 hoji ismayin: Çince 火只亦思麻因 (huozhiyisimayin) ifadesine karşılık gelmektedir. Ligeti’nin (1967: 291) gösterdiği gibi Turfan’dan gelen elçi olarak kaydedilen bu şahıs hakkında Çince kaynaklardan hiçbir bilgiye sahip değiliz.

116 yoq bar ärki: Çince 無有 (wuyou “yoktur, mevcut değildir”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 622’de *yoq* “yok” anlamında, UOS: 621’de *bar ärki* ise “var” anlamında kayıtlıdır. Çevirmen, varlık ve yokluğu bildiren bu iki karşıt sıfatı yan yana getirerek *wuyou* anlamını aktarmaya çalışmıştır. Çince *wuyou* ifadesi “hiç yok” anlamındadır ve Moğolcada bu anlam *ügei bükü* “yok olan” yapısıyla karşılanabilmektedir (Wuyungaowa 2014: 79). Örn: *ügei büi je* “yoktur” (Wuyungaowa 2014: 87, 91) ve *ügei büi* “mevcut değil” (Wuyungaowa 2014: 100, 186) şeklinde belgelenmiştir.

117 almas: Çince 金鋼鑽 (jingangzuan “elmas”) ifadesine karşılık gelmektedir. Aynı kelime UOS: 486’da Çince karakterlerle 阿思罵思 (*asimasi*) şeklinde kaydedilmiştir. Bu kullanım, muhtemelen kâtibin yanlış yazımından kaynaklanmaktadır; aslında 阿裡罵思 (*alimasi*) biçiminde olması gerekir. Benzer bir yanlışlık UOKS’de de görülmektedir (Shōgaito 1984: 776). *almas*, MOKS’de ise aynı kelimenin Çince okunuşu 奄力媽思 (*anlimasi*) olarak gösterilmiştir (Hu & Hu 2005: 1568). Bu kelime, Farsça *almas* “elmas”tan (Steingass 1892: 95a) alınmıştır. Çince kaynaklarda elçilerin Rum ülkesinden elmas haraç getirdikleri kaydedilmiştir (Bretschneider 1888: 308). MOB’inde Semerkandlı Hafız (Hu & Hu 2005: 244) ve Komullu Hacı’nın (Hu & Hu 2005: 243) haraç olarak getirdiği kaydedilmiştir.

117 aynaq: Çince 眼鏡 (yanjing “gözlük”) ifadesine karşılık gelmektedir. MOB’nde Çince kelimenin karşılığı *aynak* “ayna” olarak verilmiş ve Çince karakterlerle kaydedilmiştir (Hu & Hu 2005: 245). MDOKS’de ise 蹠乃克 (*ainaike* “aynak”) biçiminde geçmektedir. *aynaq*, Farsça *ainak* “gözlük, gözlük camı” sözcüğünden alınmıştır; Farsça kelime ise Arapçadan ödünçlenmiştir (Steingass 1892: 877). Gözlük, Çin’e Yuan ve Ming dönemlerinden itibaren ithal edilmeye başlanmıştır (Liu 2008: 462). UOB’lerinde damaksıl ünlülerin yazımındaki tutarsızlık, burada olduğu gibi başka örneklerde de gözlenmektedir. Nitekim *türklüg* kelimesi *twyrklwq* şeklinde yazılmıştır. Kelime

günümüz Uygurcasında *äynäk/aynäk* biçiminde telaffuz edilmekle birlikte, 18. yüzyıl Uygurcasında *aynaq* olarak kaydedilmiştir: *aynaq* “ayna” (WT: 3359), *aynaq baqadu* “aynaya bakıyor” (WT: 3346).

119 batraq uzatıp: Çince 快些打發 (kuaixie dafa “acele etmek ve yolcu etmek”) ifadesine karşılık gelmektedir.

122 turfan: UOKS’nde ise bu yer adının Çince okunuşu 土兒番 (tu-er-fan) şeklinde yazılmıştır. Moğol döneminden önce bölgenin siyasal ve kültürel merkezi Koço’da (高昌 Gaochang) veya Yar’da (交河 Jiaohe) bulunmaktaydı. “Turpan/Turfan” yer adı, muhtemelen 10. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaktadır. En eski kayıtlar, 925 tarihli Staël-Holstein Parşömeninde *tturpanä* yer almaktadır (Hamilton 1958: 150). 10–13. yüzyıllara ait çok sayıda Uygurca belgede *turpan* adı kaydedilmiştir ki bu da yer adının idari uygulamada yaygın bir kullanım gördüğünü göstermektedir. Turfan’ın en eski Çince transkripsiyonu, 1276 tarihli Yuan imparatorluk fermanındaki *Tuerban* 秃兒班 biçiminde karşımıza çıkar (Matsui 2023: 75). Ortaçağ Farsça ve Türkçe metinlerinde de *turfan/turpan* biçimi kullanılmaktadır.

124 yıraq yorı: Çince 遠行 (yuanxing “uzaklara yolculuk etmek”) ifadesine karşılık gelmektedir ve fiilin yalın biçimi kullanılmıştır.

124 tolyaq; sin : ämgäk: Çince 辛苦 (xinku “zahmed, ıstırap, eziyet”) ifadesine karşılık gelmektedir. *ämgäk tolyaq* “eziyet, ızdırap, dert, acıya katlanan” ikilemesi, Eski Uygurca metinlerde oldukça yaygın bir biçimde karşımıza çıkar (Karaman 2021: 174). Ancak söz konusu kelimenin okunuşu üzerine kaynaklar arasında bazı farklılıklar gözlenmektedir. Clauson (1972: 496a), Erdal (1991: 313) ve UW II.2: 190) gibi çalışmalarda *tolıay* biçimi benimsenirken, diğer bazı kaynaklarda *tolıaq* okunuşu tercih edilmiştir (Wilkens 2021: 104b; Karaman 2021: 174). Erdal’ın (1991: 209) belirttiği gibi, *tolıay* sonundaki ünsüz *-q* ile okunmamalıdır; çünkü DLT’te ek konumunda sesli bir artdamaksıl (/ɣ/) bulunmaktadır. Bu bağlamda DLT: 312–313’de kelime şöyle

geçer: *tolyay* “sıkıntı. *ämgäk tolyay* denir, bunun asıl anlamı ‘dizanteri ve kulunç’tur”. Dolayısıyla, hem metinlerin kendisi hem de fonolojik veriler dikkate alındığında doğru okunuş *tolyaq* şeklindedir.

125 kün ür keč: kiu: Çince 日久 (rijiu “uzak gün”) ifadesine karşılık gelmektedir. Uygurca *ür keč* “epeyden beri, uzun süre” ikilemesi, Çince 久 (Geç dönem Çincesindeki okunuşu *kiw*; Pulleyblank 1991: 161) karakterinin çevirisidir. Eski Uygurca *ür keč* ikilemesinin geçtiği başka örnekler için bk. Karaman 2021: 868-869.

129 sultan ähmät oq: Çince 速壇阿黑麻王 (sutan aheima wang) ifadesine karşılık gelmektedir. Bu şahsiyet *Tarihi Reşidî* ve *Baburnama* gibi kaynaklarda geçen Doğu Çağatay Hanlığı hanı Sultan Ahmed Han’ın ta kendisidir. Sultan Ahmed Han, Yunus Han’ın ikinci oğludur. Sultan Ahmed Han, 1487 ve 1493 yıllarında iki kez Komul üzerine sefer düzenleyerek Ming Hanedanı’nı bölgeden çekilmek zorunda bırakmıştır. Aynı zamanda, Oyratlara karşı çok başarılı askerî operasyonlar gerçekleştirmiştir; bu nedenle Oyratlar ona *Alaç Han* yani “katletmeyi seven kişi” olarak adlandırmıştır. 1503 yılında Sultan Ahmed Han, Mâverâünnehir’e sefer düzenlemiş, ancak Şeybani Han ile yaptığı savaşta yenilgiye uğramış ve esir düşmüştür. Aksu’ya döndükten kısa bir süre sonra hastalıktan ölmüş ve yerine büyük oğlu Mansur Han geçmiştir.

129 hacı mähämät: Çince 哈只馬哈麻 (hazhimahema) ifadesine karşılık gelmektedir. 1475 yılına ait bir Çince kaynaktan şu kayıt yer almaktadır: “Turfan hükümdarı Sultan Ali, deve ve atlarla haraç sunmak üzere elçiler göndermiştir; bunlar arasında Chiermiji (赤兒米即) ve Hacı Mehemed (哈只馬哈麻 Hazhi Mahama) da bulunmaktadır. Elçilere bir ziyafet verilmiş ve rütbelerine uygun olarak giysi, takı ve çeşitli armağanlar takdim edilmiştir” (Yao 2019: 65). Burada adı geçen Hacı Muhammat ile metnimizde geçen Hacı Mähämät’in aynı kişi olup olmadığı sorusu gündeme gelmektedir. Eğer bu ikisi aynı şahsiyeti işaret ediyorsa, bu durumda söz konusu kişinin Turfan hükümdarı Sultan Ali’nin

(1469–1479) iktidarı döneminde Turfan’dan Pekin’e gönderilmiş bir elçi olması gerekir.

144 için tıltayın: Çince 緣故 (yuangu “sebepe, neden”) ifadesine karşılık gelmektedir. Burada geçen *üçün* ve *tıltayın*, her ikisi de amaç veya sebepe bildiren sontakılardır. Ancak Eski Uygurca metinlerde bu iki unsurun birlikte kullanıldığı örneklere rastlanmamaktadır. Hongwu dönemine ait MOB’nde, Çince *yuangu* karşılığı olarak Moğolca 申塔安 (shen-ta-an, yani *siltayan*) kullanılmıştır (Wuyungaowa 2014: 78, 79, 130, 134, 138, 141).

147 yum yer yañaq: Çince 戎地面 (rongdimian “Rong diyârı”) ifadesine karşılık gelmektedir. Hu Zhenhua ve Huang Runhua (1984: 29), burada yer alan ilk karakteri 戎 (shu) şeklinde okumuşlardır. Ancak Berlin nüshasında söz konusu karakterin açık biçimde 戎 olarak yazıldığı görülmektedir. Uygurca metindeki *yum* biçimi dikkate alındığında bunun 戎 (shu) ile karşılanması mümkün değildir. Nitekim 戎 karakterinin geç dönem Çince telaffuzu *ruŋ* biçimindedir (Pulleyblank 1991: 286). Çin tarih yazımında Rong diyârına dair kayıtlar özellikle Ming Shilu’da 1437, 1444 ve 1459 yıllarına ait bölümlerde (Yingzong dönemi, Cilt 111, 112, 2244, 2263) karşımıza çıkmaktadır. Ligeti (1967: 295), 戎 (Rong) karakterinin Çin’in batısındaki çeşitli azınlıkları ifade etmek üzere kullanıldığını belirtir. Ona göre *Rong* adıyla zikredilen ülke, aslında tarihsel bir varlığa karşılık gelmemektedir; bilakis Yabancılar Birimi’ndeki tercümanların, Orta Asya’dan gelen tüccarlar için rapor düzenlerken uydurdukları sahte bir coğrafî isimdir. Bu raporlara dayanan saray tarihçileri de aynı ismi *Ming Shilu*’ya aktarmışlardır. Ming dönemine ait bir başka kaynak olan *Xiyu tudi renwu lüe* (西域土地人物略, Batı Bölgelerinin Toprakları ve Halkları Üzerine Yorumlar), Çin’in batı sınırındaki Jiayuguan’dan başlayarak “Rūmī” (魯迷 Lumi), yani Anadolu’ya kadar uzanan güzergâhı ayrıntılı şekilde tasvir etmektedir. Benzer biçimde aynı döneme ait *Menggu shanshui ditu* (蒙古山水地圖, Moğol Dağ Su Haritası) adlı haritada da *Rongdimian* (戎地面)

kaydıdan önce *Buersi* (葡兒思) adlı bir şehir zikredilmektedir (Qiu 2021: 82). Şüphesiz bu ad, 1335-1363 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olan Anadolu'daki Bursa şehrine işaret etmektedir. Dolayısıyla bu bağlamda Rong (戎) karakterinin “Rūm” toponimi için kullanıldığı sonucuna varmak mümkündür. *Ming Shilu*'da Rong diyârından gelen elçilere dair kayıtlar da bu görüşü desteklemektedir.

147 sutan baya: Çince 速壇把牙 (Sutanbaya) ifadesine karşılık gelmektedir. Ligeti (1967: 295), bu adın Yabancılar Birimi'nde görevli çevirmenler tarafından oluşturulmuş kayıtlarda yer aldığını ve aslında “Sultan Baya[r]” ya da “Sultan Baya[zıt]” şeklinde Osmanlı hükümdarlarına atıfta bulunabileceğini ileri sürmüştür. Osmanlı sultanları listesine bakıldığında bu adın özellikle Sultan I. Bayezid (1389–1402) ile Sultan II. Bayezid (1481–1512) isimleriyle ilişkilendirilebileceği görülmektedir. Ancak bağlamın belirlenmesi açısından Ming Hanedanlığı'nın haraç sistemi dikkate alınmalıdır. Söz konusu sistem, 1407 yılında resmî bir düzenlemeye kavuşturulmuş ve bu tarihten itibaren batı bölgelerinden gelen diplomatik heyetler kayıt altına alınmaya başlanmıştır. *Ming Shilu*'da “Rong” ya da “Lumi” adıyla anılan coğrafyalardan gelen haraç elçileri ise özellikle 15. yüzyıl boyunca belgelenmiştir. Dolayısıyla “sutan baya” ifadesinin II. Bayezid'e işaret etmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

148 burunqı yıl arasınca: Çince 比先年間 (bixiannianjian “önceki yıllarda”) fadesine karşılık gelmektedir. MOB'de de geçen bu ifadenin Moğolca karşılığı *bi san on jayura*'dır (Wuyungaowa 2014: 183), görüldüğü gibi *bixian* Moğolcaya ses çevirisi yapılmıştır.

149 barış kâliš yüri qaçtı üzölmâz: Çince 往來行走不絕 (wanglai xingzou bujue “ilişki hiç kesilmeksizin devam etmek”) ifadesindeki kelimeleri UOS'ten ayrı ayrı olarak bulabilmek mümkündür. UOS'nde *barış kâliš* ifadesinin karşılığı olarak 往來 (wanglai “ilişki”) (788); *yüri*'nin karşılığı olarak 行 (xing “yürümek”) (605); *qaçtı*'nin karşılığı olarak ise 走 (zou

“yürümek”) (859) verilmiştir. UOKS’nde da benzer şekilde *yüri* kelimesi 走 (zou “yürümek”) karşılığına denk getirilmiştir (Shōgaito 1984: 128). Bununla birlikte, WT: 2026’de *barış kâliş* ifadesi Çince 去來 (qulai “ilişki”) için kullanılmıştır. Modern Uygurcada da *beriş keliş* ikilemesi aynı işlevle “alaka, ilişki” anlamında yaygın biçimde kullanılmaya devam etmektedir. Çince 往來不絕 (*wānglái bújué*) ifadesi WT: 2038’de yer almaktadır; burada kelimenin Uygurcası *davam yürüdü* olarak verilmiş, Mançuca karşılığı ise *tashumbi* biçiminde kaydedilmiştir. Filolojik açıdan bakıldığında, Liğeti yayımlarında *ywry* şeklinde yazılan kelimeyi *yori* biçiminde okumuştur; Hu Zhenhua ile Huang Runhua da bu tercihi sürdürmüştür. Oysa *ywry* biçimi, hem *yori* hem de *yüri* okumasına imkân tanımaktadır. İlk dönem Uygurca metinlerde genellikle *yori-* biçiminde transkribe edilen bu fiilin, 15. yüzyıldan itibaren Çağatayca metinlerde *yüri-* biçiminde okunduğu görülmektedir (Clauson 1972: 957). Bu fiilin Çince transkripsiyonları da önemlidir. UOS’nda kelimenin Çince okunuşu 悅力 (*ye-li*), UOKS’ta ise 與裡 (*yu-li*) biçiminde kaydedilmiştir. UOS ve UOKS’te Uygurca hecelerin Çince karakterlerle eşleştirilişine bakıldığında şu durum ortaya çıkar: *yu* 與 karakterine genellikle -y/ü-/yü-/ü- heceleri karşılık gelmektedir; *ye* 越 ve *ye* 月 karakterleri ise *ö-* hecesine tekabül etmektedir. Bu çerçevede, kelimenin Çince transkripsiyonları (悅力 ve 與裡) dikkate alındığında ilk hecenin art geniş ünlü /o/ değil, ön dar ünlü /ü/ ile okunmuş olması gerekir. Dolayısıyla, bu fiilin UOB’ndeki doğru okunuşu *yüri* olmalıdır. Dikkat çekici bir başka husus, Çince *wānglái xīngzōu* ifadesinin Uygurca dilin kendi gramer kurallarına göre değil, doğrudan Çince sözdizimine bağlı kalarak karşılıklılandırılmasıdır. COB’nde de aynı olgu gözlenmektedir: *wānglái xīngzōu* ifadesi Curçenceye, yine Çince sentaksına uygun olarak *gə dən di un fuli sui ja* biçiminde aktarılmıştır (Dao & He 1983: 397).

150 yalnız oq: cı munıq-täg: yin: Çince 只因 (*zhīyīn* “sadece ... için”) ifadesi, farklı dönem sözlüklerinde ve metinlerde

değişik biçimlerde karşılanmıştır. UOS'te *yalnız* kelimesinin Çince karşılığı olarak 惟獨 (weidu “yalnız”) (909), *munıñ täg* ifadesinin karşılığı olarak ise 因此 (yinci “bu sebepten”) (789) gösterilmiştir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta şudur: sebep-sonuç bildiren bağlaç olarak kullanılan *yinci* veya *yin* kelimesinin *munıñ täg* “bunun gibi”) şeklinde çevrilmesi anlam açısından hatalıdır. MDOS: 739'da 因 (*yin*) kelimesinin doğru biçimde *sabab* olarak tercüme edilmiştir, MOB'de 因此 (*yinci*) karşılığında *tegüber* kelimesini kullanılmıştır (Wuyungaowa 2014: 183, 185, 194, 200, 202). Aynı şekilde MOS'te 挑兀別兒 (*teö'über*) kelimesi, Çince 為那般 (weinaban “bu nedenle, bu sebeple”) karşılığına denk getirilmiştir (Haenisch 1957: 840). Bu kelime *Moğolların Gizli Tarihi*'nde de *te'uber* 帖兀別兒 biçiminde geçmekte olup yine 為那般 “bundan dolayı, bu yüzden” ile karşılanmıştır (Haenisch 2020: 299); bu kaynakta geçen iki cümleye bakmış olursak, §21. *teü'ber uqaasu temdek ino teñri-in köüt biyü je* “Bu (hadise) üzerinde fikir yürütülürse, onların tanrı oğlu oldukları meydana çıkar” (Temir 2010: 8); §244 *te'über erdentu Temüjin mino čeeji erdentu* “Bundan dolayı Temucin'im akıl bakımından kuvvetli oldu.” (Temir 2010: 164). Filolojik açıdan bakıldığında Moğolca *tegüber* ifadesi “onunla, onun sayesinde, onun tarafından, o yüzden” gibi çok yönlü anlamlara sahiptir (Lessing 2003: 1226). Buradan hareketle, UOS'te Çince sebep bağlacı *yinci* için *munıñ täg* ifadesinin kullanılmasının nedeni daha anlaşılır hâle gelmektedir. Görüldüğü üzere, Moğolca *tegüber* kelimesi hem “onunla” anlamını hem de bu anlamdan türemiş “onun sebebiyle, o yüzden” anlamlarını barındırmaktadır. Uygurca çevirmen, muhtemelen Moğolca sözlük veya kelime listelerinden yararlanarak *yinci* bağlacını Uygurca işaret zamiri ile oluşturduğu *munıñ täg* ifadesiyle karşılamıştır. Bu durum, Uygurca çevirilerin yalnızca Çince asıllar üzerinden değil, aynı zamanda Moğolca aracılığıyla da şekillendiğini; yani çevirmenlerin doğrudan Moğolca sözlük malzemesinden faydalandığını göstermektedir.

152 yetärip: cau-yi tapuyınta qau-li: Çince 照依前例 (zhaoyi qianlie “eski geleneklere göre”) ifadesine karşılık gelmektedir. Öncelikle *yetärip*, UOS’ta Çince 照依 (zhaoyi “... göre”) karşılığında kullanılmıştır (783). Bu kelime, *yet-* “yetmek, yetişmek, erişmek, ulaşmak, arkasından yetişmek; tutmak, birdenbire almak” fiilinden türeyen *yetär-* biçimine zarf-fiil ekinin eklenmesiyle oluşmuştur. Ancak bu fiilin nasıl olup da “-e göre” anlamını karşılayacak biçimde kullanıldığı, açıklanması zor bir noktadır. *cau-yi* unsurunun, *yetärip*’in Çincesi olan *zhaoyi*’nin ses çevirisi olduğu anlaşılmaktadır. Geç dönem Çince telaffuzlarına göre bu iki karakterin okunuşu *tşew-ji* biçimindedir (Pulleyblank 1991: 399, 365). *tapuyınta* ifadesi, UOS’ta Çince 前 (qian “ön, önceki”) karşılığında verilmiştir (539). *qauli* ise yine UOS’ta Çince 例 (lie “nizam, kaide”) karşılığında kaydedilmiştir (842). Aynı karşılıklandırma MOS’ta da görülmektedir. WT’de ise Moğolca *qauli* kelimesi iki farklı Çince karakterle eşleştirilmiştir: Çince 例 (*lie*) karşılığında Uygurca *qa’idä* (1957: 419), Çince 典 (*dian*) karşılığında ise *räsmi* (1957: 734) verilmiştir. Moğolca *qauli* kelimesi, oldukça geniş bir semantik alana sahiptir: “görenek, gelenek, örf ve âdet; kural, yasa, düzen, kanun; kutsal kitap; yargılama” (Lessing 2003: 1459).

159 yıl qarınq: di: Çince 年老的 (nianlaode “yaşlı”) karşılığında kullanılmıştır. Burada dikkat çeken husus, çevirmenin Çince sözcüklerin anlam bütünlüğünü dikkate almak yerine, karakterleri tek tek kelime düzeyinde karşılamaya çalışmasıdır. Bu yöntem, Uygurca açısından hem anlaşılabilirliği zorlaştırmakta hem de dilin doğal sözdizimsel yapısıyla çelişen yapay bir ifade ortaya çıkarmaktadır. Çince 年老的 (nianlaode) ifadesi bütün olarak “yaşlı büyük olan, yaşlı” anlamına gelmektedir. Buradaki *nian*, sözlükte hem “yıl” hem de “yaş” anlamlarını karşılamakla birlikte, söz konusu kullanımda yalnızca “yaş” anlamını taşımaktadır. Ancak çevirmenin karakterleri tek tek, bağımsız birimler olarak aktarmayı tercih etmesi, anlam aktarımında ciddi sorunlara yol açmaktadır. Bu yaklaşımda *nian* “yıl” olarak, *lao* “ihtiyar/yaşlı” olarak, *de* ise

genitif eki olarak çevrilmiştir. Bunun sonucunda Uygurcada *yıl qarınıŋ* “yıl yaşlının” biçiminde, semantik açıdan problemlili ve doğal dil kullanımıyla bağdaşmayan bir yapı ortaya çıkmıştır. Benzer bir durum COB’nde de gözlemlenmektedir. Örn: *nianlaole* “yaşlandı” ifadesi Curçenceye *ania saladaimulu* biçiminde aktarılmıştır. Buradaki *ania* kelimesi Mançucada “yıl; zaman; yaş” (Man Han Cidian: 13) anlamını taşımakta, *saladaimulu* ise “yaşlı” karşılığı olarak kullanılmaktadır.

160 açryly berdi: Çince 效力 (xiaoli “hizmet vermek”) karşılığıyla ilişkilendirilmektedir. *açryly* kelimesi, BT XIII 55: 14’te görülmesine karşın kaydın eksik olması nedeniyle anlamı bağlam içinde kesin olarak belirlemek güçtür. Bununla birlikte, DLT’de “müreffeh adam, bolluk içinde bulunan” (Kaçalın 2023: 100a), KB’da ise “hediyeli, hediye sahibi” (Taş 2009: 45) anlamlarıyla kullanıldığı görülmektedir. Ancak burada *açryly ber-* ifadesi, bağlam gereği “hizmet vermek” anlamını taşımaktadır. Moğolca kaynaklarda da benzer bir kullanım görülmektedir. *MOB*’de 效勞出力 (xiaolaochuli “hizmet etmek ve çaba sarf etmek”) ifadesi için *ülümle kücü ögçü* (Wuyungaowa 2014: 173) kullanılmıştır. Burada *ölümle-* “ölüm kalım mücadelesi vermek; ilerlemek, önde savaşmak, taciz etmek” (Haenisch 2020: 252) anlamına gelirken, *kücü ög-* tam olarak “hizmet vermek” anlamını taşır ve Çince 出力 (chuli “çaba sarf etmek”) ifadesine kelime kelimesine denk düşmektedir. Modern Uygurcada da bu anlam *küç ber-* biçiminde kullanılmaktadır. Ayrıca UOKS’nde *chuli* ifadesi Uygurca karşılığı olarak *küç çıqa[r]dı* 苦褚赤阿的 (*ku-zhu-chi-a-di*) biçiminde kaydedilmiştir (Shōgaito 1984: 132). Benzer bir kullanım, Uygur Hanlığı yazıtlarında *işig küçüg ber-* “hizmet vermek” şeklinde görülmektedir (Helil 2022: 301). COB’nde ise *chuli* ifadesi Curçenceye *tu ti məi xu sun* olarak çevrilmiştir (Dao, He 1983: 537); burada *tu ti məi xu* “çıkarmak, vermek”, *xu sun* ise “güç” anlamını taşır. Bu yapı, doğrudan Çincenin kelime yapısına göre oluşturulmuş bir çeviri örneği olarak dikkat çekmektedir.

162 kätirkäp ko-län-kän: Çince 可憐見 (kelianjian “merhametini dilemek”) karşılığı olarak kullanılmıştır. MOB’de bu Çince ifade için *örüsüen* “merhamet etmek, şefkat göstermek” karşılığı verilmiştir (Wuyungaowa 2014: 176, 182, 184, 186, 187). WT’da ise Mançuca *örüsüemmüi*, Moğolca *gosimbi* karşılıkları, Çince 憐愛 (lianai “şefkat etmek, sevmek”) ifadesi için Uygurcada *asralaydu* karşılığıyla kaydedilmiştir (1957: 1428). COB’nde Çince *kelianjian* ifadesi Curçencede *dı la mai* “şefkat göstermek, merhamet etmek” şeklinde tercüme edilmiştir (Dao & He 1983: 369). Yine WT: 1436’da 慈愛 (ciai “şefkat, lütuf”) ifadesi için Mançuca *jilambi*, Moğolca *nigülesümüi*, Uygurcada ise *šäpqät qıladu* karşılığı kaydedilmiştir.

163 hocı fahurdiñ: Çince 火只法虎兒丁 (Huozhi Fahu’erding) şeklinde geçmektedir. UOB’de genel olarak elçilerin adından sonra “... başta olmak üzere” anlamındaki *başlıq* (Çince 等, *deng*) ifadesi kullanılır. Ancak bu durum her zaman tutarlı değildir; örn: 3., 4., 18. ve 19. mektuplarda bu ifade yer almamaktadır. Bu kişi adı hakkında Ligeti’nin değerlendirmesi dikkat çekicidir. Ligeti (1967: 227-228), *Hocı fahuriding dārbiš* ifadesinde geçen isimlerin tek bir elçiye mi, yoksa birden fazla kişiye mi işaret ettiğini tartışmıştır. Özellikle Amiot’un A nüshasının 11 ve 12 numaralı belgelerini çevirirken, burada iki ayrı kişinin bulunduğunu düşündüğünü kaydetmiştir: *Ho-tche-fa-hou-eulh-ting* ve *Ty-eulh-pi-che*. Ancak Ligeti, eldeki verilerin yetersizliği sebebiyle “bu aşamada kesin bir hüküm vermek zordur” sonucuna varmıştır. *Ming Shilu*’da 1501 yılının 13 Ocak tarihli kaydı, söz konusu ismin kimliği hakkında önemli veriler sunmaktadır. Burada “Turfan başta olmak üzere memleketlerden Sultan Ahmed başta olmak üzere hükümdarlar, Molla Fahuridin (Manla Fahuerding 滿刺法虎兒丁), Molla Arik (Manla Alike 滿刺阿力克), Muhammed Dari (Maheima Dali 馬黑麻打力) öncülüğünde elçilerini gönderip haraç sundular. Elçilere ziyafet verildi; renkli kumaş, elbise gibi hediyeler takdim edildi” denilmektedir (Chen 1984: 228). Bu bağlamda, 18. ve 19.

mektuplarda geçen Sultan Ahmed'in elçisi Hoca Fahuridin'in, *Ming Shilu*'da kaydedilen Molla Fahuridin ile aynı kişi olması kuvvetle muhtemeldir.

169 yanıp tölägülüg bodun topraq: Çince 回還本土 (huihuan bentu “kendi memleketine dönmek”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS’nden bu ifadedeki bütün kelimelere bulabilmek mümkündür: *yanıp* 回 (hui “dönmek”) (727), *tölägülüg* 還 (huan “geri vermek”) (728), *bodun* 本 (ben “öz”) (858), *topraq* 土 (tu “toparak”) (44). Bu ifadede gördüğümüz gibi çevirmen UOS’ndeki kelimeleri Çincenin sözdizimine göre bir araya getirmekle Uygurca çeviriyi gerçekleştirmiştir ve bu da Uygurca ifadeyi anlaşılabilir hâle getirmektedir. Burada Çince 還 (huan) karakterinin, Uygurca *tölägülük* “ödenek (eşya)” ile karşılanırken açık bir anlam kayması ortaya çıkmaktadır. *huan* hem “dönmek; geri vermek, iade etmek; telafi etmek” anlamlarını taşır. Metnimizde söz konusu olan birinci anlamdır. Buna karşın *tölägülük* “ödenek (eşya)” ikinci anlamı karşılar. Burada “ödemek” ile ilgili eylem söz konusu olmadığı için burada anlam karışıklığı meydana gelmiştir. Clauson’un (1972: 492) gösterdiği gibi, *tölä-* fiili XIII. yüzyıl sonrası Uygurca metinlerinde *tölä-* “borcu ödemek, kredi veya borcu geri ödemek” anlamında kullanılmıştır; bu sözcük, büyük olasılıkla Moğolca *tölö-*’den gelmiştir.

170 mañluğ: Çince 蟒龍 (manglong “dev ejderha”) ifadesine karşılık gelmektedir. Ming döneminde bu ifade, yüksek rütbeli saray görevlileri tarafından giyilen resmi giysiler için kullanılmıştır. UOS’ta geçen *manglong* kelimesinin Uygurca karşılığı *mañluğ* olarak kaydedilmiştir (458). Filolojik açıdan bakıldığında, *manglong* kelimesi Çince Moğolcaya geçmiştir; bk. *mangluy* “altın benzeri bez, ejderhalarla işlenmiş brokar, çiçek motifli kumaş” (Kowalewski 1864: 1976). Bu terimi WT’da görebilmekteyiz: Moğolca *mañnuğ*, Mançuca *gecuheri*, Çince 蟒緞 (*mangduan*), Uygurca ise *molun* (1957: 3152). Buradaki *molun* ifadesi, Modern Uygurcada genellikle “yaban kedisi” anlamında kullanılmaktadır. Ancak, bu kelimenin resmi giysiler için bir

kumaşı ifade etmek üzere kullanılması açık değildir. Bu kullanımın bir örneği, 1789 yılında İmparator Qianlong’un Hokand beyi Narnoto’ya gönderdiği fermanında görülmektedir: *kalabatun basqan bir pütün iğnlik molun*, “bir elbise için yeterli çiçek işlemeli, altın telkırma ipli kumaş” anlamına gelmektedir. Bu ifadenin Mançuca karşılığı ise *sese noho gecuhəri* “altın telkırma ipli kumaş” şeklindedir.

175 barınta yol: Çince 在路 (zai lu “yolda”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS’ta her iki kelimenin Çince karakterlerle birebir eşleştirildiği görülmektedir: *barınta* için 在 (zai) (847), *yol* için ise 路 (lu) (53) verilmiştir. Çince *zai*, yer veya zaman belirten bir edat olup bu tür işlevler için Uygurcada bağımsız bir kelimenin kullanılması uygun değildir. Burada ise “... var olduğunda” anlamındaki *barında* kelimesiyle *zai* edatı karşılanmış ve UOB’de her durumda bu eşleştirme sistematik olarak uygulanmıştır. Bu durum, çevirmenlerin Uygurcanın doğal gramer yapısını büyük ölçüde ihmal ettiklerinin en belirgin örneklerinden biridir. Uygurcada yer veya zaman belirten yapılar için genellikle lokatif ek +DA kullanılır; dolayısıyla *zailu* ifadesinin doğru karşılığı *yolda* olmalıdır.

176 artuq köñül tögürüp: Çince 十分用心 (shifenyongxin “büyük çaba göstermek”) karşılığıdır. UOS: 779’ta *artuq* için 十分 (shifen “çok, gayet”), *köñül tögürüp* için ise 用心 (yongxin “özen göstermek, dikkat etmek”) (699) verilmiştir.

187 ili bali: Çince 亦力把力 (Yili Bali) olarak geçmekte olup İli Vadisi ve civarını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu yer adı, 11. yüzyılda DLT: 622’de İla nehri hakkında şöyle denilmektedir: “Bir ırmak adı, Türklerden Yağma, Tuhsı ve Çigillerden bir bölümünün iki kıyısında konakladığı bir ırmağın adı” zikredilmiştir. Çince kaynaklarda ise *Hanshu*’da (漢書, MÖ 206–MS 23) 伊列 (*Yilie*) olarak kaydedilmiştir. *Jiutangshu* (舊唐書, 941–945) ve *Xintangshu* (新唐書, 1060) adlı kaynaklarda nehir adı *yili* 伊麗 olarak geçmektedir. Yelü Chucai’nin (耶律楚材, 1190–1244)

Xiyu Ji (Batı Ülkeleri Üzerine Kayıtlar) adlı eserinde ve 1370'te Ming Hanedanlığı döneminde Song Lian denetiminde derlenen *Yuanshi* (元史 “Yuan Tarihi”) adlı eserde, nehir adı 亦勒河 (*Yilehe*) olarak kaydedilmiştir. Pulleyblank, Yuan dönemindeki telaffuzu *ji.ləj.* olarak yeniden yapılandırmıştır. 10. yüzyılda kaleme alınmış *Hudūd al-âlem* adlı eserde “İla nehri, İrgac İrt Dağı'ndan gelerek kuzeye döner ve İbsikuk Gölü'ne dökülür” (Minorski 2008: 23) ifadesi yer alır. Ayrıca Liu Qi'nin *Beishi Ji* (北使記, Kuzey'e Elçilik Kayıtları) adlı eserinde, Jin Hanedanı Elçisi Wugu Sun 1220–1221 yıllarında Cengiz Han'ı ziyaret etmek için Batı Bölgelerine yaptığı yolculukta, “On binlerce li daha ilerledim ve Hui-he'ların bölgesi I-li şehrine (益離城) vardım. Burada Hui-he'ların hükümdarı (回紇王) oturur. Bu Xingding (興定) saltanat dönemi (1221) dördüncü ayın ilk on günüydü” şeklinde bir kayıt bulunmaktadır. *Yuan Shi*'nin Coğrafya Tezkiresi'nde (元史地理志西北地附錄) ise İli Nehri'nin kıyısında yer alan 亦刺八裡 (*Yilabali*) aynı şehir olarak değerlendirilmelidir. Da Dian Tu (大典圖) haritasına göre bu yerleşim Almalıq'ın (阿力麻裡) güneybatısında konumlanmaktadır (Deng 2016: 25). *Beishi Ji*'de geçen “Uygur bölgesi” terimi, tek bir sınırlandırılmış alanı değil, Müslüman nüfusların yaşadığı birden fazla bölgeyi ifade etmektedir. Zira eserde *Uygur* (回紇) terimi, Müslümanları göstermek için kullanılmıştır; örn: *Müslüman Uygur* (沒速魯蠻回紇 *mosuluman huihe*), *İli'deki Uygurlar* (遺裡諸回紇 *yili zhu huihe*) ve *Hindistan Uygurları* (印都回紇 *yindu huihe*) ifadeleri bu yorumu desteklemektedir (Zhang 1977: 301). Bretschneider (1888: 28). *Ming Shilu*'daki 1418 yılına ait bir kayıta ise şöyle denilmektedir: “(Onlardan) Veys, küçük kardeşi Nakşıcahan'ı öldürüp kendini han ilan etti ve ülkesini batıya taşıdı, devlet adı İlibalık (亦力把裡) oldu” (Chen & Meng & Gao 2010: 910). Ming Hanedanı kayıtlarına göre Çağatay hanları yönetim merkezini Beşbalık'tan İli Vadisi'ndeki İlibalık'a taşımışlardır. Ancak Farsça kaynaklar bu durumu aktarmamaktadır. Doğu Çağatay hanları

konargöçer hayatını sürdürmüşler, hanlar için Beşbalık veya İlibalık gibi belirli bir yönetim merkezi bulunmamış, otağlarını farklı bölgelerde kurmuşlardır. Şehir adı Beşbalık çok eski zamanlardan beri bilinse de, İli Vadisi'nde İlibalık adında başka bir yer kaynağına rastlanmamaktadır. Çinli tarihçilerin gözünde, Çağatay hanlarının Beşbalık veya İlibalık gibi belirli yerleşim merkezlerinde bulunması beklenmiştir. Qu Qiang, İlibalık'ın Çinli tarihçilerce yer adı olarak kaydedilmesini şu şekilde açıklar: Çinli tarihçiler, Çağatay hanlarının daha çok İli Vadisi'nde yaşadığını varsayarak bu bölgede İlibalık adında bir şehir olduğunu düşünmüşlerdir; Söz konusu şehir adı, eski yer adı Beşbalık'ın yapısına göre oluşturulmuştur. Nitekim bölgedeki birçok yer adında görülen “(...)balık” yapısı, Eski Türkçe'de “şehir” anlamına gelmektedir (Qu 2024: 144). Dikkate değer bir örnek, *İlasu* civarında yer alan *İlabalık* adlı şehir adının 13. yüzyıl başında bölgeye gelen Ermeni keşiş Korykoslu Hayton'un kayıtlarında geçmesidir: “Ve Sutk'ol ya da 'Süt göl'ünü geçtikten sonra, Alualex ve İlanbalex'e ulaştılar. Ardından İlansu adı verilen nehirden geçtiler” (Boyle 1964: 183). Boyle'nin belirttiği gibi İlanbalex'teki *-n-* eki, Ermenice belirli artikeldir ve bu Çince kaynaklardaki *Yilibali* ile aynıdır. Ming dönemine ait Çince kaynaklarda *Yilibali* kavramı, Bieshibali'nin yerini almış gibi görünmekte ve yalnızca belirli bir şehir adı değil, tüm Doğu Çağatay hanlığı topraklarını temsil etmektedir.

187 uyrayu: Çince 專 (zhuan “mahsus, yalnızca”) karakterine denk gelmektedir. UOS'nde bu kelimenin Çince karşılığı da aynı şekilde *zhuan* olarak kaydedilmiştir (869). MOB'nde ise aynı ifade için *jin jaruju* kullanılmıştır (Wuyungaowa 2014: 184, 192).

188 şilamahamutša: Çince 拾刺馬合木舍 (shilamahemusha) biçiminde geçmektedir. Uygurca metinde bu ad bütünüyle Çince okunuşuna göre düzenlenmiştir. Filolojik açıdan değerlendirildiğinde, bu kişi adının aslen *Şir Muḥämmät Şah* olduğu sonucuna varmak mümkündür.

190 tolyaq: law ämgäk: Çince 勞苦 (laoku “zahmet, meşakkatli çalışma”) ifadesine karşılık gelmektedir. *ämgäk tolyaq* ikilemesi Eski Uygurca kaynaklarda sıkça görülmektedir (Karaman 2021: 174).

191 tüzi çıqıp: Çince 不出 (buchu “çıkılmamak”) karşılığında kullanılmıştır. *UOS*’nde *tüzi*, 不 karakterine denk gelmektedir (840). *tüzi* ya da *tözi* şeklinde okunabileceği ileri sürülen bu kelime, *Totenbuch* 791 ve BT XIII 45’te görülmekte olup “tamamen, büsbütün” anlamına gelmektedir.

207 zaparan: Çince 番紅花 (fanhonghua “safran”) ifadesine karşılık gelmektedir. Modern Uygurcadaki *zäpiran* “safran” anlamına gelir; bu kelime Arapça *za farân*’dan gelmektedir. Safran (*Crocus sativus*, Iridaceae), bitkinin turuncu renkteki dişicik tepciklerinden ve dişicik borusunun bir kısmından hazırlanan bir üründür. Kurutulmuş dişicik tepcikleri yaklaşık üç santimetre uzunluğunda olup koyu turuncu renktedir ve karakteristik bir koku yayar. Hesaplamalara göre, bir pound safran yaklaşık yirmi bin tepcik içerir. Küçük yapılı bir bitki olan safran, tarih boyunca yakıt, baharat, aroma verici ve ilaç olarak geniş ölçüde kullanılmış; her daim yüksek değer görmüş ve ticaret tarihinde de önemli bir mevke sahip olmuştur. Safran, çok eski çağlardan beri Batı Asya’da yapay olarak yetiştirilen bir tarım ürünüdür. Değeri son derece yüksek olduğu için tarih boyunca esasen krallar ve üst sınıflar tarafından kullanılmış, bu sebeple sık sık taklit ve ikame ürünler de ortaya çıkmıştır. Çin’in antik döneminde safrana dair bilgi oldukça sınırlı ve muğlaktır; bunun en önemli sebebi, bu bitkinin Çin topraklarına neredeyse hiç başarıyla sokulamamış olmasıdır. Erken dönemde Hindistan’a giden Budist rahipler bitkiyi Keşmir’de görmüş olsalar da, bilgileri yetersiz kalmıştır. Bu bilişsel karmaşa, her şeyden önce safran’ın *Carthamus tinctorius* ile özdeşleştirilmesinde kendini gösterir; çünkü her iki ürün de halk arasında “kırmızı çiçek” (honghua 紅花) adıyla anılmaktaydı. Li Shizhen, *Bencao gangmu*’da (本草綱目) şunu kaydeder: “Safran, (fan honghua 番紅花 “Yabancı kırmızı çiçek”), Batı bölgelerinden,

Müslümanların yaşadığı yerlerden (Huihui) ve Arabistan'dan (Tianfang) gelir; oraların kırmızı çiçeği (honghua) budur.” Bu ifadenin gösterdiği üzere, Li'nin kastının *Carthamus tinctorius* olduğu anlaşılmaktadır; nitekim safran için verdiği iki yabancı transkripsiyon “洎夫藍” (tsap/dzap-fu-lam) ve “撒法即” (safalan), bu hususa işaret etmektedir. Bu iki adlandırma, Arapça *za'farān*'ın transkripsiyonlarıdır; söz konusu terim Batı dillerine “saffron” biçiminde geçmiştir. Bu transkripsiyonlar, bitkinin Çin'e Yuan dönemi sonrasında girdiğini göstermektedir; zira ancak Yuan döneminde Arapça-Farsça kökenli sözcüklerin son ünsüzleri düşürülmeye başlanmıştır. Eğer safran Tang döneminde Çin'e girmiş olsaydı, transkripsiyon biçimleri *dzap-fu-lam* ve *sat-fap-lan* şeklinde olurdu. Bu sonuç, Li Shizhen'in verdiği bilgilerle de uyumludur: Yuan döneminde safranın gıda katkısı olarak kullanıldığını belirtir ki, bu alışkanlık Hindistan ve İran kökenlidir. Dolayısıyla, safran'ın Çin'e ithali ve kullanımını muhtemelen Yuan dönemine kadar gecikmiştir; en azından bugüne dek bu tarihten daha önceye işaret eden herhangi bir belgeye rastlanmamıştır (Laufer 1919: 309-311).

220 molla mähämät: Çince 滿刺馬哈麻 (manlamahamu)'ya karşılık gelmektedir. Ming dönemindeki Batı bölgelerinden gelen haraç elçilerinin kişi adlarını bir parçası olarak *manla* (molla) çok görülürdü, molla, Arapça mawlā “veli, egemen, efendi, yönetici”dan gelmektedir. Ming Shilu'da “1554. yılı Komul hükümdarı, Manla Mahema Dalihaji (滿刺馬黑麻打力哈即) başta olmak üzere elçilerini, haraç atlarını sunmak üzere saraya gönderdiler. Kendileri bir ziyafetle kabul edilmiş ve yerleşik teamüle uygun olarak mükafatlarla taltif edilmişlerdir.” (Chen 1986: 416).

228 kăçikür: Çince 悞了 (wule “engellemek; ihmal etmek, geciktirmek”) ifadesine karşılık gelmektedir, bu kelime UOS'de de aynı biçimde görülmektedir (H 1031). Ligeti (1969: 34) bu biçimin “geciktirmek” anlamındaki *kăçik-* fiiliyle ilişkili olduğunu ileri sürmektedir.

237 torqu: Çince 絹 (juan “ipek”) ifadesine karşılık gelmektedir. Bu kelime aynı biçimde UOS’nde de görülmektedir (452); UOKS’nde de bu kelime 脫兒嚙 olarak kaydedilmiştir (Li 2018: 301).

254 qarqumı: Çince 錦 (jin “brokar, genellikle altın veya gümüş iplikle dokunmuş zengin kumaş; nakışlı, işlemeli”) karakterine karşılık gelmektedir. MDOS’nde 錦 karakterine denk gelen Farsça kelime, Çince karakterlerle 克替 (keti) olarak verilmiştir. Çin Devlet Kütüphanesi nüshasında Fars yazısıyla yazılmış ت (-t) harfinin iki noktası eksik bırakılmıştır; fakat Çince okunuşuna göre kelimenin كتي (keti) olarak yazıldığı anlaşılmaktadır. MDOS’nin Berlin ve Tōyō Bunko nüshalarında kelime 克梯 (keti), Huitongguan nüshasında ise 克剔 (keti) şeklinde kaydedilmiştir. Liu Yingsheng (2008: 223), Farsçada böyle bir kelimenin bulunmadığını, bu sebeple yeni bulgulara ihtiyaç olduğunu kaydetmiştir. UOKS’ta Çince 裙 (qun “etek, kadın eteği”) karakterine karşılık olarak Uygurca 克帖 (ketie) verilmiştir. Li (2018: 305), bu kelimeyi “etek” olarak okumayı tercih etmiştir. DLT ve KB’de geçen *ätäk* “etek (skirt)” anlamındadır (Kaçalın 2023: 65b; Clauson 1972: 50a). UW (II/2: 308), Eski Uygurca verilere dayanarak *ätäk* kelimesinin “elbisenin alt kısmı, kenar (unterer Teil des Kleides, Saum)” olduğunu kaydeder. Modern Uygurcada da *etäk* yalnızca bu anlamda kullanılmaktadır. Dolayısıyla UOKS’ndeki 克帖 (ketie) ile kastedilenin doğrudan “etek (skirt)” olması pek olası görünmemektedir. Burada 克帖 karakterleriyle yazılan Uygurca kelimenin belki *xätäy* olduğu düşünülebilir. Nitekim Uygurcanın Komul ağzında *xätäy* “gömlek” anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca Uygurcanın Güney ağzlarında *könläk / köynäk* hem “gömlek (shirt)” hem de “etek (skirt)” anlamlarını karşılamaktadır.

254 şipkin: Çince 紫 (zi “mor renk”) ifadesine karşılık gelmektedir. Aynı kelime UOS’nde de görülür (557), UOKS’nde ise kelimenin Uygurcası 亦補欽 (yi-bu-qin) olarak kaydedilmiştir

ve bu *yipkin* biçiminde kurgulanabilir (Li 2018: 11). Eski Uygurca varyantları: *yipin / yipün/ yipgil / yipgin/ yüpün* için bk. Clauson 1972: 878b; Wilkens 2021: 905.

254 kändir: Çince 洗白 (xibai “kendir, kenevir”) ifadesine karşılık gelmektedir. Kändir kelimesi UOS: 155’te de kayıtlıdır, fakat burada Çince karşılığı 麻 (ma “kendir”)’dır. Bez için kullanılırken Ming hanedanında kenevir kumaşı (giyim, haraç veya saray malzemeleri için kullanılan yaygın bir kumaş türü) için 洗白 kelimesine de raslamak mümkündür. kändir için bk. UW III. 4: 221.

257 badanşa: Çince 把丹沙 (badansha) kelimesine denk gelmektedir. Badanşa, Bedahşan için kullanılmıştır. Panc Nehri havzasında, Amu Derya’nın üst kesimlerinde yer alan ve günümüzde Afganistan’ın kuzeydoğusu ile Tacikistan’ın güneyini kapsayan Bedahşan bölgesi, antik çağlardan beri önemli bir geçiş koridoruydu. Doğu uzantısı olan Vahan Koridoru, Tarım Havzası’nı Hindukuş’a bağlayarak, güneye doğru Hint yarımadasına veya kuzeybatıya doğru Orta Avrasya’ya geçişi mümkün kılıyordu. Çin tarihi kayıtları, bu bölgenin erken dönemde bilindiğini kanıtlamaktadır. *Wei Shu*’da (魏書), Badahşan yer adı, *Feidisha* (弗敵沙) olarak kayda düşmüştür; *Bei Shi* (北史), birçok akademisyenin Badakhshan’ın bir başka çevirisi olarak kabul ettiği *Nadadu Şehri Badiyan* (哪達都城拔底延) olarak da bilinen bir yerden de bahseder. Hisao Matsuda’ya göre, *Fudisha* hakkındaki bilgiler, Çin elçilerinin 430-440’lara ait raporlarından alınmıştır ve bu da Çin’in Bedahşan hakkındaki bilgisinin 5. yüzyıla kadar uzandığını göstermektedir. Yuan Hanedanlığı döneminde Bedahşan, *Jingshi Dadian Dili Tu*’da (經世大典地理圖) Badahashang (巴達哈傷) olarak görünse de, yanlış bir yerleşime sahiptir. İmparator Yongle , Timurlular ile ticaret yolları açmaya çalışmış ve 1408’de ticareti kolaylaştırmak için Bedahşan’a (badaheishang 八答黑商) elçiler göndermiştir (Ma 2019: 2). Ming döneminde, Çin kayıtlarında bu isim daha yakın diplomatik teması

yansıtan Badanşa (把丹沙) olarak yer aldı. Badahşan'dan gelen haraç heyetleri Ming Shilu'da belgelenmiştir. Bölgeden elçiler, Şahruh'un 1419'daki Çin heyetinin içinde de bulundu ve 1420, 1461'te Bedahşan elçilikler müstakil olarak da geldi; bunlar genellikle Herat, Şiraz ve Semerkant'tan gelen elçilik heyetlerle birlikteydi. Bu kayıtlarda, hükümdarlar “Bedahşan Sultanı Mahmud” 把丹沙地面頭目速魯壇馬黑木 (Badansha dimian toumu sultan Maheimu) ve “Bedahşan Kralı Mehemed Wang” 八答黑商地面馬哈麻王 (Badaheishang dimian Mahama wang) gibi ünvanlarla anılmaktadır. Timurlular, ilişkilerde arabuluculukta önemli bir rol oynamıştır. Hisar, Kunduz ve Badahşan'ı kontrol eden Sultan Mahmud b. Ebu Said (1453-1495), 1452 ve 1461'de Çin'e elçiler göndermiştir (Qiu 2021: 96). Doğu Çağataylı Yunus Han'ın Ebu Said'e boyun eğmesinin ardından, Kaşgar, Hotan ve Bedahşan arasındaki bağlantılar daha da aktif hâle gelmiştir. 1483 yılında, Bedahşan'dan gelen elçiler, Ming sarayına haraç (aslanlar da dâhil) sunmak için Herat, Şiraz ve Semerkant'tan gelen elçilere katılmışlardır.

273 saqlap ip(i)tıp: Çince 守護 (shouhu “korumak”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 758'te kelime *ip(i)tıp* biçiminde kayıtlıdır ve Çince 護 karakterine karşılık gelmektedir. Ligeti (1968: 59; 1969: 27) bu fiili *iptip* olarak okuyup “*ipti-* (?) ‘korumak’” biçiminde sözlüğe aktarmıştır. Hu Zhenhua ve Huang Runhua (1981: 59) ise *iptip* (~*iptip*) biçiminde okuyarak yine 護 karşılığını vermiş, ancak anlam konusunda kesinlik taşımadığı için yanına soru işareti koymuşlardır. Yunusoğlu (2014: 139) kelimeyi *ibtıp* olarak okuyarak < *ibt-ıp* < *abit-ıp* biçiminde açıklamış ve kök fiilin *abi-* “gizlemek, örtmek” olduğunu öne sürmüştür. Ayrıca Çince 護 (*hù*) karşılığının “korumak, himaye etmek, eşlik etmek” gibi anlamları taşıdığını belirtmiş, fiilin ettirgen biçimi *abit-*'in da DLT'te geçtiğini göstermiştir. DLT: 506) ve UW I/1: 64'te fiilin *apıt-* “gizlemek, saklamak; korumak, himayesi altına almak” biçiminde kaydedilmiş olması, kökün doğru biçiminin *apıt-* olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu sebeple fiilin doğru

okunuşu *ip(i)tip* olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla Çince 護 (*hu*) karşılığıyla anlam bakımından tam bir uygunluk göstermekte, “korumak, himaye etmek” anlamını taşımaktadır.

281 qaş quur: Çince 玉帶 (yudai “yeşim taşı ile süslenmiş kemer”) ifadesine karşılık gelmektedir. Bu ifadenin COB’ndeki karşılığı *guundai*’dir (Dao & He 1983: 387). Yeşim taşından işlenmiş kemer, Batı bölgelerinden getirilen haraç ve hediye ürünlerin içinde sıklıkla görülmektedir. 1410 yılında Mänli Timur, Komul hükümdarı olarak atandığında Yongle İmparator ona mühür ile birlikte Yeşim taşından işlenmiş kemer hediye etmişti (Chen 1984: 10). Arkeolojik bulgular, yeşimin en erken dönemlerden, özellikle de Xiongnulardan itibaren değer verilen bir taş olduğunu ortaya koymaktadır. *Yuan shi*’nin “Kıyafetler ve Arabalar Üzerine” bölümünde, törensel kemerlerin en yüksek rütbesinin, sade yeşimden yapılmış bir temel üzerine inşa edilmesi gerektiği kaydedilmiştir.

284 cıfuu asman: Çince 鎮撫阿思蠻 (zhenfuasiman) ifadesine karşılık gelmektedir. Zhenfu, merkezi devlet yönetimi ve askeri-idari hiyerarşi bağlamında bir rütbeyi belirtir; görev ve yetkileri arasında gözetim ve adli denetim yer alır, dolayısıyla “koruyucu-yargıç” anlamına gelir. Yuan ve Ming dönemlerinde *Zhenfu*, *Wanhufu* (萬戶府) ve *Duwe Wei Shi Si* (都威衛使司) bünyesindeki *Zhenfu Si* (鎮撫司) adlı idari birimin başkanıydı ve öncelikli görevi, askeri zanaatkarların işlerini yönetmek ve denetlemektir. *Zhenfu Asman*, Komul, Lapçik (Lazhou) ve Odon’dan gelen elçilerin isimlerinden biri olarak kaydedilmiştir. Ligeti (1968: 57) bu ismin, aslında orijinal *Osman* adından türediğini belirtmiştir.

287. sup maqmur: Çince 梭服剪絨 (suofu jianrong) ifadesine karşılık gelmektedir. Çince 梭服 (*so-fu*, Pulleyblank 1991: 297, 298) Uygurcada *sup* biçiminde aktarılmıştır. Ligeti (1969: 39), Modern Uygurca *māxmāl* “kadife” < Farsça-Arapça *maḥmal* “kadife” ile karşılaştırarak benzerliğini vurgulamıştır.

293 äski qau-li: Çince 舊例 (jiuli) ifadesine karşılık gelmektedir. Bu karakterlerinin Geç dönem Çincesindeki telaffuzu *kiw-li* (Pulleyblank 1991: 162, 189) olup Uygurca metindeki *qau-li* biçimine denk gelmektedir. Görüldüğü gibi 舊 karakteri hem ses hem de anlam aktarımı yoluyla çevrilmiştir.

297 tu tu tai oŋ: Çince 吐吐台王 (tututaiwang) ifadesine karşılık gelmektedir. Ming Shilu’da bu kişi Xiaolietu boyunu lideri olarak zikredilmektedir:“(Karakoyların lideri olan) Bay Därvış (拜迭力迷失 Baidieli Mishi) ve diğerleri Barsköl’e (把思闊) ulaştılar. Xiaolietular (小列秃) son derece memnuniyet duydu ve şöyle dedi: ‘Zaten intikam almaya kararlıydık—artık müttefiklerimiz de olduğuna göre bu çok daha iyi!’ Bunun üzerine kendi yandaşlarını, ayrıca Küçük Çağantu (小察罕都 xiao chahandu) ve Büyük Çağantu (大察罕都 dachahandu) kabilelerini de yanına katarak toplam dört bin süvariden oluşan bir kuvvet topladı ve batıya (yani Turfan’a) doğru harekete geçti. Ahmed (阿黑麻), Kitay Karaul (乞台哈刺兀 qitai halawu) denilen mevkide onlara karşı koydu. Turfan kuvvetleri ağır bir yenilgiye uğradı; yüzlerce asker öldürüldü. Xiaolietu ile onun lideri Tuoluotai (脫羅台) oklarla vurularak öldürüldüler. Ardından oğlu Buliu Adai Taishi (卜六阿歹襲) ünvanıyla onun yerine geçti ve Komul’un kuzeyindeki Haheicha (哈黑察) topraklarına yerleşti.” (Chen 1984: 206). Burada adı geçen Tuoluotai’nin, metnimizde geçen *tututai oŋ* ile aynı kişi olması kuvvetle muhtemeldir. Xiaolietular, Ming döneminde Komul’un kuzeyindeki Barsköl’de yaşayan Oyrat kökenli bir topluluktu. *Xiaolietu* terimi, “Küçük Oyrat” (小額魯特) anlamına gelmekte ve onları “Büyük Oyrat”lardan (大瓦刺) ayırmak için kullanılmaktaydı. Xiaolietu liderleri, Komul hükümdarlarıyla siyasi evlilikler yoluyla ilişkiler kurmuş, ancak Turfan hükümdarı Ahmed’in 1488’de Komul’a saldırıp Komul hükümdarı Hanshen’i ve Xiaolietu kökenli eşini öldürmesi üzerine düşmanlık derinleşmiştir. Bu bağlamda Tuoluotai, Xiaolietu boyunun ileri gelen liderlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca 38. mektupta adı geçen *tututai oŋ*'un, Pekin'e giden elçilik yollarını Turfan hükümdarlarının engellediğini dile getirmesi, onun Ming kaynaklarında kaydedilen Xiaolietu önderiyle aynı kişi olduğunu düşündürmektedir.

300 yıl yıl: län nän: Çince 連年 (liannian “her sene”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOB’nde toplam 4 kez geçmektedir: 65. ve 72. belgelerde, 年年 (*niannian*)’ın karşılığı olarak kullanılmış ve bire bir “yıl yıl” şeklinde tercüme edilmiştir. 38. ve 89. belgelerde ise 連年 (*liannian*)’a karşılık gelmektedir. Burada “yıl yıl” ifadesinden sonra Çince karakterin ses çevirisi (*län nän*) de ayrıca eklenmiştir.

303 qapı: Çince 闕 (que “saray mimarisi, sembolik mekân”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOKS’ta 門 (men “kapı”) için kullanılan Uygurca kelime, Çince karakterlerle 噶 葡 (*gabü*) şeklinde kaydedilmiştir ve Uygurcada *qabu* biçiminde kurgulanabilir (Li 2016: 686).

307. qalın utlı: Çince 厚恩 (houen “büyük iyilik, derin lütuf”) ifadesine karşılık gelmektedir. Bu ifade biçimi, Qing dönemi arşivlerinde sıkça görülmektedir. Örn.: Mançu: *amba ejen -i abka na i gese den jiramin kesi* “Büyük Han’ın gök ve yer kadar büyük lütü”, Uygurca. *uluy ejinniñ asman yergä oħšaš egiz qalın keşeki*; Mançu: *amba ejen -i isibuha mohon akū kesi* “Büyük Han’ın derin lütü”, Uygurca. *uluy ejinniñ egiz qalın keşeki*; Mançu: *amba ejen -i den jiramin kesi* “Büyük Han’ın yer kadar derin lütü”, Uygurca. *uluy ejinniñ yerdin qalın keşeki*; Mançu: *ejen -i den jiramin mohon akv kesi* “Büyük Han’ın sonsuz lütü”, Uygurca. *uluy ejinniñ egiz qalın keşeki*. WT (1957: 266)’de, Mançuca *kesi* sözcüğünün Uygurca karşılığı *iltifāt*, Moğolca karşılığı ise *kesig* “lütüf, iyilik” olarak belirtilmiştir.

308. saqınp töpü: qam-dai: Çince 感戴 (*gandai* “minnet duymak, şükran”) ifadesine karşılık gelmektedir. *qalın utlı* ifadesiyle birlikte kullanıldığında (*qalın utlı saqınp töpü: qam-dai*) “büyük lütüf karşısında minnet duymak” anlamını taşır. Burada *saqınp* sözcüğü “düşünüp” anlamındadır (Hu & Huang 1984:

899); bu nedenle Çince karşılık olan *gandai*'in doğrudan çevirisi yapılmamıştır. Qing döneminde çevirilmiş olan *Emin Hoca'nın Biyografisi* adlı kaynakta, Mançuca *kesi be gūnime* “lütuf karşısında minnet duyma” ile Moğolca kesig-i sanaju ifadesinin Uygurca karşılığı *keşekini hiyal qılıp* olarak verilmiştir (Brophy 2016: 63). *qam-dai* ise Çince *gandai*'n fonetik aktarımıdır. Örnek olarak, Mançu metinlerde *mini ujen kesi be hukşeme ayır* “büyük lütuf karşısında minnet duyma” ve Moğolca *minu kündü kesig-i süsüljü* ifadesinin Uygurca karşılığı *keşekimni başıda kötärıp* biçimindedir (Brophy 2016: 60).

309. topičaq: Çince 大西馬 (daxima “büyük Batı atı”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOKS : 659’de kaydında, Çince *xima*'nın Uygurca karşılığının topičaq olduğu belirtilmiştir. Bu ifadenin Çince fonetik aktarımı 脫葡叉 (tuo-bu-cha) biçimindedir.

314 uyyur: Çince 高昌 (Gaochang) ifadesine karşılık gelmektedir. Ligeti (1967: 302) burada geçen *uygur*, 15. ve 16. yüzyıl Farsça-Uygur belgelerinde geçen Uygur bölgesini göstermektedir; bu bölge Moğolistan’ın doğusundaki Altın Orda topraklarını kapsamaktadır.

314 mähämät oq: Çince 馬黑麻王 (Maheimawang “Muhemmed Han”) ifadesine karşılık gelmektedir. *Ming Shilu* 1570 yılına ait şu kayıtlara yer vermiştir: “Önceleri, Turfan’da Muhemmed yeni kral ilan edildi; hediye sunmak için elçiler gönderdi. Ayrıca kardeşleri Sofi Sultan, Kureyiş Sultan, Ablai Sultan da kendi elçilerini göndererek katkıda bulundular.” (Chen 1984: 418). Müslüman kaynaklara göre, Mansur Han’ın ölümünden sonra iki oğlu, Şah Han ve Muhemmed Sultan kalmıştır. Bu, söz konusu Çince tarihi kaynaklarla örtüşmektedir.

315 mui boyum boyum: luy ši muq: Çince 每累世蒙 (meilei shimeng “her nesilde”) ifadesine karşılık gelmektedir.

322 Sutan Mansur: 速壇滿速兒 (sutan mansuer) ifadesine karşılık gelmektedir. Sultan Mansur, 1504–1545 yılları arasında Doğu Çağatay Hanlığı hükümdarıydı; tarihî faaliyetleri *Tarihi Reşidi* (1983: 341) adlı eserde ayrıntılı şekilde kaydedilmiştir.

Sultan Mansur, Sultan Ahemah Han'ın büyük oğludur. Babasının vefatının ardından amcası Sultan Mahamu Han, Aksu'dan Moğolistan bölgelerine girdi. İç isyanlar ve Kaşgar'ın Abubekir'in askerî saldırıları nedeniyle, Sultan Mansur, ordusunu Aksu'dan Turfan ve Çalış'a taşımak zorunda kaldı; böylece halkını ve aile fertlerini daha istikrarlı bir yer arayışına yönlendirdi. Ardından, Sutan Mansur'un kardeşi Sultan Said Han başarılı şekilde Abubekir'i mağlup etti ve Kaşgar bölgesini fethetti. Buna karşılık olarak, Sultan Mansur ve Sultan Said Han Aksu ile Küsen arasında bir toplantı düzenleyerek, yirmi yılı aşkın sürecek bir barış anlaşması imzaladı; böylece daha fazla iç savaş ve sınır çatışmanın önlemi alınmış oldu. Sultan Mansur, hükümdarlığı süresince dışa genişleme ve bölgesel siyasetle aktif şekilde ilgilendi. 1513 yılında, Komul'nin hükümdarı Beyazıt'i ikna ederek kendi itaati altına aldı; böylece Komul bölgesinin kontrolünü yeniden ele geçirdi.

325 bir saman bir yıyaç: Çince 一草一木 (yicaoyimu) ifadesine karşılık gelir. UOKS: 194'de, *cao* “ot” kelimesinin Uygurca karşılığı *saman*, Çince karakterleriyle okunuşu 撒慢 (sa-man) olarak kaydedilmiştir; UOS: 132'de ise *cao* kelimesinin Uygurca karşılığı yine *saman* olup Çince karakterleriyle okunuşu 撒蠻 (sa-man) olarak kaydedilmiştir. UOKS: 297'de *mu* “ağaç” kelimesinin Uygurca karşılığı *yıyaş* olup Çince karakterleriyle okunuşu 以阿失 (yi-a-shi) olarak kaydedilmiştir; UOS: 128'de ise 木 kelimesinin Uygurca karşılığı *yıyaç* olup Çince karakterleriyle okunuşu 以哈尺 (yi-ha-chi) olarak kaydedilmiştir.

328 nāmürgä: Çince 氈衫 (zhanshan “keçe gömlek”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 928'de kelimenin Çincedeki okunuşu 那木兒克 (na-mu-er-ke) biçiminde verilmiş. UOKS'de ise bu sözcükün Çince okunuşu 怒脈兒幹 (nu-mai-er-gan) biçiminde verilmiştir. Moğolca: *nömörge(n)/nemürge(n)* “örtü, pelerin, battaniye; kapak; at örtüsü, haşa” (Lessing 2003: 898a). WT: 3264'de Moğolca *nömürge*'nin “yağmurluk” Uygurca karşılığı *yamyurluq* olarak geçmektedir.

329 böz: Çince 布 (bu “bez”) ifadesine karşılık gelmektedir.

332 qara qoy: Çince 哈刺懷 (halahuai) ifadesine karşılık gelmektedir. 15-16. yüzyıllar arasında, Komul şehrinin nüfusu çeşitli gruplara ayrılmıştı; bunlar Uygur (畏兀兒), Müslüman (回回) ve Karakoy (哈刺灰) grubu idi. Ayrıca, Kuzey Dağları'nda küçük çaplı yağma ve talan işleriyle uğraşan Xiaolietu ve Niekeli (Mekrin) kabileleri de yaşamaktaydı. *Ming Shi*'de Komul'daki Karakoy ve diğer bazı kabilelerle ilgili bilgiler büyük ölçüde Ma Wensheng (馬文升)'in (1426–1510) *Xingfu Hami Guowang Ji* (興復哈密國王記) adlı eserinden alınmış gibi görünmektedir. Yaklaşık 1525 yılına ait bir rapora göre (bk. *Shuyu Zhouzilu* (殊域周諮錄), Cilt 12), o dönemde Komul'da 370 haneli Uyghur erkek ve kadın, 510 haneli Karakoy halkı bulunmaktaydı. Bu sayı oldukça az olsa da, Doğu Çağatay Hanlığı'nın Komul'u işgali ve Komul halkının büyük bir kısmının Gansu'ya göç etmesinden sonraki durumu yansıtmaktadır (bk. *Shuyu Zhouzilu*, Cilt 12–13; *Ming Shi*, Cilt 329). Çince *Hala Hui* 哈刺灰 etnonimi Karakoy biçiminde yeniden oluşturulabilir. Bu konuda bazı araştırmacılar, Yuan dönemindeki Hala Hui (哈刺回) ile ilişkilendirme yapmışsa da, Ming dönemindeki çeviriler genellikle bu kadar tutarlı değildir. *Huang Ming Xiangxu Lu* (皇明象胥錄) adlı kaynakta, Kara Koyların esas itibarıyla avcılıkla geçinen bir kabile olduğu, ancak şehir hayatının gelişmesiyle birlikte avcılığın artık nadir hâle geldiği kaydedilmektedir. UOKS'de, Semerkand'den Pekin'e giden güzergâhta Turfan'dan sonraki durak Jiayuguan'dır; Komul ise onun kuzeyinde yer almaktadır. Daha ileride ise Kuyu-balıq yer almaktadır, Kuyu-balıq'ın batısında 黑洋群 (heiyang qun), yani "Kara Koyun boyu" adı verilen bir yer adı bulunmaktadır. Bu yer adının Çince okunuşu 噶喇塊 (gala-kuai) olarak geçmektedir, bu ise Komul'da yaşayan etnik grup olan Kara Koyunlardan başkası değildir.

332 şamdäkä: Çince 陝得克 (Shandeke) ifadesine karşılık gelmektedir. Ligeti (1968: 46), bu kişinin büyük olasılıkla Karakoyların liderlerinden biri olduğunu, Komul ile Doğu Çağatay

Hanlığı arasında patlayan savaştan sonra, hükümdarın bulunmadığı bir dönemde saraya geldiğini ileri sürmektedir.

334 muḡ: Çince 蒙 (meng) ifadesine karşılık gelmektedir. Bu kelime, MOB ve TOB metinlerinde de Çince ses çevirisi ile geçer. Örn: MOB: 54’de *mung degedüs un soyurqu ög tamaha bisiregül* ifadesi “Moğol İmparatorluğu, mührü takdim etti” anlamına gelir. TOB’nde ise མོང་གོང་རྩ་གནང་བྱུང། *moñ goñ-rna gnañ sbyin* biçiminde geçer. MDOB’de ise 蒙 kelimesi ‘ināyat olarak çevrilmiştir.

335 amtuḡı yetkinča: Çince 至今 (zhijin “bugüne kadar” veya “şimdiye dek”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 102’de *amtuḡı* “şimdi, şu an” olarak geçer.

338 az buçuḡ: sā asıt kārāk nāmā türklüg işlätip: Çince 些應用的物件 (xieyingyong de wujian “biraz kullanışlı nesne”) ifadesine karşılık gelmektedir. *az buçuḡ*, Çince *xie*’ye denk gelmektedir; *sā* ise Çince *xie*’nin okunuş karşılığı olarak verilmiştir. *asıt kārāk nāmā* ise Çince *yingyong* kelimesinin anlamına göre çevrilmiştir. UOS: 837’de *asıt* “uygun, gereklilik” anlamında kullanılmıştır. Ligeti (1969: 9) bu kelimenin Farsça *hājat* “gereklilik, ihtiyaç; dilek, talep” kelimesinden türemiş olabileceğini öne sürmüştür; anlam açısından mantıklı olsa da, fonetik açıdan zor görünmektedir.

342 molla mähämät: Çince 滿刺馬哈麻 (manlamahama) ifadesine karşılık gelmektedir. *molla mähämät* Turfanlı bir görevli olup Sultan Ali’nin gönderdiği kişidir. Bu metinde geçen olay muhtemelen “1473 yılı birinci ayında, Sultan Ali, Komul’u ele geçirip kraliçesini kaçırmış, saraydan ihsan edilen altın mühürü almış ve orada kalmıştır” şeklindeki tarihi olaya atıfta bulunmaktadır (Chen 1984: 140). Buna dayanarak, metinde bahsedilen elçilik heyetinin Pekin’e gidiş zamanı, Turfanlı Sultan Ali’nin Komulu ele geçirdiği 1473 ile onun ölüm tarihi olan 1478 yılları arasına tarihlenebilir.

344 čola: Çince 職 (zhi “görev, pozisyon”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 950’de *čola* sözcüğünün Çince okunuşu 擀喇 (shuola) olarak geçer ve anlamı *zhi* olarak verilmiştir. Hongwu

dönemi MOB: 26'de ise *çoros* 搆羅思, zhi'nin karşılığı olarak yer alır. Moğolca'da *çola/çolo*(on) “rütbe, askeri ünvan; lakap; ünvan” anlamındadır (Xin Meng-Han Cidian: 1531a).

347 balıq kölmäk: Çince 城池 (chengchi “şehir suru, kale”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOS: 67'de *kölmäk* sözcüğünün Çince okunuşu 訓麻 (shun-ma) olarak geçer ve chi “göl” anlamına gelir. Modern Uygurca Komul ağzında *kölmäk* “su birikintisi olan yer, gölet, su deposu” anlamındadır.

347 tamya büşirägülük: Çince 印信 (yinxin “resmî mühür ve belge”) ifadesine karşılık gelmektedir. Bu ifade, 43. ve 44. belgelerde de geçmektedir.

352 hanikä: Çince 哈尼克 (hanike) ifadesine karşılık gelmektedir. Bu metinde Hanike, kendi dedesinin Doğu Çağatay hanı Sultan Ahmed'in oğlu Sultan Mansur Han'ın kızının adı olarak geçmektedir, fakat başka kaynaklarda raslanmamaktadır.

361 altun yarmaqlıy bars: Çince 金錢豹 (jinqianbao) ifadesine karşılık gelmektedir. 1411'de, Beşbalık, Çin sarayına bir elçi gönderdi ve iyi atlar ve bir leopar sunmuştu (Chen & Meng & Gao 2010: 571). Bu elçi döndüğünde onlara hükümdar için altın sırmalı ipek kumaşlar getiren Fu An (傅安) eşlik etmişti (Chen & Meng & Gao 2010: 909). 1415'te, heyet geri döndü ve Semerkant elçileri leopar, topıçaq ve diğer hediyelerle geldiler (Chen & Meng & Gao 2010: 912). Uzak Doğu'da leopar uzun bir geçmişe sahip olmasına rağmen, Ming döneminde hâlâ yabancı bir hayvan olarak kabul ediliyordu. Av leoparları ya da çitalar bilhassa antilop avlamak için insanlar tarafından çok erken tarihlerde evcilleştirilip eğitilmişlerdi, bir Moğol kağanı büyük bir süre avında bunlardan bin tane ele geçirmişti (Schafer 2020: 152).

366 asu: Çince 阿速 (Asu “özel ad”) ifadesine karşılık gelmektedir. *Menggu Shanshui Ditu* haritasında 阿速即 (Asuji) biçiminde geçer ve bugünkü İran'ın Tebriz kenti ile İminkah Dağı çevresinde işaretlenmiştir. *Xiyu Tudi Renwu Lue* adlı eserde 哈速即 (Hasuji) olarak geçer. *Ming Shi* kaydına göre: “Asu, Herat ve

Semerkant'a yakındır. Toprakları geniştir; şehir dağ eteğinde, nehir kenarındadır. Nehir güneye akarak denize dökülür; balık ve tuz bakımından zengindir. Toprak hem tarıma hem hayvancılığa elverişlidir. Halkı dindardır, Tanrı'dan korkar, cömerttir, kavga etmeyi sevmez. Ülke refah içindedir; iklim ılımandır, halk açlık veya soğuk çekmez, geceleri hırsızlık azdır, bu nedenle 'mutlu ülke' olarak anılır" (Chen & Meng & Gao 2010: 918). Asunun bugünkü Aksu olduğu, Shanxi (陝西) Müfettişi ve Denetim Görevlisi Zhang Yu'nun (張雨) kaleme aldığı *Bian Zheng Kao* (邊政考) adlı eserde açıkça belirtilmiştir. Eserin sekizinci cildinde şu şekilde yazılmıştır: "Tul Kuça'nın (土力苦扯) kuzeybatısında 100 li (yaklaşık 50 kilometre) mesafede Asu şehri bulunur. Üç şehir birbirine bağlıdır ve çevresi dağlar ve sularla çevrilidir. Asu'nun 200 li (yaklaşık 100 kilometre) batısında Aydil (阿亦地裡) şehri vardır." Ancak *Daming Huidian* (大明會典) adlı eserde Asu, bambaşka bir yer olarak gösterilmiştir. Bu karışıklığın muhtemelen *Yuan-shi*'daki Asu kaydıyla birbirine karışmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

366 ababakir: Çince 阿把把吉兒 (ababaji'er) ifadesine karşılık gelmektedir. 阿把把吉兒 veya 阿巴亂乞兒 olarak geçen bu kişi adı, Doğlat emiri boylarına mensuptur ve Moğolistan hanları tarafından bir zorba yönetici olarak görülüyordu. Duğlat emirleri soyundan gelen Ebû Bekir, Moğolistan hanları tarafından gaspçı ve zorba bir yönetici olarak nitelendirilmiştir. Sert ve acımasız bir hükümdar olmakla birlikte, askerî yetenekleri güçlüydü. 48 sene süren iktidarı boyunca Manglay Suye bölgesinin büyük kısmını ve komşu bölgelerden bazılarını hâkimiyeti altına almayı başarmıştır. 1511 yılında Fergana'ya sefer düzenlemiş, ancak Sultan Said ile karşı karşıya gelerek Andican yakınlarındaki Tutluk Savaşı'nda ağır bir yenilgiye uğramıştır. Bu yenilgi, Sultan Said ve emirlerinin yeniden saldırıya geçmesine zemin hazırlamış; 1514'te Kaşgar'ın alınmasının ardından Yengisar, Yarkent ve diğer önemli şehirleri kısa sürede ele geçirilmiştir. Ebû Bekir, Ladak'a kaçarken yol üzerinde hayatını kaybetmiş; böylece Moğolistan ve

Manglay Suye’de Moğol hanları hanedanı yeniden iktidar kurmuştur.

369 tüzi qam qarışıp: Çince 不敢違背 (buganweibei “itaatsizlik etmeye cesaret edememek”) ifadesine karşılık gelmektedir. *qam*, Çince 敢 (gan “cesaret etmek”) kelimesine karşılık gelmektedir. Pulleyblank’e (1991: 103) göre bu karakterin Geç Orta Çince telaffuzu *kam* şeklindedir. TOB’de aynı ifade Tibetçe olarak མ་གཤམ་འགོ་ལ་པ་ཚོས་ (ma gam ’gal-ba čhos) biçiminde geçmektedir.

370 bolut qılınç: Çince 鑕鐵腰刀 (bintieyaodao “çelikten bel kılıcı”) ifadesine karşılık gelmektedir. UOKS: 441’de Çince 進鑕鐵鏗 “çelik törpü sunmak” ifadesinin Uygurca karşılığını 普刺忒考來塔兒惕 *pulat qaurayi tartıq* olarak geçmektedir. Ligeti (1968: 54), bu tür eşyaların Batı Bölgeleri’nden gelen elçilerin getirdiği haraçlar arasında sıkça yer aldığını belirtmiştir. Örn. 1392 yılında Semerkand’dan gelen bir elçi, çelik bir kılıç (鑕鐵刀) sunmuştur. 1453 yılında Herat’tan gelen başka bir elçi de yine çelik kılıç (鋼劍, Gangjian) getirmiştir.

371 altun loñqa altun ayaq: Çince 金瓶金碗 (jinpingshinwan “altın şişe, altın kâse”) ifadesine karşılık gelmektedir.

372 qaltı: Çince 如 (ru “gibi, -e benzer”) ifadesine karşılık gelmektedir.

376 yesän buqa oñ: Çince 也先卜花王 (yeshanbuhuawang) ifadesine karşılık gelmektedir. 1428 yılında Uveyis Han öldüğünde, geride iki oğlu kalmıştı: Yunus ve Esen Buga. Hanlık tahtını kimin devralacağı konusunda emirler arasında görüş birliği sağlanamadı. Doğlat boyuna mensup emir Mahhemmed Şah’ın önderliğindeki çoğunluk grubu, küçük oğul Esen Buga’yı han ilan etti. Bunun üzerine Yunus, hanlıktan çıkarıldı ve Semerkand hâkimi Uluğ Bey’e sığındı. Kısa bir süre sonra Doğu Çağatay Hanlığı’nın yönetici çevrelerinde iç karışıklıklar başladı. Uluğ Bey’in desteğini alan Yunus, Doğu Çağatay Hanlığı’nın batı kesimine girerek kendisini han ilan etti. Böylece Esen Buga Han yalnızca hanlığın

doğu bölgesini kontrol edebilir hâle geldi ve Esen Buga'nın ölümünden çok kısa sonra Yunus Han Doğu Çağatay Hanlığının tek hanı oldu (Wei 1994: 37).

384 juşun oş şamba: Çince 忠順王陝巴 (zhongshunwang shanba) ifadesine karşılık gelmektedir. Şamba, Hanshen'in (罕慎) torunuydu ve Zhongshun Wang (忠順王, Sadık ve Vefalı Bey) ünvanını almıştır. Başlangıçta Anding garnizonunda (安定衛) yaşayan Şamba, Hanshen'in varissiz ölümü ve tahtın uzun süre boş kalması üzerine, 1492'de Ming İmparatoru Xiaozong tarafından "Zhongshun Wang" ünvanıyla Komul hükümdarı ilan edilmiştir. Ertesi yıl (1493), Ahmed Han Komul'u yeniden ele geçirerek Komul hükümdarı olan Şamba'yı esir almıştır. Bunun üzerine Komul garnizonu Kuyu'ye (苦峪) çekilmiş ve hemen ardından geçici olarak Chijin (赤斤) bölgesine taşınmıştır. 1495'te Ming ordusu Komul'u geri almış ve Şamba'yı Turfan'dan fidye karşılığı kurtarmıştır. 1499'da Ming yönetimi, Ahmed Han tarafından iade edilen Şamba'yı ve Gansu bölgesinde bulunan iki binden fazla yerli halkı Komul'a kadar koruma altında götürmüştür. Bu sırada onlara sığır, tahıl, tohum, kumaş ve giyecek yardımı yapılmıştır. Böylece Şamba'nın yönetimindeki Komul garnizonu yeniden tesis edilmiştir. 1505 yılında Şamba ölmüş, oğlu Baya (拜牙) onun yerine geçerek "Zhongshun Wang" ünvanını devralmış ve kendisini Sultan (速檀) olarak adlandırmıştır (Wei 1994: 85).

388 bota: Çince 小駝 (xiaotuo "küçük deve") ifadesine karşılık gelmektedir. Deve, Batı Bölgeleri'nden gelen elçilerin Çin sarayına sundukları hediyelerden biri olarak sıkça kaydedilmiştir.

390 hocı yesän: Çince 火只也先 (huozhiyexian) ifadesine karşılık gelmektedir. Bu kişi hakkında bilgi, Ming Shilu'da şu şekilde kaydedilmiştir: "1483 yılının 12. ayında Komul garnizon'unda görev yapan komutan yardımcısı Mehemed Derviş (馬哈麻迭兒必失) ve yüzbaşı Hoca Yesän (火只也先) birer rütbe terfi ettirildi. O dönemde Herat (黑婁), Şiraz (失刺思), Semerkand (撒馬兒罕), Badahşan (把丹沙) ve Yunus Wang (羽奴恩王)

elçileri saraya aslan (獅子) armağanı getirmişlerdi. Elçiler Komul üzerinden geçerken, Komul hâkimi Hanshen bu fırsattan yararlanarak iki adamını göndermiş, onların rütbelerinin yükseltilmesi talebinde bulunmuştur.” (Chen 1984: 160).

391 bädük börk: Çince 大帽 (damao “büyük şapka”) ifadesine karşılık gelmektedir. MOB: 175’de *damao* ifadesi *bürge köbegün* olarak geçmektedir. Burada *köbegün* “oğul, çocuk” ögesi, Çince 子 (zi) karakterine karşılık gelmekte olup bu kullanım, *Huayi Yiyu*’den kelimesi kelimesine alınmıştır. Beilu Yiyu: 476) metninde *damao* için kullanılan karşılık *bürbüğü maqala* (補兒補故馬哈刺, bu-er-bu-gu-ma-ha-la) biçimindedir; *Lulong Saliao* (盧龍塞略) adlı sözlükte ise yalnızca *bürbüğü* olarak geçer. COKS: 362’de karşılık *ambaan maxila* biçimindedir.

392 altun quur: Çince 金帶 (jindai “altın kemer, altın kuşak”) ifadesine karşılık gelmektedir. Bu terim açıkça altınla süslenmiş bir bel kuşağını ifade etmektedir (bk. 380 nolu dipnot). *Yuan Shi* (元史, Cilt 180, Biyografi No. 67)’de, Kubilay Han, Yelü Xiliang’a (耶律希亮) verdiği hediyeler arasında bir “altın kemer”in (金帶) de yer aldığı görülmektedir (Chen & Meng & Gao 2010: 558).

392 bir tapuynta: diñ: Çince 一頂 (yiding “bir başlık”, yani “bir şapka / bir sedye” ölçü birimi) ifadesine karşılık gelmektedir. Çince 頂, hem “şapka” hem de “tahtirevan” gibi nesnelere için kullanılan bir ölçü birimidir. UOS: 763’de 頂戴 (dingdai “başlık, şapka takımı”) teriminin Uygurca karşılığı *topuynta* (土蔔恨答) olarak kaydedilmiştir. Bu biçim aslında *tapuynta*’nın ağız özelliği taşıyan varyantıdır. İlk hecedeki düz ünlü /a/, ikinci hecedeki yuvarlak ünlünün etkisiyle geriye doğru yuvarlaklaşma geçirmiş ve *tapuynta* → *topuynta* biçimini almıştır. Hu Zhenhua ve Huang Runhua bu sözcüğü *tübüında* şeklinde transkribe etmişlerdir; ancak bu biçim fonetik olarak kabul edilemez. Doğru biçim *tapuynta* olmalıdır, burada *tapuy* “ön” kökünün lokatif biçimi söz konusudur. Çince *ding*’in MDOKS: 153, 481’de iki farklı biçimdedir: *tārak-i sar* birleşik bir yapıdır; *tārak* “tepe, zirve” + *sar*

“baş”; *kalla* “baş” anlamında. Ayrıca *ding*, WT’de farklı bağlamlarda çeşitli karşılıklarla verilmiştir: *taynıñ çoqqası* “dağın zirvesi” (1957: 186) ; *üsüydu* “başla itmek” (1957: 4441); *qubbä* “kubbe, tepe noktası” (1957: 3246); *turyuz* “başının üstüne koymak” (1957: 2973).

395 tayşi ababakir: Çince 太師阿巴巴吉兒 (taishi ababajier “tayşi Ababakir”) ifadesine karşılık gelmektedir. Uygurca ve Moğolca kaynaklarda 太子 (taizi “prens”) genelde *taisi* yada *taishi* birbirine yakın biçimlere sahiptir.

398 beş on: Çince 五十 (wushi “elli”) ifadesine karşılık gelmektedir. Bu biçim, kelimesi kelimesine yapılan bir çeviridir ve anlam olarak “beş on” yapısını korur. Sarı Uygur dilinde bu türün izleri hâlâ mevcuttur: *beson* biçimi “elli” anlamında yaşamaktadır (Chen 2004: 489).

399 eki on yavaş: Çince 二十面 (ershi mian “yirmi yüz / yirmi taraf”) ifadesine karşılık gelmektedir. Türk dilleri içinde yaygın biçim olan *yegirmi* “yirmi” nin aksine, bu metinde *eki on* biçimi şeklinde bileşik bir sayı olarak karşımıza çıkar. Sarı Uygur dilinde bu türün izleri hâlen yaşamaktadır: *şigon* “yirmi” (Chen 2004: 543).

409 şişir eki käsäk: Çince 瑪瑙二塊 (manaoerkuai “iki parça akik / iki akik taş”) ifadesine karşılık gelmektedir. Burada 瑟瑟 (Çince sese; Japonca şitsu-şitsu) biçiminin, ilk biçim olarak *sirsir* şeklinde varsayıldığı düşünülmektedir. Bu ad Sâsânî kökenli taşlardan söz eden kaynaklarda geçmektedir. Çin kaynakları taşın niteliğini açıklamaz; yalnızca Pers ve Soğdiana’ya özgü değerli taşlar listesinde anıldığını bildirir. Jiu Tang Shu (舊唐書, cilt 221: 10) verilerine göre akik madenleri Soğd bölgesinde, Yaosha (藥殺) nehrinin güneydoğusunda bulunmakta ve buradan Hotan üzerinden Çin’e getirilmektedir. Tang döneminde (618-907) büyük değer taşıyan *sese* taşları, Song döneminde (960-1279) artık bulunmaz olmuş, yalnızca adı yaşamıştır. Yuan döneminde (1271-1368) tekrar anılmıştır. 1259’da Bağdat’a elçi olarak gönderilen Chang De (常德), halifenin hazineleri arasında inci, lapis lazuli, elmas ile

birlikte akik taşlarının bulunduğunu rapor etmiştir. Bununla birlikte Mançurya’da bulunan değersiz taşlara da akik adı verilmiş, hatta 1295-1307 yıllarında görevlilere nakit ödeme yerine akik verilmesi üzerine bu uygulama imparatorluk emriyle yasaklanmıştır. Ming döneminde (1368-1644) *sese* terimi artık belirsiz bir biçimde “eski çağların değerli taşları” anlamında kullanılmaya başlamış ve çoğunlukla renkli cam veya pişmiş toprak boncukları ifade eden genel bir ada dönüşmüştür (Laufer 1919: 518).

416 tayay ärtä muḡ: Çince 未蒙 (weimeng “henüz ihsan görmemek/ henüz nasip olmamak”) ifadesine karşılık gelmektedir. Burada *tayay* ögesi, doğrudan Çince 未 (wei “olumsuz zaman zarfı; henüz ... değil”) anlamını karşılayan bir unsurdur. TOB’te, *wei* karşılığı olarak Tibetçe ཅམའི (dbu’i) biçimi verilmiştir; bu biçim de benzer biçimde olumsuzluk ve henüz gerçekleşmemişlik anlamı taşır. MOB: 174’de 有功未蒙朝廷升賞 (yougong wei meng chaoting shengshang “hizmet etmiş, fakat henüz devletçe ödüllendirilmemiş”) ifadesinin Moğolca karşılığı şu şekildedir: *bui gung üdügüy-e mung degedüs-ün ner-e nemen soyurq-a*. Bu Moğolca çeviri, *mung* ögesiyle Çince 蒙 (meng “lütuf görmek, ihsan edilmek”) anlamını; *üdügüy-e* ise “henüz” anlamını taşıyarak olumsuzluk ve zamansal eksiklik bildirir. Dolayısıyla, *tayay ärtä muḡ* ifadesi, “henüz lütfâ erişmemek” anlamında kullanılmıştır.

422 elçi tāmür: Çince 使臣鐵木兒 (shichentiemuer “elçi Timur”) ifadesine karşılık gelmektedir. Bu belirsiz bir tarihte Pekin’e gelen Koço elçisi hakkında hiçbir şey bilinmemektedir.

429 lükçin: Çince 柳城 (liucheng “Lükçin”) ifadesine karşılık gelmektedir. Bu yer, Koço’nun doğusunda 70 li, Komul’un batısında 1000 li uzaklıktadır. Ming döneminde hâlâ Lükçin (魯陳) olarak adlandırılmıştır. 1406 yılından itibaren Pekin’e haraç elçileri göndermeye başlamışlardır. *Ming Shilu* (cilt 329) şu kaydı verir : “Lükçin’e bir diğer ad olarak 魯城 (lucheng) veya 柳陳城 (liuchen cheng) denir; bu, Geç Han dönemindeki 柳中 (liuzhong) bölgesidir ve Batı Bölgeleri Valisinin bulunduğu yerdir. Tang döneminde 柳

中縣 (liuzhong ilçesi) olarak adlandırılmıştır; Koço'nun batısında 70 li, Komul'un doğusunda 1000 li mesafededir.” *Qinding Huangyu Xiyu Tuzhi* (欽定皇輿西域圖志) şöyle bildirir: “Bugünkü 魯克察克 (Lukechake), Han döneminde 柳中 (liuzhong) bölgesinde bulunan 戊己 (wuji) Subayı'nın garnizon şehriydi, bu nedenle 柳城 (liucheng) olarak adlandırılmış, daha sonra 柳陳'e (liuchen), oradan 魯城'e (lucheng) ve nihayet 魯古塵 (luguchen) biçimine dönüşmüştür. *Suzhou Xin Zhi*'de (肅州新志) 魯谷慶 (luguqing) veya 魯普秦 (lupuqin) olarak geçer; sonradan 魯克沁 (lukeqin) biçimine dönüşmüş ve bunların tümü ses değişimiyle oluşmuş varyantlardır.” *Tong kao* (通考) kaydına göre, Tang döneminde Tianbei Cheng (田北城) Liuzhong Xian (柳中縣) olarak adlandırılmıştır; bu, Batı Bölgeleri kaynaklarında bahsedilen Tiandi Cheng (田地城) ile eşdeğerdir. Bu yer adı, Eski Uygurca *U 9196 numaralı parçada *lükçünlüg*, Ot. Ry. 2720 + 2795 numaralı metinde ise *lükçünkä* biçimlerinde geçmektedir (Matsui 2015: 280, 283).**433 marjan:** Çince 珊瑚 (shanhū “mercan”) ifadesine karşılık gelmektedir. Ligeti (1968: 71)'ye göre, mercan, muhtemelen Turfan veya Semerkand'dan gelen tüccarların yer aldığı Rum elçileri tarafından haraç olarak getirilmiştir. Rum veya Rumi, Farsça veya Tacikçe'de “Türkler” anlamında kullanılan bir terimdir.

437 kūsän: Çince 曲先 (quxian “Küsen”) ifadesine karşılık gelmektedir. Küsen, Şincang'daki önemli şehirlerin biri olan Kuça'nın diğer bir adıdır, fakat Ming dönemi kayıtlarında rastlanan Küsen olarak tanımlanan bölge aynı Kuça ile alakasızdır. Ming Hanedanı döneminde Shazhou civarında kurulan bir garnizon birimidir. Quxian garnizonu (曲先衛), doğuda Anding'e (安定), batıda ise Suzhou'nun güneybatısına komşudur. Hongwu döneminde, buradaki yerli beyler vergi ve haraç getirmiştir. Quxian garnizonunun kurulmasına karar verilmiş ve garnizonun yönetimi için görevliler atanmıştır. Daha sonra Du'er Zhiba (朵兒只巴) isyanı sırasında bölge halkı kaçmış ve Anding garnizonuna

katılmış, Ajen bölgesine yerleşmiştir. 1406 yılında, Anding garnizonu komutanı Hasan (哈三), Sanjisi (散即思) ve Sanji (三即) adlı görevliler şunları bildirmiştir: “Anding ve Quxian eskiden iki ayrı garnizondur; daha sonra birleşmişlerdir. Turfan’dan gelen Batu (把秃) saldırısı nedeniyle huzurlu yaşam sağlanamamıştır. Eski düzenin korunması için iki ayrı garnizon olarak ayrılmalarını talep ediyoruz. Sanji komutan olarak atanacak, Sanjisi yardımcı olacak ve garnizon işleri yönetilecektir. Ayrıca isteğe bağlı olarak yönetim Yao Wanghuai (藥王淮) bölgesine taşınacaktır. Bundan sonra düzenli olarak haraç gönderilecektir” (Chen & Meng & Nan 2010: 890). Quxian garnizonunun merkezi Yaowangtan (藥王灘)’dadır ve bazen Küsen (苦先) olarak da adlandırılır. 1371 yılında kurulmuştur. Eski yerleşim, günümüz Qinghai Çaydam Havzası’nın kuzeybatısı ile Xinjiang Çakilik İlçesi’nin güneydoğusuna denk gelmektedir. Ming Chenghua döneminde (1466–1488) Turfan tarafından işgal edilmiştir. 1512 yılı Qinghai Moğolları tarafından ele geçirilmiş ve garnizon nihai olarak terk edilmiştir.

464 ürgülçi: Çince 常川 (changchuan “sürekli, aralıksız, devamlı”) ifadesine karşılık gelmektedir. Kökeni Moğolca *ürgülji* kelimesidir ve “her zaman, sürekli, devamlı, sürekli olarak, boyunca: tam, bütün, hepsi; tek parça olarak, toptan, tüm; basten base, her, bütünüyle, hep, tümüyle” anlamlarını taşır (Lessing 2003: 1563). WT: 2038’de Moğolca *ürgülji* sözcüğünün Çince karşılığı 行走稠密, Uygurcası ise *dayim* şeklinde verilmiştir; WT: 2552’de aynı Moğolca sözcük *ürgülji*’nin Çincesi 連綿 (lianjin), Uygurcası ise *kämimäy* biçiminde geçiyor.

469 Odon yer yañaq: Çince 兀端地面 (wuduandimian “Odon toprağı”) ifadesine karşılık gelmektedir. 兀端 veya 阿端 (Aduan), Sarı Uygurları bölgesinde Ming Hanedanı tarafından kurulan garnizonlardan (衛所) biridir. 1375 yılında kurulmuş, aynı sene Anding beyi tarafından yönetilmeye başlamıştır. Doğuda Handong garnizonu, kuzeyde Shazhou garnizonu ile komşudur.

Aduan, Han ve Tang dönemlerinde 於闐 (yutian), Yuan döneminde ise 斡端 (woduan) olarak anılan, günümüzün Hotan olarak bilinen ünlü şehirle ilişkili gibi görünmektedir, ama konum bakımından farklılık göstermektedir. Aduan garnizonu, bugünkü Çakilik sınırları içinde bulunmaktaydı; Quxian garnizonu onun doğusunda, günümüz Qinghai Çaydam Havzası'nın batısında, Anding garnizonu ise en doğuda, Çaydam Havzası'nın orta kısmında yer alıyordu. Ming döneminin başlarında Aduan garnizonu, bugünkü Chira civarında kurulmuş, Anding garnizonu'nun batısında yer almıştır. Ancak 1449 yılından sonra Quxian garnizonu ile birlikte Suzhou'nun güneyindeki dağlara taşınmak zorunda kalmış; daha sonra Du'erzhiba isyanı sonucu tahrip edilmiş ve böylece garnizon ortadan kalkmıştır. 1406 kışın, Xiaoxue Huluzha (小薛忽魯劄) adlı reis saraya gelerek yerel ürünleri haraç olarak sunmuş, garnizonun yeniden kurulmasını ve yöneticilerin atanmasını talep etmiştir. Bu talep kabul edilmiş ve Xiaoxue Huluzha ile diğer yerel beyler komutan yardımcılığı görevine atanmışlardır (Chen & Meng & Gao 2010: 889).

469 cın fuu asman: Çince 鎮撫阿思蠻 (zhenfu asiman) ifadesine karşılık gelmektedir. Metne göre, bu kişi Aduan bölgesinin reisidir. Zhenfu terimi, Yuan ve Ming dönemlerinde Wanhufu (萬戶府 “on binlik komutanlığı”) ve Duwei Weishisi (都威衛使司 “Merkez Askerî Muhafızlık Dairesi”)’ye bağlı askeri ve zanaatkâr birimlerinden sorumlu yöneticiyi ifade eder. Ligeti (1968: 57), burada geçen *asiman* adının *Osman* olma ihtimalini ileri sürmüştür.

471 arslan şir: Çince 獅子 (shizi “aslan”) ifadesine karşılık gelmektedir. Aslan, Çin’e özellikle Tang Hanedanlığı döneminde hem Orta Asya hem de Batı Asya diplomatik ilişkileri aracılığıyla ulaşmış, imparatorluk sarayında sembolik bir hayvan olarak dikkat çekmiştir. Tarihsel kayıtlara göre Toharistan’dan Tang Sarayı’na VII. yüzyılda bir, VIII. yüzyılda iki olmak üzere toplam üç kez aslan gönderilmiştir. Tang dönemindeki diğer aslan armağanları, VIII. yüzyılın ilk yarısında refahın yüksek olduğu dönemde,

İran'da Maimargh (Horasan'da belirsiz bir bölge olduğu düşünülür) ile Arap topraklarından gelmiştir. Tang sarayına hediye edilen aslanların yalnızca diplomatik değer taşımadığı; aynı zamanda imparatorların kişisel-dinî tutumları ile malî idare pratikleri açısından da önem arz ettiği görülmektedir. Nitekim kaynaklar, Hotan'dan gönderilen ve “beyaz” olarak nitelenen bir aslanın ünlü ressam Li Bo-shi tarafından tasvir edildiğini kaydeder. Tang sonrası dönemlerde de, İran ve Arap bölgeleri aracılığıyla zaman zaman Çin'e aslan gönderilmeye devam etmiştir. Aslanların bakım maliyetinin yüksekliği ve saraya pratik fayda sağlamayışı nedeniyle, sonraki çağlarda bu tür armağanların kabul edilmemesi gerektiği yönünde görüşler de ortaya çıkmıştır. Song Dönemi'ne ait bazı kayıtlar, aslan haraçlarının reddedildiğini bildirmektedir. Ming döneminde, büyük kazanç beklentisiyle aslanlar yoğun olarak getirilmiş, çok fazla insan ve malzeme harcanmış; bu yüzden aslan haraçlarının reddedilmesi yönündeki talepler sürekli olarak varlığını sürdürmüştür.

472 qara qulaq: Çince 哈刺虎 (Halahu “çakal”) ifadesine karşılık gelmektedir. 1490 yılında Semerkand, Çin'e aslanlar göndermiştir. Çin sarayı, Semerkand elçilerini geri göndermiştir. 1490 yılı Mayıs ayında, Semerkand'dan Sultan Ahmed ve Turfan'dan Sultan Ahmed, her biri aslanlar ve kara kulak (哈刺虎刺, Hala Hula) gibi vahşi hayvanlar göndermiştir. Shaanxi'de garnizon komutanı Fu De (傅德) ve baş asker Zhou Yu (周玉) hediyelerin durumunu önceden incelemiş, ardından görevliler hediyeleri teslim etmiştir (Chen 1984: 172). Buradaki Hala Hula ile Uygurca *qara qulaq*, aynı vahşi hayvanı ifade etmektedir.

477 özi burunqı yıl arasınça: kân: Çince 自比先年間 (zibixian nianjian “önceki yıllarla kıyaslandığında”) ifadesine karşılık gelmektedir. Buradaki *öz*, UOS: 733'de 自 ve UOS: 747'de 各 karşılıklarıyla geçer, ancak bu bağlamda metindeki *zi* anlamıyla doğrudan uyumlu değildir. Çevirmen burada, UOS'deki Çince 自己 (ziji “öz”) kelimesinin Uygurca karşılığı olan *öz* sözcüğünü doğrudan kullanmıştır.

487 badanša yer yañaq mähämät: Çince “Badanša bölgesindeki Mehemed” 把丹沙地面馬哈麻 (badansha dimian mahama) ifadesine karşılık gelmektedir. *Ming Shilu* kaydında, “Badanša bölgesinin reisi Sultan Mehemed (鎖魯檀馬黑麻 Suotan Maheima) olarak adlandırılmıştır; 1456 yılı Çin’e haraç sunmuştur” (Chen & Meng & Gao 2010: 917). *Ming Shilu*’da (cilt 224) “Badanša bölgesinin reisi Sultan Mahmud (速魯壇馬黑木, Sutan Maheimu)” ifadesi geçer (Chen 1984: 110). Buradaki 鎖魯檀馬黑麻 ve 速魯壇馬黑木 muhtemelen aynı şahsı ifade etmektedir.

495 molla ähmät oñ: Çince 滿刺阿黑麻王 (manla a heima wang “Molla Ahmed han”) ifadesine karşılık gelmektedir. Çin Devlet Kütüphanesi nüshasında *oñ* kelimesi eksik olup Berlin nüshasına dayanarak doldurulabilir. *molla ähmät oñ* ifadesi, *molla* ünvanıyla birlikte geçtiği için kişinin kimliği konusunda araştırmayı zorlaştırmaktadır; çünkü bu kullanım başka kaynaklarda doğrulanmamıştır. Bununla birlikte, bu kişi adı, Doğu Çağatay Hanı Sultan Ahmed Han ile karşılaştırılabilir. *Tarih-i Reşidi*’de (2006: 288) şu kayıtlar yer almaktadır: “Sultan Ahmed Han çok dindar bir bey ve fedakâr bir Müslümandı. Şeriat konusunda bilgiliydi ve işlerinin çoğunu ona göre görürdü. Yavuz olmasına rağmen yüksek fikirli birisiydi ve cesaretiyle ün yapmıştı. Zeki, basiretli ve dürüsttü. Dervişlere, bilgili ve dindar kimselere bilhassa nazik idi. Hayatının önemli bir diliminde fakirlere aylık bağışlamış ve gelirinin beşte birini hayır işlerine harcamıştır”.

495 mıñyatu: Çince 敏哈秃 (minhatu) ifadesine karşılık gelmektedir. Eğer bu elçilik heyeti Ahmed tarafından gönderildiyse, heyet başkanının adının Moğolca olması mantıklıdır. Ayrıca, mıñyatu adlı elçinin ismi, Küsen bölgesi ve Turfan bölgesine gönderilen, Esen Buga Han tarafından yollanan elçiler listesinde de geçmektedir. Moğolca *mıñyatu*, “binlik komutanı” anlamına gelir. Nitekim Hongwu dönemine ait MOB: 143’de *yurban mingyatu* ifadesi yer almaktadır.

503 uväs oñ: Çince 兀也思王 (wuyesiwang “uveys han”) ifadesine karşılık gelmektedir. *uväs* kelimesinin ikinci harfi

metinde Y olarak yazılmış olsa da, kişi adının orijinal biçimine göre bunun V olarak okunması daha uygundur; çünkü Y ve V harflerinin yazılış biçimleri oldukça benzerdir. Günümüzde Komul Uygurları arasında Uveys ismi, genellikle *eves* biçiminde talaffuz edilmektedir. 1417 yılında Uveys (歪思), Hudaydad'ın desteğini alarak Doğu Çağatay Hanlığının tahtına çıkmıştır. Uveys Han'ın hükümdarlığı döneminde (1417–1432), Oyrat gücü batıya doğru genişlemiş, Moğolistan'ın doğu kısmını işgal etmiştir. Doğu Çağatay Hanlığı'nın siyasi merkezi İli Nehri vadisi'nin güneyine kaymıştır. Uveys Han, her yıl Tarım, Turfan ve Lopnor çevresine ava gitmiştir. Ayrıca Turfan'da bizzat tarlaları sulamış, ekin yetiştirerek kendi geçimini sağlamıştır. Bu dönemden itibaren, hanlık içindeki Moğol boyları, göçebe hayvancılıktan yerleşik tarıma geçiş sürecine girmiştir. Uveys Han, aynı zamanda merkezi otoriteyi güçlendirip Doğlat boyunun etkisini sınırlamıştır. Uveys Han 1432 yılında ölmüştür (Wei 1994: 37).

524 hiluu: Çince 黑婁 (heiluo “Herat”) ifadesine karşılık gelmektedir. Bugünkü Herat şehrini ifade eder. Bu yer adı, Farsça Hirāt / Herāt (bazı kayıtlarda Hirat veya Hiri) biçiminden gelmektedir. Ming Shilu'da şu şekilde geçer: “Herat (黑婁), Semerkant'a yakındır, iki ülke arasında nesiller boyu evlilik bağı vardır. Ülkenin dağları, nehirleri, bitkileri, hayvanları ve hatta kadınları ile erkeklerinin teni dahi siyahtır. Hirat, 1432 yılında elçiler göndererek haraç ve hediyeler sunmuştur. 1437 yılında Şahruh Sultan, Hacı Mahmud'u haraç sunmak üzere göndermiştir. Saray, kendisine bir fermanla birlikte altın iplikli kumaşlar ve ipek hediyeler vermiştir.” (Chen & Meng & Gao 2010: 917). Herat başka kaynaklarda 哈烈 (halie) biçiminde de geçer. Timur, Hindistan seferine çıktığında, oğlu Şahruh'u Horasan genel valisi olarak görevlendirmiş ve Herat'ı başkent yapmıştır. 1405'te Timur'un ölümünden sonra, Şahruh'un oğlu Uluğ Bey Semerkant'ta tahta çıkarken, Şahruh Herat'ta hüküm sürmeye devam etmiştir.

559 saᅡgařiri: Çince 象加失裡 (xiangjiashili) ifadesine karşılık gelmektedir. Ming Shilu’da şu kayıtlar yer almaktadır: “1463 yılı 12 ayın yirmi altısında, Komul’un eski komutan yardımcısı Mahmud’un (馬哈木) oğlu Mehemed’e (馬哈麻) babasının görevini devralması emredildi; ikinci komutan yardımcısı (zhihui jianshi, 指揮僉事) Mahmud (馬黑木) birinci komutan yardımcılığına (zhihui tongzhi, 指揮同知) terfi ettirildi. Sanghashili (桑哈失裡) vb. dokuz kişi kendi bölgelerinde yerel askerî idareci (鎮撫) olarak görevlendirildi” (Chen 1984: 126). Buradaki *Sanghashili*, UOB’de geöen *saᅡgařiri* ile muhtemelen aynı kişi olmalıdır.

582 yi kädin yer yaᅡaq: Çince 迤西地面 (yixidimian) ifadesine karşılık gelmektedir. Yao Sheng (2019: 52-55), hanlık ya da beylik adı olarak kaydedilen “batıya doğru” anlamındaki Yixi’nin Doğu Çağatay Hanlığı’nın batı kısımlarını gösterebileceğini, bunun Yunus Han’ın yönettiği bölgelerle uyuştuğunu söylemiştir. Ancak Qu Qiang’in (2024: 183) belirttiği gibi Ming dönemindeki Çince kaynaklarda çok kez görölen Yixi’nin nereyi gösterdiği açık değildir, genelde Jiayuguan’ın batısındaki bölgelerin hepsini gösterir. Çince kaynaklarda Yixi Komul Garnizonu (Yixi Hami wei) 迤西哈密衛 (Chen 1984: 149) ve Yixi bölgesindeki Chi-jin Moğolları (Yixi yidai Chijin Menggu zhufan) 迤西一帶赤斤蒙古諸藩 (Chen 1984: 147) gibi ifadeleri görmekteyiz. Bu durumda Yixi’nin özel bir yer adı olarak Doğu Çağatay Hanlığının batı kısımları için kullanıldığını düşünmek güçtür.

596 ulayati: MDOKS’de 微刺葉剔 (weilayeti) olarak yazılan Farsöa kelime wilayat olarak okunabilir ve kelimenin Çince karşılığı *xiyu* (西域 “Batı Bölgeleri”) olarak geçmektedir (1518). *Wilayet, Tarihi Hämidi*’de Maverai’un Nehir bölgesini göstermek için kullanılmıştır.

609 budaşili: Bu adın Budaşiri olarak düzeltilmesi mümkündür; söz konusu kişi, Komul hükümdarı Tokto’nun

oğludur. Tokto, 1425 yılında öldüğünde, İmparator onun oğlu Budaşiri'yi Zhongshun Wang olarak tanıdı, ancak yaşı çok küçük olduğundan saray onun amcası Toğan Timur'u, Zhongyi Wang (忠義王) ünvanıyla ona eşlik etti. Toğan Timur 1437'de öldü. Bu tarihten sonra Komul'dan bu iki hükümler haraç göndermeye başladılar. 1429 yılında, Budaşiri, saray tarafından yaptığı hizmetleri için ödüllendirilmişti. O, Oyratlardan Toğan'ın kızı Novindaşiri ile evlenmişti.

680 laçu: Çince metinde 刺術 (lazhu) ifadesine karşılık gelmektedir ve Eski Uygurca kaynaklarda genelde *napčik* biçiminde görülmektedir. Kökü Soğdcaya giden bu yer adı Eski Uygurca ve Çince kaynaklarda sıkça görülmektedir (Matsui 2015: 285).

689 amdiñ uy: Tarihî kaynaklarda Anding 安定, Ganzhou'nun yaklaşık 1500 li güneybatısında konumlandırılan bir yerleşim olarak geçmektedir. Yuan döneminde Anding, Ningwang ünvanlı Moğol prensi Buyan Timur'un toprağı idi. Bölge aynı zamanda daha doğru biçimiyle Sarı Uygurların yurdu olarak tanımlanmıştır. Toprakları yaklaşık 1000 li genişliğindedir; doğusunda Handong, kuzeyinde Shazhou, güneyinde Xifan (西番 "Tibet") bulunur. Yerleşim biçimi olarak şehirleşme gelişmemiş olup halk keçe çadırlarda yaşar; deve, at, sığır ve koyun yetiştiriciliğı yaygındır. Ming döneminde (1370) İmparator Hongwu, bölgeye elçiler göndermiş; 1374'te Buyan Timur (葛煙帖木兒) adına haraç sunulmuştur. 1377'de iç karışıklıklar yaşanmış, hükümdar ve oğlu öldürülmüş, general Doerzhiba isyan ederek Anding'i yağmalamış ve imparatorluk mührünü ele geçirmiştir. 1380–1396 arasında, bölge tekrar Ming kontrolü altına alınmaya çalışılmış; 1396'da askerî yönetim yeniden tesis edilmiştir. 15. yüzyıl boyunca Anding idaresi, yerel beyler ve Ming sarayı arasındaki ilişkiler doğrultusunda zaman zaman el değiştirmiştir. 1446–1490 arasında kabile reisleri hükümdarlık yapmayı sürdürmüştür. Bu süreçte bölge, bir yan kolu Kumul hükümdar sülalesiyle akraba olan yerel yöneticilere bağlı kalmıştır.

755 altun qapı: Çince 金闕 (jinque “altın kapı”) ifadesine karşılık gelmektedir. TOB’nde ifadenin karşılığı གཤེར་སྒོ། *gser-sgo* olarak geçmektedir.

759 boydas boyumu: Çince 聖節 (shengjie “kutsal bayram, dinî festival”) terimine karşılık gelmektedir. UOS’de *boydas* “kutsal kişi/aziz” (Hu & Hu 1984: 295), *boyumu* ise “bayram/festival” (Hu & Hu 1984: 73) olarak kaydedilmiştir. *boydas*, Moğolca *boyda* “kutsal , mukaddes, ilahî tannsal; aziz, muhterem; kutsal kimse” (Lessing 2003: 177) kelimesi ile ilişkilidir; MOS’de *sheng* karşılığı olarak *payyambar* “peygamber” (Hu & Hu 2005: 144) görülmektedir. MDOS’nda shengjie karşılığı olarak *šahi* ‘eyid kaydedilmiştir. Farsça *šahi* ‘eyid ifadesi “kraliyet bayramı” anlamına gelmektedir (Liu 2008: 391). MOB’de shengjie için karşılık *sayin üdür* “uğurlu gün” (Wuyungaowa 2014: 175) olarak geçmektedir. TOB’de ise འཕགས་པ་དུས་ཚོད། ‘phags-pa dus-chod “kutsal zaman”. WT’da 聖主 (shengzhu) karşılıkları Moğolca *boyda ejen*, Mançuca *enduringge ejen* ve Uygurca *ävlīyā äkim* (1957: 253) biçimindedir.

Kaynaklar

- Apatóczy, Ákos Bertalan (2009). ‘Dialectal traces in Beilu yiyu’. Rybatzki (et al. ed.): *The Early Mongols. Studies in honor of Igor de Rachewiltz on the occasion of his 80th birthday*. Bloomington, Indiana University Publications. pp. 9 – 20.
- An Shuangcheng 安双城 (1993). *Man-Han Da Cidian* 滿漢大辭典. Shenyang: Liaoning Minzu Chubanshe.
- Arat, R. R. (1992). *Atebetü’l-Hakâyik*. Ankara: Türk Dil Kurumu. [= AH]
- Arat, R. R. (2000). *Baburname: Babur’un Hatıratı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Arat, R. R. (2007). *Kutadgu Bilig*. Ankara: Türk Dil Kurumu. [= KB]
- Beijing Daxue Dongfang Yuyan Wenxuexi Bosiyu Jiaoyanshi (ed.) (1981). *Bosi yu - Hanyu cidian* 波斯語漢語詞典. Beijing: Shangwu Yinshuguan.
- Beijing Gugong Bowuyuan (1957). *Wuti Qingwenjian* 五體清文鑒. Beijing: Minzu Chubanshe.

- Beijing Tushuguan Guji Chuban Bianjizu 北京圖書館古籍出版編輯組 (2000). *Beijing Tushuguan Guji Zhenben Congkan*. 6 北京圖書館古籍珍本叢刊.6. Beijing: Shumu Wenxian Chubanshe.
- Bodrogligeti, A. (2001). *A Grammar of Chagatay*. München: LINCOM Publishers.
- Bretschneider, E. (1888). *Mediaeval researches from eastern Asiatic sources; fragments towards the knowledge of the geography and history of central and western Asia from the 13th to the 17th century*. London: Trübner & Co.
- Brophy, D. (2016). *The Life of Emin Khoja: A Qing Exemplary Biography in Turkic Translation*. In *The Origins of Qing Xinjiang: A Set of Historical Sources on Turfan*. Tokyo: TOKYO PRESS Co., LTD.
- Bürgüd, Kereidjin D. (2017). *A Study of a Sino-Mongol Glossary Known as the Bei-Lu Yi-yu* 北虜譯語, Ulaanbaatar.
- Çandarlıoğlu, Gülçin (1995). *Orta Asya'da Timuriler, Çin'de Ming münasebetleri Ch'en Ch'eng elçilik raporu*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Matbaası.
- Cerensodnom, D., & Taube, M. (1993). *Die Mongolica der Berliner Turfansammlung* (Berliner Turfantexte. XVI.). Berlin: Akademie-Verlag.
- Chen, Zongzhen (2004). *Xibu Yuguyu Yanjiu* 西部語固語研究. Beijing: Minzu Sheying Chubanshe.
- Chen, Gaohua. (1984). *Mingdai Hami Tulufan Ziliao Huibian* 明代哈密吐魯番資料彙編. Wulumuqi: Xinjiang Renmin Chubanshe.
- Chen, S., & Meng, N., & Gao, J. (2010). *Ershisi Shi Tang Song Yuan Ming Shiqi Xiyu Shiliao Huibian* 二十四史唐宋元明時期西域史料彙編. Wulumuqi: Xinjiang Daxue Chubanshe.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- Cleaves, F. W. (1950). The Sino-Mongolian edict of 1453 in the Topkapı Sarayı Müzesi. *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 13, 431–446.
- Dao'erji; Hexige (1983). 'Nüzhen Yiyu Yanjiu' 女真譯語研究. *Neimenggu Daxue Xuebao*, Special Issue.
- Doerfer, G. (1965). *Die türkischen und mongolischen Elemente im Neupersischen II*. Wiesbaden.
- Durkin-Meisterernst, Desmond (2004). *Dictionary of Manichaean texts. Vol. 3. Texts from Central Asia and China. Part 1. Dictionary of Manichaean Middle Persian and Parthian*. Turnhout.
- Eiji Mano 間野 英二 (2006). *Bāburu nāma no kenkyū I kōtei hon dai* バーブル・ナーマの研究 I 校訂本. Kyōto: Shōkadō.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon I–II*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

- Gabain, A. von (2004). *Gudai Tujueyu Yufa* 古代突厥語語法. (tr. Geng Shimin). Hohhot: Neimenggu Jiaoyu Chubanshe.
- Geng Shimin & James Hamilton (1981). 'L'inscription ouïgoure de la stèle commémorative des Iduq qut de Qoço.' *Turcica* 13: 10–54.
- Hamishi Difangzhi Bianzuan Weiyuanhui (1991). *Hami Xian Zhi* 哈密縣誌. Wulumuqi: Xinjiang Renmin Chubanshe.
- Hamilton, James (1958). Autour du manuscrit Stael-Holstein. *T'oung Pao* 46-1/2: 115-153.
- Hamilton, J. (1986). *Manuscrits ouïgours du 9e–10e siècle de Touen-houang*, Tome I–II. Paris: Peeters France.
- Haenisch, E. (1939). *Wörterbuch zum Mangol-un niuca tobca'an*. Leipzig.
- Haenisch, E. (1957). *Sinomongolische Glossare I: Das Hua-I ih-yü*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Haenisch, E. (2020). *Moğolların Gizli Tarihi Sözlük* (Çev. M. S. Kaçalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hu Zhenhua 胡振華 & Huang Runhua 黃潤華. (1982). *Mingdai Wenxian Gaochangguan Ke* 明代文獻《高昌館課》. Wulumuqi: Xinjiang Renmin Chubanshe.
- Hu, Zhenhua & Huang Runhua (1984). *Gaochang Guan Zazi* 高昌館雜字. Beijing: Minzu Chubanshe.
- Hu, Jun (tr.) & Hu Zhenhua (eds.) (2005). *Huihui Guan Yiyu* 回回館譯語. Beijing: Zhongyang Minzu Daxue Dongganxue Yanjiusuo.
- Kaçalın, M. S., Ölmez, M. (2023). *Dîvânu Lugâti't-Türk: Türk Dilinin İlk Sözlüğü*. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları. [= DLT]
- Karaman, Ahmet (2021). *Eski Türkçede (VIII. - XII. Yüzyıl) İkillemeler*. T.C. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaayak. Tümer (2021). 'Doğu Türkçesi Kur'an Tercümelerinde Moğolca Unsurlar I'. *Esengü Bitig Doğumunun 60. Yılında Zühal Ölmez Armağanı*. Hazırlayan. T. Karaayak – U. Uzunkaya. İstanbul: Kesit: 485-534.
- Kowalewski, Étienne Joseph (1864). *Dictionnaire mongol-russe-français*. Kasan: Impr. de l'Université.
- Laufer, Berthold (1919). *Sino-Iranica : Chinese contributions to the history of civilization in ancient Iran*. Chicago.
- Lessing, F. D. (1960). *Mongolian-English Dictionary*. Berkeley & Los Angeles.
- Lessing, F. D. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük*. Günay Karaağaç (Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Li, Yong-Söng (2018). Uighur Word Materials in a Manuscript of Huá-yí-yì-yü (華夷譯語) in the Library of Seoul National University (VII): yī-fu-mén 'the Category of Clothing'. *Inmunnonchong* [Journal of Humanities], 75(4), 297-334.

- Li, Yong-Sōng (2018). The Uighur Word Materials in a Manuscript of Huáyí-yì-yǔ (華夷譯語) in the Library of Seoul National University (VIII) — shēng-sè-mén ‘the category of color’. *Eoneohag* [Linguistics], 81, 3-24.
- Ligeti, L (1967). Documents sino-ouigours du Bureau des Traducteurs, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* XX.
- Ligeti, L. (1968). Documents sino-ouigours du Bureau des Traducteurs II, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* XX.
- Lin, Meicun (2011). *Menggu Shanshui Ditu* 蒙古山水地圖. Beijing: Wenwu Chubanshe.
- Liu, Yingsheng (2008). *Huihui Guan Zazi yu Huihui Guan Yiyu Yanjiu* “回回館雜字”與“回回館譯語”研究. Beijing: Zhongguo Renmin Daxue Chubanshe.
- Matsui, Dai (2015). ‘Old Uigur Toponyms of the Turfan Oases’. In: E. Ragagnin / J. Wilkens (eds.), *Kutadgu Nom Bitig: Festschrift für Jens Peter Laut zum 60. Geburtstag*, Wiesbaden, 2015, 275-304.
- Matsui, Dai (2023). *Old Uigur Administrative Orders from Turfan*. Turnhout, Belgium: Brepols Publishers.
- Ma, Zimu (2019). *Jinglüe Xibei: Badakshan yu Qianlong Zhongye de Zhongya Waijiao* 經略西北: 巴達克山與乾隆中葉的中亞外交. Shanghai: Shanghai Guji Chubanshe.
- Mirza Haydar Duġlat (2006). *Tarih-i Reşidî* (E. D. Ross, İngilizce; O. Karatay, Türkçe çeviri). İstanbul: Selenga Yayınları.
- Molla Mirsalih Kaşgari. (1985). *Çingiz Nama*. Kaşgar: Kaşgar Uygur Nāşriyati.
- Mostaert, A. (1977). *Le matériel mongol du Houa i i iu de Houngou* (1389) I. Bruxelles: Institut Belge des Hautes Études Chinoises.
- Mostaert, A., & Rachewiltz, I. (1995). *Le Matériel Mongol du Houa i i iu 華夷譯語 de Houngou* (1389), 2 vols. Bruxelles: Institut Belge des Hautes Études Chinoises.
- Pelliot, P. (1948). Le Hôja et le Sayyid Ḥusain de l’histoire des Mings, appendice III: le seu-yi-kouan et le Houei-t’ong-kouan. *T’oung Pao*, 38, 81-290.
- Pelliot, P. (1995). *Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Hun Destanı Üzerine*, (çev. Vedat Köken). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pulleyblank, E. G. (1991). *Lexicon of Reconstructed Pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese, and Early Mandarin*. Vancouver.
- Poppe N. N. (2009). *Muqadiimetü’ l-Edeb: Moğolca-Çağatayca Çevirinin Sözlüğü: Zemahşeri*. (çev.) Mustafa S. Kaçalın. Ankara: TDK Yayınları.

- Özertural, Zekine (2020). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. I. Verben. Band 2: edäd- - ıztä-*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. [= UW I.2]
- Özertural, Zekine (2023). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. I. Verben. Band 3: odgur- - üzüş-*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. [= UW I.3]
- Qu, Q. (2024). *14-17 Shiji Xiyu Difang Zhengzhishi Yanjiu* 14~17 世紀西域地方政治史研究 (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Zhongguo Renmin Üniversitesi.
- Röhrborn, Klaus (2010). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. I. Verben. Band 1: ab- - äzüglä-*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. [= UW I.1]
- Röhrborn, Klaus (2015). *Uigurisches Wörterbuch: Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien (Neubearbeitung), Bd. 2: Nomina - Pronomina - Partikeln, Teil 1: a - asvık*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. [= UW II.1]
- Röhrborn, Klaus (2017). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. II. Nomina - Pronomina - Partikeln. Band 2: aš - äžtk*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. [=UW II.2]
- Samoyloviç, A. (1917). *Sobraniye Stihotvoreniy İmparatora Babura*. Çast I. Tekst. Petrograd.
- Menghan Cidian Bianxiezu (2000). *Meng - Han Cidian* 蒙漢詞典. Hohhot: Neimenggu Daxue Chubanshe.
- Molla Musa Sayrami (1986). *Tarihi Hamidi*. Beijing: Millätlär Näşriyati.
- Mulla Musa Sayrami (1991). *Tarihiy Äminiyä*. ed. Muhämmät Zunun. Ürümçi: Shinjang hălq Näşriyati.
- Schafer, Edward Hetzel (2020). *Semerkand'ın Altın Şeftalileri: Göktürkler ve Uygurlar Döneminde Uluslararası Ticaret*. Çev. Serkan Acar. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Shōgaito, M. (1984). Uigurukan Yakugo no Kenkyū—Min-dai Uigurugo Kōgo no Saikōchiku 『畏兀兒館譯語』の研究—明代ウイグル口語の再構—. *Studies on the Inner Asian Languages*, 1, 51-172. Kōbe: Kōbe-shi Gaikokugo Daigaku.
- Schönig, C. (2000). *Mongolische Lehnwörter im Westoghusischen* (Turcologica 47). Wiesbaden: : Harrassowitz Verlag.
- Steingass, F. J. (1892). *A Comprehensive Persian-English Dictionary, Including the Arabic Words and Phrases to be met with in Literature*. New Delhi.
- Taş, İbrahim. (2009). *Kutdagu Bilig'de Söz Yapımı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Simurg Yayınları.

- Temir, A. (2010). *Moğolların Gizli Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tömür, H. (1987). *Hazirki Zaman Uyğur Tili Grammatikisi. Morfologiyä*. Beijing: Millätlär Näšriyati.
- Wilkens, Jens. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen. Altuigurisch - Deutsch - Türkisch*. Göttingen: Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.
- Wilkens, Jens. (2023). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, III. Fremdelemente, Band 2: bodivan - čigžin*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. [= UW III.2]
- Wilkens, Jens (2025). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, III. Fremdelemente, Band 4: ha - ketumati*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag [= UW III. 4].
- Wei, L. (1994). *Yeerqiang Hanguo Shigang* 葉爾羌汗國史綱. Haerbin: Heilongjiang Renmin Chubanshe.
- Wuyungaowa 烏雲高娃 (2014). *Ming Siyiguan Dadaguan ji Huayiyiyu Dadaguan Laiwen Yanjiu* 明四夷館韃靼館及華夷譯語韃靼館來文研究. Beijing: Zhongguo Shehuikexue Chubanshe.
- Xin Meng-Han Cidian Bianweihui. (1999). *Xin Meng—Han Cidian* 新蒙漢詞典. Beijing: Shangwu Yinshuguan.
- Yao, S. (2019). *Mingdai Tulufan yu Daliyi Yanjiu* 明代吐魯番與“大禮議”研究. Beijing: Jiuzhou Chubanshe.
- Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız Sözlüğü*. (Çev. Abdullah Taymas). Ankara: TDK Yayınları.
- Yunusoğlu, Mağfiret Kemal (2012). *Ming Hanedanı Tercüme Odası Tarafından Hazırlanan Uygurca-Çince İdikut Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları: 1052. İstanbul.